ECONSTOR
Make Your Publications Visible.

A Service of

ZBW Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft
Leibniz Information Centre for Economics

Bulutay, Tuncer

Working Paper

Türkiye'de Yüksek Öğrenimlilerde Işlendirme ve Işsizlik

Discussion Paper, No. 2005/16

Provided in Cooperation with:
Turkish Economic Association, Ankara

Suggested Citation: Bulutay, Tuncer (2005) : Türkiye'de Yüksek Öğrenimlilerde Işlendirme ve Işsizlik, Discussion Paper, No. 2005/16, Turkish Economic Association, Ankara

This Version is available at:
https://hdl.handle.net/10419/83247

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

WWW.ECONSTOR.EU

Mitglied der Leibniz-Gemeinschaft

TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU

TARTIŞMA METNİ 2005/16
http ://www.tek. org.tr

TÜRKİYE'DE YÜKSEK ÖĞRENİMLİLERDE İŞLENDİRME VE İŞSİZLİK

Tuncer Bulutay

Aralık, 2005

TÜRKİYE'DE YÜKSEK ÖĞRENİMLİLERDE İŞLENDİRME VE İŞSİZLİK

Prof. Dr. Tuncer Bulutay

Bu yazı, Türkiye Ekonomi Kurumu'nun, Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesiyle birlikte, 29-30 Eylül 2005'de Mersin'de düzenlediği 13. Ulusal İktisat Sempozyumu'nda "Türkiye'de Yüksek Eğitimlilerin İstihdamı ve İşsizliği" başlığı altındaki konuşmamda ileri sürdüğüm görüşlerin genişletilmiş şeklini içermektedir. Bu konferans dolayısıyla Türkiye Ekonomi Kurumu'na, Mersin'de ilgisini esirgemeyen üniversite üyelerine, yazıyı bilgisayarda yazan Çiğdem Günaydın'a teşekkür ederim.

I. GİRİŞ

Öğrenim ve eğitimin verimlilik artışlarının temel kaynaklarından biri olduğu bilinmektedir. İçine girdiğimiz bilgi çağında, özellikle yüksek öğrenimin büyük önem kazandığı bellidir. Ülkeler, bu arada Türkiye bu eğilimlere uyarak yüksek öğrenimlilerin sayısını sürekli arttırmaktadır.

Öte yandan yüksek öğrenimlilerin bir kısmı işsizdir. Türkiye'de bu kişilerin işsizlik oranları yüksektir. Bu oran, 2001 bunalımı sonrasında önemli ölçülerde artmıştır. Dolayısıyla Türkiye'de yüksek öğrenimlilerin işlendirilmesi (istihdamı) ve işsizliği önemli bir sorundur.

Bu yazıda bu konuları incelemeye çalışıyorum. Yazı dört kısımdan oluşuyor: Kısa ilk kısımda ekonomilerin farklı verimlilik düzeylerini, bunlarda zaman içinde meydana gelen gelişmeleri, ülkeler arası farklılıkları ele alıyorum. Verimlilik artışlarının işlendirmeye yansıması biçimlerini değerlendiriyorum.

İkinci kısımda işsizlik konusunu ele alıyorum. İşsizlik sözkonusu olduğunda, OECD, IMF ve Avrupa Komisyonu gibi uluslararası kuruluşlar, Avrupa için işsizlikten gönenç masraflarının yüksekliğini ve işgücü piyasalarının esneklikten uzak oluşunu sorumlu tutarlar (United, Nations, 2005: 110). Son zamanlarda bu anlayışta bir yumuşama gözlemleniyorsa da, temel vurgu pek değişmemiştir. Ben bu anlayışı, özellikle Türkiye için geçerli bulmuyorum. İkinci kısımda bu konuları tartışıyorum.

A. Büyüme Etkenleri ve Süreçleri

Genel hatlarıyla ele alındığında 1950 sonrasında büyüme ve iktisat politikası alanlarında yaşanan gelişmeler şu temel noktalarda özetlenebilir: Başlangıç yıllarında (kabaca 1950-1973 dönemi) egemen olan anlayışta uygun (steady state) büyüme görüşü egemendi. Ülkelerin nüfus artışının, teknolojiyi uygulama gücünün, fiziksel ve beşeri sermaye birikiminin belirlediği bu büyüme oranına bağlı olarak gelişeceği görüşü benimsenmiştir.

Sonra (1980 sonrasında) iktisat politikalarının büyük önem taşıdığı görüşü öne çıktı. Ancak bazı politikalar benimsendiğinde sağlıklı bir gelişmenin sağlanabileceği söylendi. Bu politika önerileri "Washington ortak görüşü" ya da uzantıları şeklinde ifade edildi.[1]

Daha sonraları ve bugünlerde tartışmalarda mülkiyet hakları, bağıtların uygulanması[2], finansal kesimin gelişmesi gereği, ülkelerin benimsediği yasal sistemlerin niteliği gibi kurumsal etkenler ağırlık kazandı. Bunlar sağlanmadıkça büyüme gerçekleştirilemez dendi, yine söyleniyor.

Önceleri Avrupa ve Japonya hızla gelişiyordu. Sonra, özellikle 1995 sonrasında A.B.D. büyümede önderliği yeniden ele geçirdi. Son zamanlarda Hindistan, özellikle de Çin çok büyük hızla gelişir hale geldi. Doğu Asya ülkeleri ise uzun süredir büyümeye devam etmektedir.

Anlatılan değişkenler içinde bence şu altı grup etken, eskiden de şimdi de yaşamsal önemdedir. i) Teknolojiyi de içeren fiziksel yatırım. ii) Özellikle eğitim olanaklarını geliştiren beşeri sermaye. iii) Güçlü şirket içi örgüt sermaye birikimi. iv) Verimli imalat sanayi. v) Büyük cari açıklar içermeyen dış ticaret ilişkileri. vi) Sağlıklı, dengeli para ve bütçe politikaları.

Yanlış anlamaya yol açmamak için son kalemde yer verdiğim dengeli para ve bütçe politikalarının Washington ortak görüşüyle ilgili olmadığını vurgulamalıyım. Washington ortak görüşünde özel kesim egemendir. Oysa benim savunduğum geleneksel mali politika ilkeleridir.

Başarılı olan her ülke ve ülke grubunun izlediği iktisat politikası, yukarıda önemli saydığımı belirttiğim altı değişken grubu dışında kalan etkenlerden biri ya da birkaçını içermez.[3] Ben burada bu konular üzerinde durmayarak, yalnızca Çin'in büyük gelişmesinin özel kesimin egemenliği anlayışına, son zamanlarda sıkça vurgulanan özel mülkiyet hakkının yaşamsal katkısı görüşüne uymadığını belirtmekle yetiniyorum.

Benim burada esas vurgulamak istediğim, yukarıda belirttiğim altı etken grubunun, i) Başarılı bir birliktelik içinde ortaya çıkışı, ii) Bir sağlıklı süreç içinde yer

alışı noktalarıdır. Bunlar olmadan, bu değişkenlerin yalnızca varlığının yetmediği görüşündeyim.

Günümüz ortamında sözkonusu birlikteliği sağlayan temel etkenlerin şunlar olduğunu düşünüyorum: i) İç ulusal etkenlerin ekonomiye egemen olması[4], ii) Sanayinin, büyük verimlilik yaratabilme gücüyle temel rolü üstlenmesi, iii) Diğer güçlü verimlilik kaynağı olan eğitim düzeyinin geliştirilmesi. Süreçte ise, verimlilik artışının yansıma sonuçlarını yaşamsal buluyorum. Başarılı bir kalkınma süreci için verimlilik artışlarının işlendirmeyi, ücretleri arttırmasını (A.B.D.'nin geçmişteki başarısında olduğu gibi) şart görüyorum. Verimlilik artışlarının işlendirmeyi, işgücüne katılımı azaltmasını ise kalkınma açısından zararlı sayıyorum.

Evrim konusundaki çalışmalar, nadir bir mutasyonun sahibine büyük bir uyum üstünlüğü sağlamasının türün gelişmesine büyük katkı getirdiğini düşündürmektedir. Bu üstünlük grup içinde hızla yayılmakta, grubun hızla gelişmesine yol açmaktadır. İnsan türünün gelişmesinin, şempanzelerden ayrılmasının temelinde bu olgunun yattığı düşünülmektedir (Newscientist, 3 September 2005:7).

Ben aynı olayın ülkelerin kalkınma süreçlerinde de ortaya çıktığı görüşündeyim. Bir ulusun niteliklerinde, hızlı gelişme olanağı sağlayan bir değişme (mutasyon) olmakta ya da o anlarda yeni bir olanak belirmektedir. Bu değişme ya da olanak ulusun hızla gelişmesine yol açmaktadır. Değişmede öngörülmesi güç rastlantıların payı yüksek olabilir. Ama ülkelerin bu rastlantılardan yararlanabilmeye hazır olmaları gerekir. Bu hazırlıkları yapmak ülkelerin izleyebileceği en uygun yoldur.

Evrim kuramında Cope kuralı denilen bir ilkeden söz edilmektedir. Buna göre, evrim sürecinde küçük hayvanlar büyürler, ama tersi yaşanmaz, büyük hayvanlar küçülmez. Büyümenin şu üstünlükleri vardır: i) Büyük hacim düşmanlara karşı güvence sağlar. ii) Büyüklük eş sağlamada üstünlük getirir. iii) Büyüme vücutta yüzeyin hacme oranını düşürür (Bu da ısı kaybını azaltır).

Ama işin sakıncalı yanı da vardır: Büyük hayvanlar daha çok yemek zorundadır. Daha çok yemek için genellikle yenecek büyük av hayvanlarında uzmanlaşmak gerekir. Ama büyük av hayvanları daha nadirdir. Dolayısıyla daha dar alanlarda uzmanlaşmaya gerek vardır. İklim gibi dışsal nedenlerle bu dar alanlar yok olma tehlikesine daha açıktır. Bunlar yok olunca da yaşamı sürdürmek zorlaşır.

Böylece büyüyerek evrimleşme türün yok olmasıyla sonuçlanabilir. Nitekim yapılan ilginç bir araştırma, küçük hayvanların 11 milyon yıl, büyüklerin ise 6 milyon yıl yaşadıkları sonucuna varmıştır (The Economist, October 2nd, 2004:81).

Gelişme ve kalkınmada da aynı süreçlerin egemen olduğu anlaşılmaktadır. Büyüme sürecinde başlangıç başarısı, sonraları temel başarısızlık nedenine

dönüşebilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun (örneğin 16. yüzyıldaki) büyük başarısını sağlayan etkenler, değişen bu dünyada çöküşün nedeni olabilmektedir.

Şimdi değindiğim konuları kısaca görmeye geçiyorum. Açıklamalarımda finansal kesimin ekonomiye egemen olmasının yarattığı büyük tehlikelere de dikkat çekiyorum.

B. Verimlilik Artışı ve Sonuçları

Bilindiği gibi, dünya ekonomisi, A.B.D. büyük verimlilik artışı dönemleri yaşamıştır.A.B.D.'nin bu verimlilik patlamalarını yaratan etkenleri araştıran bir yazıda (Ferguson, Washer, 2004) dört faktör vurgulanıyor: i) Teknolojik gelişme, ii) Örgütsel değişmeler, iii) Finans piyasalarında gelişmeler, iv) Beşeri sermaye birikimi.

Tabii bunların her biri çok boyutlu kavramlardır. Ben burada bunlar üzerinde durmayacağım. Yalnızca, yeni bir yazıya (Black, Lynch, 2004) dayanarak, çalışma yerinin örgütlenmesinde, işin teknolojik açıdan yeniden düzenlenmesi, yapısının değiştirilmesi yanında, özendirici ödemeleri, takım içinde çalışma, işgücünün sözünün duyurulması gibi önlemlerin önemini de belirtmek istiyorum. Ayrıca tüm bu önlemlerin bir sistem mantığı içinde ileri sürülmesinin gerektiğini de vurgulamak istiyorum (III. kısımda örgüt kültürünün önemi konusuna dönüyorum).

Aynı yazıda (s. F97) belirtildiği gibi, verimlilik açısından A.B.D. ekonomisinde dönemler arasında farklılıklar vardır. 1960-1973 dönemi yüksek verimli yılları kapsar. 1973 -1995 döneminde verimlilik düşüktür, ama 1995 sonrasında yeniden artmıştır. Bu ayırım genellikle kabul edilir, 1995 öncesi eğilimler Türkiye için de genellikle geçerlidir.

Yeni bir yazıda W. Nordhaus (Lozada, 2005), yine A.B.D. ekonomisinde 1970'lerdeki verimlilik düşüklüğünün ülkenin tarihinde tek olmadığı, 1900'lerin başlarında yaşanan verimlilik yavaşlamasının daha büyük olduğu sonucuna varıyor. Ama 1970'lerdeki sözkonusu yavaşlama, İkinci Dünya Savaşı sonrasının en büyük verimlilik düşüşüdür.

Yine W. Nordhaus'a göre, 1970 yavaşlamasının temelinde yatan olay enerji şokuydu. Bu bir depremi oluşturmuştu. Depremin merkezine en yakın olan sanayi dalları, şoktan en çok etkilenen, en büyük verimlilik düşüşüne uğrayan alanlar olmuştur.

Genel denge ve neoklasik iktisat kuramlarının temel ilkelerine göre, büyümenin her yerde gerçekleşmesi, dünyada kalkınmamış ülkelerin kalmaması gerekir. Böylece, teknolojinin gelişmesiyle her yerde verimlilik artışları sağlanmalıdır. Oysa gerçek yaşamda durumun bu kuram ve anlayışlara uymadığı bellidir.

Bu uyuşmazlığın nedeni, neoklasik iktisat kuramının sermaye ve teknoloji anlayışında yer alan iki temel olgunun gerçekleri yansıtmaktan çok uzak oluşudur. Bunlardan ilkine göre, teknolojik gelişme daha az girdiyle daha çok üretim yapabilme anlamına gelir. Böyle olunca, kuramın rasyonel özçıkarcı birey temel anlayışı herkesin bu yeni teknolojiyi uygulamasını gerektirir. Aynı şekilde kalkınmamış ta olsa her ülkenin teknolojik gelişmeleri, tıpkı gelişmiş ülkeler gibi benimseyip uygulaması beklenir.

Oysa teknolojik gelişmenin uygulanabilmesi için her şeyden önce uygun, yeterli sermayenin bulunması gerekir. Diğer bir deyişle, teknolojik gelişme sermayenin işgücünün yerine geçmesi anlamına gelir. Becerisi fazla işçilerin düz işçilerin yerine geçmesi de sözkonusu olabilir.

Bu görüşleri savunan J. Zeira (1998: 1093,1094,1110-1113), teknolojik gelişmenin doğal sonucunun sermaye-hasıla oranının artması olduğunu söyler. Nitekim doğu Asya'da bu artış çarpıcı biçimde gözlenmiştir. Sermaye kullanımının bir nedeni de ücret düzeyinin yüksek olmasıdır. Sermaye için de makine –teçhizat yatırımlarının özel bir önemi vardır.

Bu çözümlemenin sonucu sermayenin bulunmadığı yerde teknolojik gelişmenin de olmayacağıdır. Böylece sermayesi kıt olan ülkeler, verimliliğin de düşük olduğu ekonomilerdir.

Neoklasik iktisat kuramının belirtilen ilgili ikinci temel olgusu, sermayenin kıt olduğu yer ve ülkelere akacağı anlayışıdır. Bu da gerçeklere ters bir savdır. Çünkü sermaye kıt olduğu yerlere değil verimli olabildiği yerlere akar. Verimliliği sağlayan ise başta yüksek hacimli fiziksel sermaye, becerili işgücü, ölçek ekonomileri, yüksek satınalma gücü gibi etkenlerdir. Bunlar da, daha çok gelişmiş ülkelerde bulunur. Sermaye de zaten, gelişmekte olan ülkelere değil, gelişmiş ülkelere akar.[5]

Benim burada asıl üzerinde durmak istediğim konu, verimlilik artışının işlendirme üzerindeki etkisidir. Bu etki ne yöndedir?

Ders kitaplarında, işgücü sunumunun, ters yönde etkin olan gelir ve ikame etkileri altında oluştuğu anlatılır. Ücrete eşit varsayıldığında verimlilik artışının sunumu arttırıp arttırmadığı belirsizdir. Verimlilik artışı sunumu arttırır da azaltabilir de (Stiglitz, Driffill, 2000:165). Çalışmalarda işgücünün esnekliği genellikle küçük değerde eksi çıkar.

Gerçek yaşamda verimlilikteki değişmelerin işlendirme üzerindeki etkisi daima aynı yönde olmamıştır. Örneğin, A.B.D.'deki, 1970'lerde ki, yukarıda belirtilen, verimlilik azalışı işlendirmeyi arttırmamıştır. Buna karşılık, aynı ülkede 1990'ların ikinci yarısındaki verimlilik artışında işlendirme de artmıştır. Dolayısıyla, bazılarınca

savunulan işlendirme yetersizliğinin nedeninin verimlilik artışı olduğu görüşü daima geçerli değildir (Baily, Lawrence, 2004: 267,268).

OECD ülkelerindeki durum da aynı çözümlemeye uymaktadır (OECD, 2004a; 28,29). OECD ülkelerinde, çalışılan saat başına ürün şeklinde alınan verimlilik arttıkça işçi başına çalışılan saat azalmaktadır. Bu etkiye "yoğun eklentide" (intensif marjin) işgücü sunumu azalıyor deniyor. Buna karşılık verimlilik arttıkça işlendirme oranı artabilmektedir. Bu da "yaygın eklentide" (ekstensif marjin) işgücü sunumunun artması olarak niteleniyor. Ama bu ikinci etki güçlü olmadığı gibi, istatistik açısından da anlamlı değildir.

Boş zamanın bir normal mal olduğunu gösteren ilk etki ve paradoksal nitelikteki ikinci etki sonucunda, verimlilik arttıkça işgücü kullanımı artıyor mu, azalıyor mu? OECD (2004a)'nin bu soruya verdiği yanıt şöyle: OECD'nin toplamında, ilk etki ikinciden daha güçlü olduğu için, verimlilik artışına koşut olarak işgücü kullanımı azalmıştır.

A.B.D.'de bu eğilime, insanlar zenginleştikçe boş zamana daha fazla istem duyarlar ilkesine ters bir gelişme yaşanmıştır. Bu ülkede bilgi-iletimi (bilgiveri, enformasyon) devriminin verimliliği çok arttırmasına karşın, 1991 sonrasında yüksek ücretle çalışanların çalışma saatleri azalmamış, artmıştır. Nüfusun 35-64 yaş grubundaki erkek yüksek okul mezunları 2004'te 1990'dan daha çok çalışmaktadır, 1990'da da 1980'ne göre daha çok çalışılmaktadır (Mandel, 2005:50,53,56).

Böylece, bu ülkede yüksek eğitimli kesim 1980'den beri çok çalışır olmuştur. Oysa 25 yıl önce çok çalışanlar daha çok düşük ücretli kesimdi. Çok çalışan yüksek eğitimlilerin ücretleri 1980'den bu yana %30 düzeylerinde arttı. Çok çalışanların ücreti arttı, 40 saat çalışmaya devam edenlerinki artmadı. Öte yandan, genelde, çalışılan süre gelişmiş ülkelerde azalmaktadır, azalış oranı (%2'den az) en düşük A.B.D.'dir (Mandel, 2005:50,52,54,55).

Türkiye'deki durum da Avrupa'daki eğilim yönünde görünmektedir (Ama tabii Türkiye'nin gelir düzeyi düşüktür, aşağıda belirteceğim, göçün yarattığı önemli sorunlar vardır). Esasında Türkiye, OECD ülkeleri arasında İtalya ve Yunanistan'a benzemektedir ama önemli farklılıkları da yaşamaktadır. Erkeklerde (15-64 yaş grubunda) işgücüne katılım ve işlendirme oranları Türkiye'de daha düşüktür ama farklılık çok belirgin değildir. Daha önemli bir farklılık, sözkonusu iki oranın da 1990-2004 arasında, İtalya ve Yunanistan'da artması (ya da pek değişmemesi), Türkiye'de ise azalmasıdır. Yine erkeklerde 15 ile 24 yaş grubunda sözkonusu şu durum da ilginçtir: İşgücüne katılım ve işlendirme oranları 1990-2004 dönemlerinde sözkonusu üç ülkede de azalmaktadır. Ama azalma oranları İtalya ve Yunanistan'da % 3- 7 değerlerinde olduğu halde, Türkiye'de %17.4-18.7 düzeylerindedir.

Kadınlarda farklılık çok daha belirgin niteliktedir. Kadınlarda 15-64 yaş grubunda, Türkiye'nin işgücüne katılım ve işlendirme oranları açısından, İtalya ve Yunanistan'a kıyasla farklılığı çok daha fazladır. İtalya ve Yunanistan'da sözkonusu iki oran kadınlarda 1990-2004 döneminde %8-11.5 artış gösteriyor, Türkiye'de ise aynı oranlar %32.9'dan %24.3'e ve %36'dan %27'ye düşüyor. Yine kadınlarda 15-24 yaş grubunda, 1990-2004 döneminde Yunanistan'da %1-2 düzeyinde bir azalış var. İtalya'da azalış işgücüne katılım oranında %9.1, işlendirme oranında %2.3 değerinde, Türkiye'de ise azalış çok daha çarpıcı, işgücüne katılım oranında %13.3, işgücü oranında %12.4 düzeyinde (OECD,2005a: 238,249).

Bu sayılar Türkiye'de işlendirme durumunun parlak olmadığını, özellikle kadınların işgücü katılımının çok yetersiz düzeyde kaldığını göstermektedir. Ancak durumu sadece verimlilik gelişmeleriyle açıklayabilme olanağı yoktur. Her şeyden önce özellikle kadınlarda işgücüne katılım oranını belirleyen toplumsal, geleneksel etkenler vardır. Diğer önemli bir etken, göç sonucunda kırsal yörelerden kentlere göçen eğitimsiz kadınların tarımda çalışıyor kabul ediliyor olunmalarına karşın kentlerde işgücü dışında sayılmalarıdır. Başka bir olgu, Türkiye'de sanayi alanında ücretlerle verimlilik arasında bir ayırımın yaşanması, özellikle son yıllarda ücretlerin verimlilik altında kalmasıdır.

Yazının son kısmında döneceğim için burada bu konular üzerinde daha fazla durmayacağım, verimlilik artışının temel kaynağı olan imalat sanayinin önemini bir kez daha vurgulayacağım.

Eskiden beri söylediğim gibi, imalat sanayii'ne dayanmadan gelişebilmek, kırsal yörelerdeki nüfusu verimli alanlarda işlendirmek, gelişmiş ülkeleri yakalamak olanaksızdır. Küçük, özel ada ekonomilerinde sanayisiz gelişmenin sağlandığı görülmüştür. Ama 70 milyonluk Türkiye için bu yol olanaklı görünmemektedir.

İmalat sanayii alanında gelişmenin gerekli olmasının temelinde bu kesimin teknolojiyi yüksek ölçekte kullanabilme şansına sahip olması yatar. Ancak bu teknolojiyle gerekli verimlilik artışı sağlanabilir, bu ölçekteki yatırımlarla kırsal alanlarda ki büyük nüfus verimli işlerle donatılabilir.

Esasında, sanayi kesimi dünyada en yüksek verimlilik artışının gerçekleştiği alandır. Geçmişte Japonya ve Kore, günümüzde Çin'in gelişmesinde sanayi temel rolü, itici gücü oluşturmaktadır (Bkz, örneğin, (UNCTAD, 2005: 30,31,156)). Dünya Bankası'nın (World Bank, 2005:14) da belirttiği gibi, tek bir ülkenin (örneğin Güney Kore ve özellikle Çin'in) imalat katma değeri, dünya çapında sağlanan kalkınma yardımının çok üstündedir.

II. İŞGÜCÜ PİYASALARI

A. İşgücü Piyasasına Farklı Yaklaşımlar

Burada açıklamalarımı iki başlık altında sunuyorum. Önce neoklasik iktisat kuramının temel noktalarını eleştiriyorum. Sonra kendi yaklaşım ya da kuramımı açıklıyorum. (Burada, önceki bazı yazılarımda, örneğin (Bulutay,1995) da, bu konuları ele aldığımı, ayrıca çalışmalarımın sürdüğünü, dolayısıyla görüşlerimin değişip gelişebileceğini belirmek isterim).

a. Neoklasik İktisat Kuramının Yaklaşımı

a1. Biril İktisat Düzeyinde

Bence neoklasik iktisat kuramının temelini oluşturan biril (mikro) iktisat yaklaşımında işgücü piyasasıyla ilgili dört temel ilkesi vardır: i) Bu piyasa da, diğer piyasalar gibi, istem ve sunum ilişkisine dayanır. İstem ve sunumda denge ücret aracılığıyla sağlanır. Yani burada fiyat işlevini ücret yerine getirir. Böylece burada da tüketim ve üretim alanlarındaki dengelere benzer bir durum yaratılmakta, dolayısıyla işgücü piyasası da tekdüze bir gücün işlerliği kapsamı içine alınmaktadır.

ii) Bu kuramda iş, kaçınılan (yararı olumsuz) bir nitelik taşımaktadır. iii) İşi belirleyen kişinin tercihleridir. Kişinin işi, serbest (boş) zaman (leisure) ile çalışma arasında yapacağı tercihe bağlıdır. iv) Ücretleri belirleyen kişinin verimliliğidir.

Bunlardan verimlilik konusunda kişisel verimliliğin belirlenmesi güçlükleri, verimliliğin bir takım, grup işi oluşu, hizmet kesimlerinde bu belirsizliklerin daha da yoğunlaşması gibi ciddi sorunlar vardır. Ayrıca, ücret verimliliğe dayandığı gibi, verimlilik de ücrete dayanır. Bunlar, tabii, incelenmesi gerekli önemli konulardır. Ama ben burada, önceki yazılarımda ele aldığım bu konular üzerinde durmayacağım. Yalnızca, ücretin belirlenmesinde temel etkenlerden birinin verimlilik olduğunu kabul ettiğimi belirtmekle yetineceğim. Piyasa ve ücret konusunu aşağıda ele alacağım.

a1.1 Çalışılan Zaman Tercihi

Çalışmayı, herkes ve her durum için, kaçınılan nitelikte bir etkinlik saymak çok sakıncalıdır. Çalışma insan yaşamının, mutluluğunun en önemli öğelerinden biridir. Dolayısıyla, çalışmayı yalnızca, para kazanabilmek için sıkıntıya katlanmak diye almak yanlıştır. Öte yandan, birçokları için ve bazı durumlarda çalışmanın bir sıkıntı olduğu da yadsınamaz.

R. W. Fogel'e (1999:5,6) göre, insanın günlük zamanı iki temel gruba ayrılabilir. İlk grup uyku, yemek, diğer biyolojik öğe ve etkinliklere ayrılan zamanlardır. Bu zaman son yüzyılda pek değişmemiş 10 saat düzeyinde kalmıştır. Bu

zaman dışında kalan günlük süre (14 saat) düzenleme gücünde olduğumuz (discretionary) zamandır.

Düzenleme gücünde olduğumuz zamanın üç temel öğesi vardır: Çalışma, serbest zaman, çalışmanın yarattığı yorgunluğun giderebilmesi için tembellik zamanı. Bunlarla ilgili olarak şu noktalar vurgulanmalıdır: i) Serbest zaman ile tembelliği ayırdetmek gerekir. ii) Buna karşılık, çalışma ile serbest zamanı birbirinden ayırmak güçtür. Serbest zamanda da insanlar, para kazanma şeklinde olmasa da, iş, çalışma niteliğinde etkinlikler içinde bulunmaktadırlar. iii) Son yüzyılda en büyük gelişme düzenleyebileceğimiz zaman içinde çalışma için ayrılan zamanın azalması, serbest zamanın artmasıdır (Fogel, 1999:5,6).

Neoklasik İktisat kuramı serbest zamanla tembelliğe ayrılan zaman arasında bir ayırım yapmamakta, kişinin işini serbest zaman ile çalışma arasında yapacağı tercihe dayandırmaktadır. Oysa insanların büyük bir kısmı için böyle bir seçim sözkonusu değildir. Köylerde çalışanların, niteliksiz işçilerin, hatta nitelikli işçilerin önemli bir bölümünün böyle bir seçim yaptıkları, yapabildikleri çok şüphelidir. Bu kütleler için sözkonusu olabilen belki birbirine benzer işler arasında sınırlı bir seçim özgürlüğüdür; işle serbest zaman arasında bir tercih değildir.

Bu alanda Batı dünyasında temel bir farklılık vardır. Bilindiği gibi, Avrupa'da, örneğin Fransa'da, A.B.D.'ye kıyasla, daha az çalışılmaktadır. Öyle ki, birey başına gelir açısından A.B.D. ile Fransa arasında önemli bir fark bulunmasına karşın, çalışılan saat başına ulusal gelir bakımından bir fark yoktur. (Bkz, örneğin,(Prescott, 2004:3,4; Blanchard, 2004:5 ; OECD, 2004a :24,50)).

Bu farkın kaynağı nedir? İktisat kuramına göre, fark Fransız ve Amerikalıların çalışma tercihlerindedir. Fransızlar az çalışmayı tercih ederler. Oysa farkın diğer alanlarda aranması gerekir. Örneğin bu soru Avrupa Merkez Bankası Başkanı J- C. Trichet'e yöneltildiğinde şu yanıtı vermiştir: "Ben işgücü yasalarına, devlet düzenlemelerine, vergilere, kişilerin serbest kararlarından, tercihlerinden daha çok ağırlık veriyorum" (Taylor, 2005: 227).

Esasında ülkelerin işgücü sunumunu belirleyen temel etkenin vergi oranları olduğunu söyleyen başka görüşler de vardır. Bunlardan biri E. C. Prescott (2004: 1,13-15) tarafından ileri sürülmüştür. Bu yazıda günümüzde A.B.D.'lilerin Avrupalılardan (G – 7 ülkesi) daha çok çalıştıkları belirtilmektedir.

Ama 1970'lerin başlarında ters yönde bir durum vardı, Amerikalılar Fransızlardan daha az çalışırlardı (Blanchard, 2004: 5). Alman ve İtalyanlar (İtalyanların bazı farklılıkları için yazıya bakınız) için de aynı durum vardı. E. C. Prescott'a göre bu sonucu yaratan temel neden A.B.D. ile bu ülkelerin vergi oranlarındaki farklılıktır. (Aynı yazı için. (Saffran, 2005: 238,239)'a da bakılabilir).

Buna karşın, yukarıda da değinildiği gibi ülkelerin kültür farklılıklarını, boş zamana tanıdıkları önemdeki farklılıkları temel neden sayan görüşler de vardır. Daha önemli bir görüş, farklılıkları sendikaların farklı güç ve etkisine bağlamaktadır (The Economist, May 21st 2005:82).

A. Alesina, E. Glaser, B. Sacerdote'e (2005: 2-4,8,14,30) göre, E. Prescott, "kalibrasyon" çalışmasında, hiç de gerçekçi görünmeyen yüksek işgücü esnekliği sayılarına dayandığı için vergilerin o denli önemli olduğu sonucuna varmaktadır. Oysa vergilerin bir açıklama gücü varsa da, esas etken burada değildir. Temel neden Avrupa'da sendikaların önem ve gücüdür.

Bilindiği gibi, Avrupa'da toplu sözleşmelerin kapsadığı işçi oranları çok yüksektir. Bu oran, Avusturya, Fransa, Almanya ve İsveç gibi ülkelerde %83-98 arasındadır. A.B.D.'de ise oran %18, İngiltere'de %47'dir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerde çalışılan saat ile, toplu sözleşmelerce kapsanan işçi sayısı oranı arasındaki ilişki eksi yöndedir (Alesina, Glaeser, Sacerdote, 2005: 16,20,61,68).

Avrupa'da üretim ve işlendirmede daralma yaratan şoklar yaşandığında sendikalar, üyelerini koruyabilme amacıyla çalışılan saatleri azaltma savaşımına girişmişlerdir. Sonuçta, sendikalar ve işgücü piyasası düzenlemeleri çalışılan saati azaltmıştır. Sendikalar, gerileyen sanayi dallarında, "az iş ve herkese iş" sloganıyla Avrupa'da daha az çalışılması yolunu açmışlardır (Alesina, Glaeser, Sacerdote, 2005: Abstract, 24,30).

Bu konuda önemli bir soru, işçi ve işverenlerin neden kendi isteklerine göre farklı zaman ve günlerde çalışmayı seçmeyişleri, haftanın belirli saat ve günlerinde topluca çalışma düzenlenmesini kabul etmeleridir. Neden bireysel tercihler çalışma günü ve saatini belirlememektedir? Bunun nedeni insanların birlikte, takım içinde, ailesiyle çalışıp dinlenmeyi tercih etmeleri olabilir. Geçmiş alışkanlık ve geleneklere uyum da bir nedendir.

Diğer bir neden, toplumlarda, farklı güçlerde çalışabilme olanağının bugüne dek tanınmamış olmasıdır diye düşünülebilir. Bu olanak sağlandığında insanların farklı zamanlarda çalışmayı ve çalışmayı seçecekleri söylenebilir. Ama ilgili bir dergide anlatıldığı gibi, Stalin zamanında Sovyetler Birliği'nde bu seçenek denenmiş, başarılı olmayarak terkedilmiştir.

Önemli bir nokta da şudur: A.B.D.'de 1970 – 74 dönemiyle, 1993 – 1996 dönemi arasında vergi oranının aynı kalması, haftada birey başına çalışılan saatin (15–64 yaş grubu için) ilk dönemde 23.5'den ikinci dönemde 25.9'a çıkmasıdır (Prescott, 2004:13,15). Böylece çalışılan saatte önemli bir değişme olmamıştır.

Çalışma saatlerinde önemli bir değişme olmaması sonucuna dayanan bir çalışmada (E.R. McGrattan. R. Rogenson'un yazısı), şu noktalar vurgulanmaktadır: İki

dönem arasındaki zaman süresinde, çalışma saatlerini etkileyecek şu önemli gelişmeler yaşanmıştır: i) Kadın erkek ücret farkı. ii) Ev içi sermayeyi üretme teknolojisi değişmiştir. iii) Doğum kontrol hapı bollaşmış. iv) Sosyal güvenlik olanakları gelişmiş. v) Aile yapısı değişmiştir (Safran, 2005: 237).

Böylece olay tek bir değişkenle (vergi oranlarıyla) açıklanabilecek kadar basit değildir. Son paragrafta sayılan faktörlerin iç içe geçmiş, birbirlerine ters etkiler yaratır biçimde işlenmiş olması olasılığı yüksektir. Başka önemli etkenler de vardır.

R. B. Freeman, R. Schettkat (2002:6,7) A.B.D. ile Almanya (Avrupa Birliği) arasındaki işlendirme farkını "piyasaya yansıma" hipoteziyle açıklıyorlar: A.B.D.'de piyasada üretim yapılarak düşük becerili çalışanlara işlendirme olanağı sağlanmakta, Almanya'da ise bazı üretimin evlerde yapılması becerisiz işçiler için aynı istemin yaratılamamasına yol açmaktadır. Örneğin, Alman kadınları daha çok yemekleri evde hazırlamakta, A.B.D.'de kadınlar daha çok lokantalara gitmeyi yeğlemektedirler. (Aşağıda bu konuya dönülüyor).

Bu son olgu Türkiye için çok önemlidir. Türkiye'de eğitimsiz kadınların bir kısmı kente geldiklerinde işgücü piyasası dışında kalmakta, çalışmıyor sayılmaktadır. Oysa, başka yazılarımda da açıklamış olduğum gibi, asıl çalışanlar bunlardır. Bunların bir kısmı başkalarının ev işlerinde çalışmakta, buna ek olarak ev işlerinin büyük yükünü de üstlenmektedirler. Bunlardan bazıları, çok kısıtlı olanaklarıyla hem ailelerini beslemekte, hem de birçok sayıda çocuk yetiştirebilmektedirler. Esasında bu analar, kadınlar Türkiye'nin gerçek çalışma kahramanlarıdır.[6]

Bu noktayı vurguladıktan sonra, bu konudaki görüşümü, Türkiye'deki çalışma saatlerini özetleyerek bu konuyu tamamlamak istiyorum.

Bence vergide kayıt dışı alanlara kayabilme olanağı gelişmiş ülkelerde de sözkonusudur.[7] Buna rağmen bu ülkelerdeki vergi oranlarının çalışma süresini belirlemede önemli bir değişken olduğunu, uluslararası kültür ve tercih farklılığının da olabildiğini kabul etmek gerekiyor.

Öte yandan, Avrupa ülkelerinde sendikaların katkısını, işsizlik karşısında bu ülkelerin çalışma saatlerini azaltarak, bir bakıma iş paylaşımı sağlama yoluna gitmelerini daha önemli sayıyorum. Türkiye gibi ülkelerde ise, çalışma sürelerinde tarımın, kendi hesabına çalışmanın, ücretsiz aile işçiliğinin, kayıt dışı çalışmanın daha önemli olduğunu düşünüyorum. Ücretli veya maaşlı kesimde çalışma saatleri, geleneklere uygun olarak, 40-71 saatlerde yoğunlaşmakta, 60-71 saat çalışan kişi sayısı bu grupta da çok yüksek bulunmaktadır. Kendi hesabına çalışanlarda ise, en yüksek sayıda çalışanı içeren çalışma saatleri 60-71 saat grubudur (DİE, 2003a:80).

a2. Genil İktisat ve Uygulama Alanında Gelişmeler

Temel dayanaklarını özetlemeye çalıştığım biril iktisat yaklaşımından farklı olarak genil iktisat kuramı işgücü ve işsizlik sorunlarını bireysel değil, genel, toplumsal bir konu olarak ele alır. Keynes kuramı bir bakıma işsizlikle savaşım kuramıdır. Daha sonraları genil iktisat alanında iş ve işsizlik kuramları oluşturulmuştur.

Aynı şekilde, gelişmekte olan ülkelerde işgücü, işlendirme (istihdam) sorunları, özünde kalkınma girişimlerinin bir parçasıdır. Bu sorunlar eğitim, yatırım, maliye, para politikalarından, kurumsal iyileştirmelerden bağımsız olarak ele alınamaz (Bkz., (Bulutay, 1995)).

a2.1. A.B.D.'nin Son Yıllardaki Gelişmesi

Son zamanlarda, özellikle 1995 sonrasında A.B.D. ekonomisinin gelişmesi hızlı olmuş, işgücü piyasası güçlü bir başarım göstermiştir. Bu ülkede işlendirme artmış, işsizlik görece düşük düzeylerde gerçekleşmiştir. Buna karşılık Avrupa ve Japonya o denli başarılı olamamıştır.

Bu sonuçlara dayanılarak A.B.D. işgücü piyasaları övülmekte, esneklikleri sayesinde bu piyasaların üstün olduğu vurgulanmaktadır. Katı işlendirme koşulları, cömert ve sürekli gönenç ödemeleri Avrupa ülkelerinin başarısızlıklarının nedeni sayılmaktadır. OECD, 1994'de yayınladığı "jobs study" adlı çalışmasında üye ülkelere esnek işgücü piyasaları oluşturmalarını önermiştir. (Bu konuları önceki çeşitli çalışmalarımda ele aldım. Bu çalışmalarımın listesi için (Bulutay, 2000a:vii,viii, Bulutay,2000b:vii-viii)'e bakılabilir. Ayrıca, (DİE Çalışma İstatistikleri, 2000-2001)'de görülebilir). (Aşağıda bu konuyu inceliyorum).

Burada bu konularda bazı noktaları belirtmekle yetineceğim. i) Önce A.B.D. büyük bütçe, dış ticaret açıklarıyla, çok düşük düzeydeki tasarruf eğilimiyle çok sağlıksız bir iktisadi politika izlemektedir. Ülke, büyük iktisadi gücüyle bu politikalardan kısa sürede olumsuz yönlerde etkilenmemiş görünmektedir. Ama uzun sürede durum bu ülke için de iyi olmayabilir. Ayrıca, bu nitelikteki politikaların başka ülkelerde uygulanabilmesi zordur (Bkz., Bulutay, 2005d).

ii) A.B.D. ile ilgili diğer önemli bir nokta, bu ülkede işlendirme ve işsizlik alanlarında, 2000 yılı sonrasında eski elverişli ortamın kaybolmasıdır. Bu ülkede 15-64 yaş grubunda işsizlik oranı 2000 yılında %4'den 2003 yılında %6.1'e, 2004 yılında %5.6'ya çıkmıştır. Aynı şekilde, işlendirme nüfus oranı A.B.D.'de aynı yaş grubunda, 2000 yılında %74.1'den, 2004'te %71.2'ye düşmüştür (OECD, 2005a: 238).

Yeni üç yazıda (Baily, Lawrence, 2004: 211,212,269; Brainard, Perry, 2004:xxv, xxx, xxxi; Levy, 2004:271) A.B.D.'de işlendirmenin özellikle imalat sanayiinde 2000 sonrasında azaldığı gösterilmektedir. İlk yazıya göre, bu ülkedeki

2001 durgunluğu (recession) ılımlı ölçülerdeydi, ama izleyen dönemde istem artmadı. İstem yetersizliğinin temel nedeni de belirsizlikti. Belirsizliği yaratan başlıca etkenler de şunlardı: 11 Eylül olayı, Irak Savaşı, yüksek petrol fiyatları, doların değişim değerinin artması, 1990'ların sonlarındaki yatırım patlamasının kalıntı niteliğindeki etkileri, sermaye piyasasının zayıflığı (bu son zayıflık 2003'deki düzelme aşamasında ancak kısmen giderilebildi).

Burada S. Glosser, L. Golden'in (2005:553) ulaştıkları bir anahtar bulguyu da belirtmekde yarar vardır. Buna göre A.B.D.'de son yirmi yılda (önceki yirmi yıla kıyasla) üretimdeki değişmelere işlendirmenin oransal yanıtı, çalışılan saatin yanıtına kıyasla önemli ölçülerde azalmıştır. Böylece bu ülkede üretim artışlarını daha çok çalışılan süreleri arttırmayla karşılama yoluna gidilmiştir, işlendirmenin geliştirilmesine daha az başvurulmuştur.

a2.2. Avrupa Ülkeleri ve İşgücü Piyasaları

Son zamanlarda büyüme ve işlendirme başarımları bakımından gelişmiş OECD ülkelerini dört gruba ayırmakta yarar vardır. i) İyi gelişen, işlendirme ve işsizlik eğilimleri genellikle sağlıklı olan grup Angelo-Sakson ülkelerini içerir. Bunlar A.B.D., İrlanda, İngiltere, Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda gibi ülkelerdir (OECD, 2005a: 17,238).

ii) İkinci grupta başta Almanya ve Fransa olmak üzere kıta Avrupası ülkeleri yer alır. Bunlarda büyüme ve işlendirme eğilimleri çok güçlü değildir. ((The Economist, August 20th 2005:54-56) de, son zamanlarda, Almanya'da özellikle şirket kesiminde, durumun olumlu yönde gelişmekte olduğu anlatılmaktadır). iii) Sözkonusu başarım açısından en olumsuz durumda bulunanlar Güney ya da Latin Avrupa ülkeleridir (Saint –Paul, 2004:65; OECD, 2005 a: 238).

iv) Burada asıl vurgulamak istediğim grup kuzey Avrupa ülkeleridir. Bu ülkelerde işgücü piyasaları esnek olmadığı halde, işlendirme oranları yüksek, işsizlik oranları düşüktür. Örneğin İsveç'te, 2004 yılında, 15-64 yaş grubunda, işlendirme/nüfus oranı ve işgücüne katılım oranı A.B.D.'nin oranlarından daha yüksektir. Aynı yıl ve yaş grubunda işsizlik oranı İsveç'te % 6.6, A.B.D.'de % 5.6'dır.[8]

Bu verilere dayanılarak Avrupa'da işlendirmenin genellikle yetersiz olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu yetersizliğin temel kaynağının da işgücü piyasasındaki katılıklar olduğu düşünülmektedir. Ama tabii, ben dahil bir çok iktisatçı bu görüşe karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla konu tartışmalıdır. Bu tartışmada farklı görüşleri özetleyerek açıklamalarımı sürdürüyorum.

a2.3 İşgücü Piyasası Katılığı

G. Saint-Paul'e (2004:51-53, 65,66) göre, önceleri Avrupa'da iş ve işsizlik durumu iyiydi. Ama 1980 sonralarında ve 1990'larda Avrupa'da işsizlik eski düşük düzeyine dönmedi. Avrupa'daki yüksek işsizliğin işgücü piyasası katılığının sonucu olduğu şeklinde bir kaba ortak görüş oluştu. Katılığı yaratan da, asgari ücret, işlendirmeyi koruma önlemleri, sendika ve toplu sözleşme uygulamaları, gönenç ödemeleri, yüksek vergiler, işgücü hareketliliği önündeki engeller gibi öğelerdi.

Örneğin Güney Avrupa ülkelerinde işsizliğin yüksekliğini ailelerin, Marksist partilerin güçlü oluşuna, İngiliz hukuk anlayışı yerine Fransız hukuk sisteminin egemen bulunuşuna bağlayan görüşler ileri sürülmüştür. Bu konular da tartışmalıdır. Ama şu olgu geçerlidir: İşgücü piyasasında gerekli reformları yapabilen ülkeler işsizliği azaltabilmiştir (Saint-Paul, 2004:66).

Aynı yönde bir görüş (Nickell, Nunziata, Ochel, 2005: 22) de savunulmaktadır. Bu görüşe göre, OECD ülkelerindeki işsizlik hareketlerinde gözlenen genel eğilimler işgücü piyasası kurumlarındaki değişmelerle açıklanabilir. Bu değişmeler, Avrupa işsizliğinde 1960'dan 1990'ların başlarına kadar geçen sürede görülen yükselişin kabaca %55'ini açıklar. Geri kalan kısmın büyük parçası ise söz konusu dönemin son yıllarında yaşanan derin gerilemenin sonucudur.

Aynı yerde, bu kurumların ortalama değerleriyle yaşanmış şoklar arasındaki, zaman gölge değişkenleriyle (dummy) yakalanmaya çalışılan karşılıklı ilişkinin, OECD'de yaşanan sözkonusu işsizlik değişimlerini anlamamıza önemli bir ek katkı getirmediği sonucuna varılmaktadır. Oysa, başka çalışmalar bu ilişkiye özel ağırlık tanırlar.

R.Di Tella,R. MacCulloch (2005:1225-1127,1244,1245) de, işveren çevrelerine uygulanan anketin sonuçlarına dayanan, öznel nitelikteki verileri kullanarak şu sonuçlara varıyor: Fransa, işgücü piyasasını A.B.D.'ninki kadar esnek yapabilseydi, işlendirme oranı %1.6 daha yüksek olurdu. Daha çok esnekliğin daha düşük işsizlik oranına ve daha küçük uzun-süreli işsizlik oranına yol açtığını gösteren bazı kanıtlar vardır. Esnek olmayan işgücü piyasalarının "işsiz iktisadi büyüme" yarattığı, işsizliğin kalıcı olmasına yol açtığı hipotezini destekleyen kanıtlar da vardır.

Tabii farklı görüşler de vardır. Örneğin O. Blanchard, J. Wolfers (2000: C1-C3, C32), OECD bölgesinde 1960–1990 döneminde işsizlik oranının artmasını açıklayan üç görüşün olduğunu söylüyorlar: i) Petrol fiyatlarında büyük artışlar, toplam faktör verimliliğinin azalması gibi şoklar, sonra gerçek faiz oranı şoku yaşanmıştır. Bu olumsuz şoklar işsizliği arttırmıştır. Bu görüşün sakıncası genel etkenlere dayanması, ülkelerdeki farklı işsizlik deneyimlerini açıklayamamasıdır.

ii) İkinci görüş bilinen, yukarıda açıklanan işgücü piyasalarındaki katılıkların temel nedeni oluşturduğu anlayışıdır. Bu görüş de, katılığı yarattığı söylenen kurumların işsizlik oranlarının düşük olduğu zamanlarda da var olduğu olgusunu açıklayamamaktadır.

iii) Üçüncü görüş olumsuz şoklarla olumsuz piyasa kurumları arasındaki ilişkiye dayanır. Yani, olumsuz şoklar olumsuz kurumlarla bir araya geldiğinde yüksek işsizlik oranları yaratmıştır. Yazarlar, kaba ve geliştirilmesini gerekli buldukları çalışmalarına dayanarak, bu üçüncü görüşü daha geçerli buluyorlar, bu görüşün hem Avrupa'da işsizliğin artışını, hem de ülkeler arası dağılımını açıkladığını savunuyorlar.

Daha ilginç bir görüş, yukarıda da yararlandığım, (Freeman, Schettkat, 2002: özellile 2-7,15,16,19,20) de ileri sürülüyor. Yazı, 1970'li yılların başlarında işlendirmenin nüfusa oranının A.B.D. ve Avrupa'nın büyük ekonomilerinde birbirine yakın olduğunu, işsizlik oranının ise Avrupa'da daha düşük oranlarda seyrettiğini belirterek başlıyor. Buna karşılık 1980'li ve 1990'lı yıllarda A.B.D.'nin işlendirme oranı Avrupa'nınkini aşmış, A.B.D. işsizlik oranı Avrupa işsizlik oranının kabaca yarısına düşmüştür.

Yazıda A.B.D. ve Batı Almanya'nın (Avrupa'nın örneği olarak) 15-64 yaş grubundaki işlendirme nüfus oranları gösterilip karşılaştırılıyor. Sanayi kesimi tarımı da içeriyor. Karşılaştırma bu nitelikteki sanayi ve hizmetler kesimlerine göre yapılıyor.

Toplu işlendirme sözkonusu olduğunda şu eğilimler gözleniyor. i) Her iki ülkede de sanayi payı azalmış, ama azalış Almanya'da daha fazla olmuştur. ii) Her iki ülkede de hizmetlerin payı artmış, ama artış Almanya'da % 10.7, A.B.D.'de %15.3 olmuştur. iii) Bu gelişmeler çerçevesinde, sanayi ve hizmet kesimlerinin işlendirme payları yönünden, 1995'in Almanya'sı, 1970'in A.B.D.'sine çok yakın bir duruma gelmiştir.

Kadın işlendirmesi ele alındığında ise ortaya çıkan durum şu noktalarda özetlenebilir: i) Kadın nüfusu içinde sanayide çalışan kadınların oranı 1970-1995 döneminde A.B.D.'de çok az (9.8'den 9.4'e) düşmüş, Almanya'da ise 22.3'den 13.1'e inmiştir. ii) Aynı oran hizmetlerde, önemli ölçülerde artmış, artış Almanya'da 25.4'den 42.3'e çıkmak şeklinde (16.9), A.B.D.'de 32.6'dan 56.4'e yükselme şeklinde (23.8) olmuştur. iii) Daha önemlisi, 1995 yılında, toplam kadın işlendirmesinin kadın nüfusu içindeki oranı Almanya'da %55.3, A.B.D.'de %65.8'dir. Buna karşılık, aynı oranlar erkeklerde Almanya'da %73.9, A.B.D.'de %79.5'dir. Kadın işlendirmesinde fark (10.5), erkek işlendirmesindeki farkın (5.6) yaklaşık iki katıdır. (Bulguları açıklanan yazıda s. 3,4 ile, Tablo 1 verileri arasında küçük farklar vardır. Son iki cümledeki sayılar s.3,4 deki rakamlardır).

Özellikle kadın işlendirmesindeki farklılıklara dayanılarak yazıda piyasaya yansıma hipotezi ileri sürülüyor. Buna göre, Almanya (ve Avrupa) A.B.D.'ye kıyasla ev içi üretim yoluyla daha fazla mal ve hizmet üretmekte, piyasa yoluyla daha az üretmektedir. Bu durum düşük becerili hizmet kesimlerinde işlendirmeyi doğrudan, yüksek eğitimli kadınların işlendirmesini dolaylı yoldan azaltmaktadır. Böylece A.B.D. ile Almanya arasında işlendirme oranında gözlenen farklılık işlerin A.B.D.'de daha çok piyasa yoluyla gerçekleştirilmesinden ileri gelmektedir. (Aynı çalışmanın yukarıda belirtilen bulgusuna da bakılabilir).

Yazıda vurgulanan diğer önemli bir olgu, ücretlerle işlendirmeler arasındaki ilişkilerin, ters yönlü geleneksel anlayışa uymamasıdır. i) Bir çok araştırma AB'de ücret ile işlendirme arasında bu geleneksel anlayışın ileri sürdüğü ilişkiyi bulmayı denemiş ama bulamamıştır. ii) A.B.D.'de, bu ilişkiye uymayacak şekilde, işlendirmenin ve çalışılan saatin en çok arttığı kesim ücretleri en çok artan işçi grubudur; becerisiz işçilerin ücretleri ortalamaya kıyasla azalmıştır. iii) Kadın işlendirmesindeki büyük artış, kadın/erkek kazanç farklılığının azalmasıyla değil, artmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. iv) Hem Almanya'da, hem de A.B.D.'de, işlendirme yüksek ücretli sanayi dallarında, düşük ücretli dallarındakinden daha hızlı biçimde gelişmiştir. (s. 4,5).

İlgili bir çalışmada (Blau, Kahn, 1996: 791, 830-832) A.B.D. ile dokuz sanayileşmiş ülke 1980'li yılların son kısmında, erkeklerin ücret dağılımları yönünden karşılaştırılıyor. Çalışma şu bulgulara ulaşıyor:

i) Ücret dağılımı A.B.D.'de eşitlikten daha uzaktır. ii) Ama fark, asıl ücretlerin alt yarısında ortaya çıkar. Bu ücretler A.B.D.'de eşitlikten uzak, karşılaştırılan diğer ülkelerde eşitliğe yakındır. Yüksek ücret düzeylerinde fark çok azdır. iii) İşgücünün niteliklerinin farka katkısı vardı ama önemli değildir. iv) Dokuz sanayileşmiş ülkede sendikalar ve sendikaların anlaşmalarının sendikalı olmayan kesimlere yansıma olanağı çok daha güçlüdür. v) Farkın temel nedeni işgücü fiyatlarıdır. Yani becerili işgücüne yüksek ücret, prim, rant şeklinde ödüller verilir.

Yazının temel savı ise, incelenmekte olan farklılıkta işgücü piyasası güçlerinin, istem ve sunumun katkısının önemli olmamasıdır. Çalışmaya göre temel neden, asgari ücret gibi işgücü piyasası kurumlarıdır. Bunların başında da ücretleri belirleme kurumları yer alır.

Sonraki bir yazıda (Leuven, Oosterbeek, Van Ophem, 2004: 466-470, 483, 484), yukarıdaki makalede işçilerin becerilerinin iyi ölçülmediği belirtiliyor. Yazıya göre makale, işçi becerisini kişinin sağlamış olduğu öğrenim yılı ve çalışma deneyimiyle ölçüyor. Oysa bunlar karşılaştırmalarda nesnel ölçüler olarak alınamazlar. Çünkü bunlar farklı ülkelerde farklı beceriler gösterirler. Dolayısıyla bu ölçütlere

dayanılarak elde edilmiş bulgular da geçerli olmazlar. Sonuçta, her şeyin kurumlara bağlı olduğunu, istem ve sunumun etki yaratmadığını ileri süren (Blau, Kahn) görüşü geçerli değildir.

Bu eleştirileri yaptıktan sonra E. Leuven, H. Oosterbeek, H. Van Ophem, (2004) 15 genellikle gelişmiş ülke veri kümesini kullanarak ve bilişsel yeteneği de içeren, uluslararası karşılaştırma olanağına sahip bir beceri endeksine dayanarak, erkekler için ülkeler arasındaki ücret dağılımı eşitsizliğinde istem ve sunumun da önemli olduğu bulgusuna varıyorlar. Esasında, sözkonusu ücret dağılımında beceri grupları arasındaki uluslararası farkın üçte bir sunuma bağlıdır. (Yazarlar şu iki noktayı da belirtiyorlar. i) İstem ve sunum sözkonusu farklılıkların tümünü açıklayamaz, kurumların da katkısı vardır. ii) İstem sunum modeli orta ücretlerle yüksek ücretler arasındaki uluslararası farkı açıklamada o denli güçlü değildir, özellikle az becerili işçilerle orta becerili işçiler ve düşük becerili ile yüksek becerili işçiler arasındaki farkı açıklamada başarılıdır).

Ücret dağılımının 1980'lerde A.B.D. ve İngiltere'de hızla eşitsizleşme eğilimini, buna karşılık kıta Avrupa'sında böyle bir gelişmenin gözlenmemesini açıklayan bir diğer görüş D. Acemoğlu (2002:1-3) tarafından ileri sürülmektedir. Bu yazıya göre, bu olayı açıklayan, yazarın geleneksel dediği görüşler vardır: i) Beceri sunumu Avrupa'da daha hızlı artmıştır. ii) Avrupa'daki ücret-belirleyen kurumlar eşitsizliğin artmasına izin vermemiştir.

D. Acemoğlu bu iki etkenin olaya açıklama getirdiğini, ama konuyu tam doyurucu biçimde aydınlatamadığını söylüyor ve Avrupa'da teknolojik gelişmenin beceri sapmasının daha az olmasını ek bir neden olarak ileri sürüyor. Buna göre, Avrupa'daki kurumsal ücret eşitliği, firmaları becerisiz işçilere tamamlayıcı nitelikte teknolojileri benimsemeye, böylece teknolojik değişmede beceri sapmasını azaltmaya yöneltmiştir.

Burada, İngiltere'de 1999 sonrasındaki asgari ücret uygulamasının işlendirme üzerinde etki yaratmadığı şeklinde bulgulara ulaşan iki yazıya (Metcalf, 2004; Stewart, 2004) da dikkat çekmek istiyorum. Oysa bilindiği gibi, bazı iktisatçılar asgari ücret uygulamalarının işlendirmeyi azaltacağını söylerler. Sözkonusu iki yazının bulguları bu görüşlere uymamaktadır. Böylece bu bulgular, düşük becerili işçilerin ücretlerini arttırmanın, ücretlerin bu düzeyin altına düşmesini engelleyen önlemlerin işlendirmeyi azaltmadığını göstermektedir.

Bu kısımdaki tartışmaları iki karşıt olguyu özetleyerek sürdürmek istiyorum. OECD (2003: 155,156), A.B.D. ile Avrupa arasında piyasaya giriş çıkış kolaylığı açısından önemli bir farklılık bulunduğu, A.B.D.'de ucuz olan giriş çıkışın firmalara piyasalara giriş, dolayısıyla deney yapma kolaylığı sağlandığı görüşünü ileri sürüyor.

Böylece A.B.D.'de deneyde başarılı olanlar çok ilerliyorlar. Avrupa firmaları ise piyasaya giriş çıkış masraflı olduğu için piyasada deney yoluna başvurmakta çok çekingen davranıyorlar, planlı hesaplı yoğun hazırlıkla piyasaya giriyorlar.

Aynı kaynağa göre, piyasaya giren firmalarda A.B.D. ile Avrupa arasındaki şu farklılık bu görüşü desteklemektedir. A.B.D.'de piyasaya yeni giren firmalar genellikle daha küçük ve daha az verimli oluyor. Ama aynı firmalar, deney sonucunda başarılı olduklarında çok hızlı büyüyorlar. Avrupa'da piyasaya yeni giren firmalar daha büyük, daha verimli, ama A.B.D.'nin sözkonusu başarılı şirketleri kadar hızla büyüyemiyorlar.

Böylece deneme ve yanılma yolu çeşitliliğin ortaya çıkmasına, bu çeşitlilik içinde en başarılının seçilmesine olanak sağlıyor, başarısız şirketler eleniyor. Sonuçta, A.B.D.'de en başarılı firmalar piyasada egemen oluyor, Avrupa, ortalama başarılı şirketlerle yetinmek zorunda kalıyor.

Başka yazımda da açıkladığım bu görüş, işgücü piyasalarındaki katılıkların zararını göstermektedir. Öte yandan ülke çapındaki katılıkların o denli önemli olamayacağını gösteren kanıtlar da vardır. Bunlardan biri ülkeler içindeki bölgesel farklılıklardır. Ülkelerin kurumsal yapısı temel belirleyici olsaydı bölgeler arası farklılıkların büyük boyutlarda olmaması, kalıcı bulunmaması gerekirdi.

İşlendirme ve işsizlik yönlerinden ülkeler arasında önemli farklar vardır. Ayrıca bu farklılıklar zaman içinde oldukça sürekli ve kalıcıdırlar. Süreklilik ülke gruplarına göre değişir. Kalıcılık Avrupa'da %80, Kuzey Amerika'da %65'dir, Asya ve Pasifikte %50'den azdır. Dolayısıyla Avrupa bu yönden daha durağan niteliktedir. (OECD 2005a: 74,75,78,79).

Bölgesel farklılıkların temel kaynağı istem farklılığıdır. İstemin yoğunlaştığı bölgelerde işlendirme durumu daha elverişlidir. Buna karşılık istemin kıt olduğu bölgelerde işsizlik yoğundur. Esasında, işlendirme ve işsizlik daima bir istem sorunudur.[9]

Bölgeler arası farklılığın, göçün sınırlı ölçülerde kalmasının bir nedeni de ev sahipliğinin yoğunluk derecesidir. İnsanlar ev sahibi olduklarında daha az göç etmeye meylederler. Bazıları, merkezden belirlenmiş, her bölge için aynı ücretlerin (örneğin asgari ücretin) farklılaştırılmasının, geri kalmış bölgelerde düşürülmesinin olumlu etki yapacağını söylerler. Oysa, bu önlemin gelirleri azaltmak yoluyla ters yönde etki yaratması çok daha olasıdır.[10]

OECD (2005a: 78,79) verileri işlendirme ve işsizlik oranlarında bölgesel farklılıkların en büyük düzeylere vardığı ülkelerden birinin Türkiye olduğunu göstermektedir. Bunlara göre, örneğin 2003 yılında işsizlik oranı Türkiye'de %5 ile %22 arasında değişmektedir (Aşağıda b4.3 kısmına bakınız).

Bu konuda son olarak, OECD'nin 1994 yılında önerdiği "jobs strategy" sini, yine OECD'nin 2004 yılındaki değerlendirmesini (OECD, 2004a) bazı noktalarda özetlemek istiyorum. Buna göre, 1994'deki öneriler gözden geçirilmeli, yetersizlikleri göz önüne alınmalıdır. Çünkü, bu strateji yönündeki reformlara rağmen bir çok ülkede işsizlik oranı 1970 ve 1980'li yıllardaki değerlerinden daha yüksektir. İşlendirmeme (non-employment) oranı, 15-64 yaş grubunda A.B.D.'de bile %30 civarındadır. Türkiye'de aynı oran %50'nin üzerindedir. (OECD, 2004a:11,12; OECD, 2005a:238).

Yeni yayın (OECD, 2004a: örneğin,129,131-133,165) ücrete dayanan çözümlemelerde şu noktaları vurgulamaktadır: i) İşlendirmenin ücretlere karşı esnekliği konusunda şüpheler vardır. ii) Ücret artışı istemlerinde 1970'den bu yana azalma eğilimi yaşanmaktadır. iii)1994 stratejisinin ücretleri belirleyen kurumlarda reform önerilerini ülkeler üç nedenle benimsemediler: Önerilerin, a) Adalet ilkelerini bozması, b) Toplumda yerleşmiş geleneklere ters düşmesi, c) Reformun etkinliği konusunda şüphe duyulması.

Aynı yayında (OECD, 2004a:12,13,14,50,129) toplumların kültürel ve kurumsal faktörlerinin önemi, özellikle ücret dağılımında eşitsizlik eğilimlerinin yoğunlaştığı ülkelerde toplumsal koruma önlemlerinin büyük yararı vurgulanmaktadır. Aynı çerçevede, düşük becerili işçilerin yetersiz iş olanakları karşısında korunmaya muhtaç oldukları belirtilmektedir.

Diğer yeni bir OECD (2005b:1) broşüründe, tüm OECD ülkelerinin işsizlere gelir yardımında bulunmayı kabul ettikleri belirtilmektedir. Ama bir temel sorun sözkonusu olmaktadır: İş arayanlara gelir yardımı sağlandığında, bu kişilerin iş bulma, çalışma istencesi nasıl güçlendirilebilecektir? OECD ülkelerinin bir çoğu bu sorunu çözmeye çalışmaktadır.

Aynı yazıda (s.5) OECD ülkelerinde marjinal vergi oranlarında yapılacak bir indirimin olasılıkla kişilerin işsizlikten işe geçme olanakları üzerinde etki yaratacağı, ama bu etkinin küçük olacağı belirtiliyor. Etki farklı gruplarda farklı olacaktır. Genel olarak %20'lik bir vergi indirimi, bir işsizin iş bulabilme olasılığını %45'den %49'a çıkaracaktır.

A.B.D. ile Avrupa ülkeleri arasındaki farklılıkları incelemeye çalıştığım bu tartışmayı Kuzey Avrupa ülkeleri örneğini vererek tamamlamak istiyorum.

a2.4 Danimarka, Finlandiya, İsveç Örneği

Yukarıda Avrupa ülkelerinin son yıllarda önemli başarılar sağlamadıklarını anlattık. Ama tabii her Avrupa ülkesi ya da grubu aynı başarımı göstermemiştir. Örneğin, İrlanda çarpıcı, istisnai bir gelişme gösterebilmiştir.

Danimarka Finlandiya ve İsveç ülkeleri 1980'ler ve 1990'ların başlarında bunalımlara düşmüşlerdi. Buna karşılık, yukarıda da belirttiğim gibi bu ülkeler son 10-15 yılda A.B.D.'ninkiyle karşılaştırılabilecek başarılara ulaşabilmişlerdir. (United Nations, Economic Survey of Europe, (2005): 105-114).

Birey başına gelirin A.B.D.'den düşük olduğu bu ülkelerde gönenç (refah) harcamaları yüksektir. Vergilerin ulusal gelire (GDP) oranı bu ülkelerde yüksek (2002 %46.8) A.B.D.'de düşüktür (2002'de %31.6). Aynı ülkelerde işçi kesimi korunmakta, A.B.D.'deki gibi bir esnek işgücü piyasası bulunmamaktadır.

Buna karşılık, belirtildiği gibi, bu ülkelerin son 10-15 yılda gerçekleştirdikleri iktisadi başarı A.B.D.'ninkinden pek farklı değildir. Bazı alanlarda A.B.D. de daha iyi, diğerlerinde bu üç ülke daha başarılıdır. A.B.D. ulusal gelir artışında biraz daha iyi durumdadır (A.B.D. de %3.2, ve üç ülkede %2.9). İşlendirme oranı da A.B.D.'de daha yüksektir (A.B.D.'de %79.7, üç ülkede %70.8) . İşsizlik oranında da benzer bir durum vardır (A.B.D.'de %5.2, üç ülkede %8.7). Ama işsizlik oranı üç ülkede daha hızlı azalmaktadır.

Danimarka, Finlandiya, İsveç'in üstün olduğu alanlar da vardır. Kamu borçlarının ulusal gelire oranı bu ülkelerde %46.8, A.B.D.'de %61'dir. Enflasyon oranı üç ülkede daha düşüktür (Üç ülkede %1.8, A.B.D.'de %2.5). Bütçe bu üç ülkede fazla, A.B.D.'de açık vermektedir (United Nations, Economic Survey of Europe (2005:112)).

Bu örnek, A.B.D. ekonomisinin gelişmiş ülkelerde tek başarı yolu olmadığını göstermektedir. Sosyal korumacı bir modelle de benzer bir başarıya ulaşılabilmektedir. Daha önemlisi her ülkenin kendine özgü koşulları vardır ve politikalar bu verileri göz önüne almak zorundadır.

Bu düşüncelerle Türkiye gerçeğinden kaynaklanan kendi görüşlerimi açıklamaya geçeceğim. Ama ondan önce teknoloji ve küreselleşme konusunu kısaca inceleyeceğim.

a2.5 Teknoloji ve Küreselleşme (Dışa Açılma)

Burada yüksek eğitimle ilgileri açısından teknoloji ve küreselleşmeyi kısaca ele alarak, iki konu üzerinde duracağım. i) Son yılların teknolojik gelişmeleriyle eğitimin genel nitelikte olması arasındaki ilişki. ii) Bu teknolojinin ve küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerde de becerili, eğitimli işçiler yararına işlemesi.

Bilindiği gibi, eğitimin genel nitelikte ya da mesleki, ayrıntılı uzmanlaşma şeklinde olması konusunda sürekli tartışma vardır. Bu konu da çok boyutludur. Ben burada önce son zamanların teknolojik gelişmesinin genel eğitimi öne çıkaran bir yönü üzerinde duracağım.

Eski dönemler göz önüne alındığında teknoloji ile işgücü becerisi arasındaki ilişkinin köklü biçimde değiştiğini söyleyen görüşler vardır. R. W. Ferguson, Jr., W. L.

Washer'e (2004:17) göre, 1800'lerde yeni imalat teknolojileri becerisiz işçilere istem yaratırdı. Buna karşılık malların dağıtımı alanlarında oluşan teknolojiler becerili işçilere gereksinim duyardı. 1900'lü yıllarda ise, teknolojik gelişmeler her iki kesimde de becerili işçilere istem yaratmıştır.

D. Krueger, K.B. Kuman'a (2004:167,197) göre, teknolojilerin yavaş değiştiği 1960 ve 1970'li yıllarda, uzmanlaşmayı, mesleki eğitimi destekleyen Avrupa eğitim politikaları hem büyüme oranları, hem de gönenç artışları açısından başarılı olmuş olabilir. Buna karşılık 1980, 1990'lı yıllarda, bilgi-iletimi çağında yeni teknolojiler daha büyük hızla ortaya çıkmaktadır. Bu hızlı değişim son yıllarda A.B.D. ile Avrupa arasındaki, giderek artan büyüme farlılığının temel nedenlerinden biri olabilir. Son dönemlerin bu ortamında genel eğitim çok daha önemli bir etkendir.

Benzer bir görüş Avrupa'nın, küçük yeniliklerin egemen olduğu yeni teknolojilerin öykünme ve yayılım dönemlerinde daha avantajlı olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşılık A.B.D., bilgi – iletimi ve iletişim teknolojileri gibi genel amaçlı yeniliklerin sözkonusu olması durumunda daha üstündür. A.B.D.'nin son yıllardaki başarısının, Avrupa'nın geri kalışının bir temel nedeni budur. (United Nations, Economic Survey of Europe (2005:110,111). Burada bu görüşü ileri süren yazarlar belirtiliyor).

Gelişmiş ülkeler, özellikle A.B.D. açısından bakıldığında teknolojik gelişme yanında, uluslar arası ticaretin de becerili, yüksek öğrenimli işçilere istemi arttırdığı görüşü vardır. Son zamanlarda A.B.D.'de lise eğitimi almış işçilerin reel kazançlarının azaldığı gözlenmiştir. Böylece, bu ülkede yüksek öğrenim görmüşlerin kazançları yayarına bir gelişme yaşanmıştır. (Bkz., örneğin, (Gottschalk, Hansen, 2003:449); (Murphy, Peltzman, 2004: 299,300)).

Yüksek öğrenimlilerin işsizliği ile ilgili önemli bir nokta, bu kişilerin kendi öğrenimlerine uyan işlerde değil, daha az beceri gerektiren işlerde çalışmak zorunda kalıp kalmamalarıdır. P. Gottschalk, M. Hansen'e (2003:468) göre, A.B.D. de, 1980 ortası ile 1990 ortası arasındaki dönemde, yüksek okul mezunlarından, becerilerinin altında kalan işlerde çalışanların oranı azalmıştır.

Gelişmekte olan ülkeler açısından ele alındığında, geleneksel iktisat kuramına göre, ticaretin serbestleşmesi sonucunda işgücünün bol olduğu az gelişmiş ülkelerde becerisiz işçilerin ücretleri artmalı, yüksek öğrenimlilerinki azalmalı, sonuçta ücret dağılımı eşitlik yönünden gelişmelidir. Oysa, Brezilya'yı esas alan bir yazıda, ticaretin serbestleşmesiyle ücret eşitsizliği arasındaki ilişki artı yönde bulunmuştur (Arbache, Dickerson, Green, 2004: F75, F77 ; Milanoviç, Squire, 2005: 3,8,9,14,52).

Aynı şekilde Meksika'da ticaretin serbestleşmesinin ve doğrudan yabancı yatırımların ücret dağılımı üzerindeki toplam etkisi bu dağılımı genişletmek şeklinde

olmuştur. Şili'de de, serbestleşmeden yararlanan sanayiler beceri yoğun (ve kaynaklara dayalı) kesimler olmuştur (Milanoviç, Squire, 2005:9).

Yukarıdan beri yararlandığım güzel yazılarında (Milanovic, Squire, 2005: 2,6,43,52) yazarlar, 1980-2000 döneminde dış ticaret tarifelerinin azalmasının iki etkisini inceliyorlar. Bu indirim politikası, i) Beceri primini (meslekleri), ii) Sanayi dallarını, ücret eşitsizliği açısından nasıl etkilemiştir?

Bu incelemede yazarlar şu temel bulgulara varıyorlar: Geleneksel dış ticaret kuramının önerilerinin tersine dışa açılma sonucunda düşük gelirli ülkelerde, ücret eşitsizliği artmaktadır. Aynı şekilde bu ülkelerde dışa açılma, sanayi dalları arasındaki ücret eşitsizliğini de arttırmaktadır. Ücret üzerindeki etki daha zayıf, sanayi dalları üzerindeki etki daha güçlüdür. Zengin (birey başına geliri satın alma paritesine göre 1995'te 4000 dolardan yüksek) ülkelerde sözkonusu iki etkinin göreli ağırlığı (net olarak) tersine dönmektedir.

Bu son bulgunun gösterdiği gibi, ücret dağılımındaki gelişmeler ülkelerin gelir düzeyine de bağlıdır. Bu gelişmelerde şu etkenlerin de önemli katkıları vardır: i) Doğrudan yabancı sermayenin varlığı ve ağırlığı, ii) Üretimin gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere aktarımı, bu aktarımın niteliği, iii) Dışalım ve dışsatımın teknolojik düzeyi, iv) Finansal serbestleşmenin düzeyi, v) Sendikaların varlığı ve gücü, küreselleşme eğilimlerinden etkilenme derecesi.

Belki çok daha önemli şu etkenler vardır: vi) Ülkelerin başlangıç durumları ve koşulları. vii) Dışa açılma, küreselleşme gibi politikalar genellikle bir paket şeklinde ileri sürülmektedir. Örneğin bu politikalarla birlikte işgücü piyasalarına da esneklik getirilmektedir. Bu paketin niteliği ve etkinliği sonuçları, bu arada yüksek öğrenimlilerin kazancındaki gelişmeleri geniş ölçüde etkilemektedir.

Yukarıdaki açıklamalar göz önüne alınınca, Türkiye'de 1980 sonrasındaki dışa açılım politikasının, alınan diğer önlemlerle birlikte, yüksek beceri ve öğrenimli kişilerin kazançlarını azaltmamış, tersine arttırmış olması olasılığı yüksektir[11.] Öte yandan, finans ve hizmet kesimlerinin ağırlığının artması yüksek öğrenimlilerin ücretlerinde, bu kesim lehine, imalat sanayi aleyhine bir gelişme yaratmış olduğu da söylenebilir.

b. Benim Yaklaşımım

Bu yazının amacı yönünden işgücü piyasası hakkındaki bazı görüşlerimi açıklayarak bu kısmı tamamlamak istiyorum. Açıklamalarımı üç başlık altında sunacağım.

b1. Ücret, İşlendirme ve İşsizlik İlişkisi

Bence Neoklasik iktisat kuramına, iktisat ders kitaplarına egemen olan ve işlendirmeyi, işsizliği ücretin düzeyine bağlayan anlayışı çok yetersizdir. Çünkü

işlendirmeyi ve işsizliği belirleyen bir çok etken vardır, ücret düzeyi bu etkenlerden yalnızca biridir. En önemli etken olduğu da çok şüphelidir.

Bu görüşümün dayanağı olarak şu olguları belirtmek istiyorum: i) Çalışmayı zararı olan bir etkinlik olarak almak sakıncalıdır. Çalışma insan yaşamının anlamını oluşturan temel bir iki etkinlikten biridir.

ii) Çalışmayı işe girerken yapılan bağıta bağlamak, yalnızca işverenlerin kâr zarar hesabına dayandırmak da anlamlı değildir. Kişinin ücreti şirketteki yaşamı içinde oluşup gelişir. Firma içi ilişkiler, firma kültürü ücreti belirleyen temel etken niteliğindedir. Şirketin kâr ve zararı bu ortak etkinlikler sonrasında belirlenir.

iii) Ücret ile işlendirme, işsizlik arasındaki ücretten işlendirmeye (ve işsizliğe) doğru bir ilişki olarak değil, ters yönde bir ilişki olarak ele alınmalıdır. Böylece, ülkenin bir bölgesinde verimli iş yoktur, işsizlik vardır. İş olmayan yerlerde de ücret düşüktür. Dolayısıyla temel sorun işin yaratılmamasıdır.

iv) İş yaratmayı, göreli fiyatlara, ücret / faiz ilişkisine dayandıran, sermayenin işgücü yerine (ya da tersine) geçmesini esas alan Neoklasik iktisat anlayışı da çok yetersizdir. Her şeyden önce sermaye yatırımlarının faize duyarlılığı çok tartışmalıdır. Ayrıca, son yılların Türkiye'si için çok daha önemli olarak, faiz büyük şirketler için bir masraf kalemi değil, önemli bir gelir öğesidir. Diğer bir deyişle yüksek faiz bir yatırım aracı, bir iş yaratma yoludur.

Bilindiği gibi, Türkiye'de işverenler kıdem tazminatı, sigorta, vergi gibi yüklerin ağırlığından, bunları esnekliği bozduğundan, uluslararası rekabet olanaklarını kısıtladığından, adaletsizlik yarattığından şikayet ederler. Bu şikayetlerin tümüyle haksız, geçersiz olduğu söylenemez. Ama aşağıdaki noktalar da önemlidir.

i) Sözkonusu yükler, işverenlere göre ücretle işçi açısından ücretin aynı şey olmadığını gösterir. ii) Bu yüklerin ağırlığının temel nedeni devletin (özellikle doğrudan vergiler alanında) başka kaynaklardan vergi sağlamada karşılaştığı büyük güçlüklerdir. iii) Bu oranların yüksekliği, bunları ödeyen şirketlerin rekabet gücünü ortadan kaldırdığı doğru değildir. Çünkü bu firmaların piyasada çok iyi rekabet ettikleri bellidir. Diğer bir değişle, yeterince verimli olunduğunda, yüksek ücretler, ağır vergiler ödense de rekabet edilebilmektedir. iv) Yukarıda OECD ülkeleri için ulaşıldığı gibi, vergilerin indirilmesinin işsizliği azaltma gücü çok sınırlıdır. Böyle bir indirimin temel sonucu işverenlerin kazanç payını arttırmaktan öteye geçemez.

v) Türkiye'de kayıt dışı işlendirme %50'nin (Mayıs 2005'de %51.5) üstündedir. vi) Kayıt dışı işlendirmeye farmel kesimde de başvurulmaktadır. Kayıt dışı işlendirmenin bu denli yoğun olduğu bir ekonomide esnekliğin azlığından söz etmek zordur.vii) Belirtilmesi gereken bir olgu ülkelerin işgücü piyasalarının birbirinden farklı olmasıdır. Örneğin Kuzey Avrupa ülkeleri Güney Avrupa ülkelerinden farklıdır.

Kuzey Avrupa ülkeleri arasında da farklılıklar vardır. viii) Ülkelerde egemen rejimin yapısı ve ideolojisi, işçi / işveren ilişkileri, rant paylaşımı ilkeleri, sendikaların niteliği ve gücü, toplu pazarlığın merkezi biçimde ya da girişimler düzeyinde yapılıyor olması, sendikaların sağladıkları işçi haklarının sendika dışı kesimlere yaygınlaştırılması uygulamasının varlığı ya da yokluğu ücretleri ve işçi haklarını belirleyen temel etkenler arasındadır.

ix) Gelir dalgalanmalarının, bunalımların, teknolojik gelişmenin beceri sapmasının, dış ticaret ilişkilerinin de ücretleri belirlediği bilinmektedir. x) Belki daha önemli olarak, dünyaya ya da ekonomiye egemen olan bakış açısının değişmesi ücret dahil tüm işçi haklarını yakından etkilemektedir. Bu bakımdan 1980 öncesi ve sonrası arasında büyük farklar vardır. xi) Yeni bakış açısında sendikalar, dünyada ve Türkiye'de güç kaybına uğramışlardır.

b2. Yüksek Öğrenim Gerekli Midir?

Bazı yazarlara göre, i) Teknolojiyi üreten ülkelerde yüksek öğrenim zorunludur. Buna karşılık üretilen teknolojiyi kullanma durumunda olan gelişmemiş ülkeler orta öğrenime ağırlık vermelidirler. ii) Benzer bir görüş gelişmemiş ülkelerin Almanya sistemine egemen olan meslek edinme yaklaşımına ağırlık vermelerini önerir. iii) Bu görüşlere göre bu gereklere uyulmazsa yüksek öğrenimlilerin işsiz kalıp, ülke ekonomileri üzerinde büyük yük oluşturmaları kaçınılmazdır.

Ben aşağıdaki nedenlerle bu görüşlere katılmıyorum. i) Her şeyden önce beyin gücü olanın en yüksek düzeyde eğitim edinme hakkını en temel bir insan hakkı sayıyorum. ii) İçinde yaşamakta olduğumuz bilgi çağında yüksek öğrenim en güçlü üretim faktörü haline gelmiştir. Hiçbir ülkede bundan vazgeçilmesi düşünülemez. iii) Vurgulamam gereken bir nokta, teknolojinin gelişmekte olan ülkelere otomatik biçimde akmadığıdır. Ülke içinde dış teknolojiyi kullanacak iç teknolojik yatırım yapılmadıkça, nitelikli becerili insanlar yetiştirilmedikçe, iç ekonomi teknolojinin oluşup gelişmesine etkin biçimde katılmadıkça, ülkeye ne teknoloji gelir ne de gelen teknoloji verimli biçimde kullanılabilir. Neoklasik iktisat önerse de kalkınma yönünden en geri kalmış ülkelerin adeta otomatik biçimde daha iyi teknolojilere ulaşabileceği, dolayısıyla daha hızlı kalkınabileceği de söylenemez (Keller, 2004:776). iv) Giderek daha yüksek katma değerli üretim alanlarına geçme anlamına gelen kalkınma girişimleri yüksek öğrenimli insanların yokluğunda gerçekleştirilemez. v) Aşağıda açıklayacağım gibi Türkiye'de yüksek öğrenimlilerin işsizliğinin bir temel nedeni imalat sanayinin yeterli gelişme göstermemesidir. vi) Diğer bir neden dış ticaret ilişkilerinin büyük önem kazanmasıdır.

b3. Dış Ticaret İlişkilerinin Yoğunluğu

i) Türkiye'de 1980 sonrasının en olumlu gelişmelerinden biri dışalımın artması, her türlü malın kolayca bulunabilmesidir. Bunun tüketici gönencini arttırması doğaldır. Daha önemlisi dışalımın yüksek teknolojili yatırımın yapılabilmesine olanak sağlamasıdır. Eskiden beri dışalım Türkiye'de gelir ve verimlilik artışının temelinde yatan bir etkendir. ii) Buna karşılık, dışsatımın, sözkonusu dışalımın bir kısmını karşılamanın ötesinde büyük katkısı olduğu söylenemez. iii) Bu sonuca koşut olarak yoğun sanayi dışsatımı yurtiçi sanayi üretimine fazla katkı sağlamamıştır.[12]

Bu yetersizliğin bir temel nedeninin dünyada yaygınlaşan dikine uzmanlaşma eğilimleri olduğunu düşünüyorum. Bu uzmanlaşmanın şu zararları olduğu kanısındayım. i) Bu etkinlikte üretimin teknik, yüksek katma değerli kısımları gelişmiş ülkelerde kalmakta, geldiği ülkeye yansımamaktadır.

ii) İlgili bir yönüyle dikine uzmanlaşma gelişmekte olan ülkelerin düşük ücretlerinden yararlanmaktadır. Bu düşük ücret üstünlüğüyle kalkınabilmek zordur. iii) Daha büyük bir sakınca, başka yazılarımda açıkladığım gibi, dışsatıma dayalı sanayi üretiminin bir adada oluşması, yurtiçi ekonomiye yansımamasıdır. (Aşağıda bu konulara dönüyorum).

Bu açıklamalar çerçevesinde Türkiye'de yüksek öğrenimlilerin işsizliği konusunu çalışmanın üçüncü kısmında ele alarak yazımı sürdürüyorum.

III. TÜRKİYE'DE YÜKSEK ÖĞRENİMLİ İŞSİZLİĞİ

Buradaki açıklamalarımı üç temel başlık altında sunacağım. Türkiye'de işsizliğin temel boyutlarını belirtmekle başlayacağım.

A. Temel İşsizlik Oranları ve İşlendirme

a. İşsizlik

Türkiye'de 2004 yılında işgücüne katılma oranı %48.7, işlendirme (istihdam) oranı %43.7, işsizlik oranı %10.3'dür. Bu oranlar 2003 yılında ve 2005 Mayıs'ında da çok farklı değildir. Yalnız 2005'te işsizlik oranı % 9.2 olmuştur (DİE, 2005a: 1, DİE, 2005c:1).

Türkiye'de işsizliğin şu temel özellikleri vardır: i) İşsizlik oranı kentlerde (2004'de %13.6), kırsal yörelere (2004'de% 5.9) kıyasla çok daha yüksektir. ii) Koşut olarak işsizlik tarım dışı alanlarda yüksektir (2004'de %14.7). iii) Beklenebileceği gibi işsizlik genç nüfusta (15–24 yaş grubu) yoğundur, 2004'de bu grubun işsizlik oranı %19.7 olmuştur. iv) "Yüksekokul ve fakülte" düzeyindeki nüfusta işsizlik oranı 2004'de %12,4'dür (DİE, 2005a:1,3).

Yüksek eğitimlilerde (yüksekokul ve fakülte) işsizlik oranı, okur yazar olmayanlara (2004'de % 3.7) ve lise altı eğitimlilere (2004'de % 9.1) kıyasla daha yüksektir. Buna karşılık "lise ve dengi meslek" grubunda işsizlik oranı (2004'de % 15.1), yüksek eğitimlilerin işsizlik oranından (2004'te % 12.4) daha yüksektir (DİE 2005a: 3).

Böylece işsizlik Türkiye'de daha çok eğitimliler arasında yaygındır. Bu durum Türkiye ile gelişmiş ülkelerin işsizliği arasında temel bir farklılık noktasıdır. Yüksek eğitimlilerin 25-64 yaş grubundaki işsizlik oranı 2003 yılında Türkiye'de %6.9, toplam OECD ülkelerinde %3.9'dur (OECD, 2005a: 252).

Türkiye'de yüksek eğitimlilerde işsizlik oranı 20-24 ve 25-34 yaş gruplarında yoğunlaşmıştır. 2003 yılında yüksek eğitimli işsizlerin %88.62' si bu iki yaş grubunda (20-34 yaş grubu) yer almaktadır. İşsizlik 20-24 yaş grubunda daha yoğundur. Bu gruptaki nüfusun beşte biri (% 20'si) işsizdir. Aynı oran 25-34 yaş grubunda %15'e düşmektedir. (DİE, 2003a:113).

Yüksek eğitimli işsizlerin sayılarında 1994-2004 (2003) döneminde meydana gelen gelişmeler Tablo 1'de gösterilmektedir. Bu tabloda üç özellik öne çıkmaktadır: i) Yüksek eğitimlilerde işsizlik 2001 sonrasında büyük bir artış hızıyla çoğalmıştır. ii) 2001-2004 (2003) döneminde toplam işsiz sayısı, 20-24 yaş grubundaki işsiz sayısından daha hızlı artmıştır. iii) 1994-2001 döneminde işsiz sayısı erkeklerde daha

hızlı artış gösterdiği halde, 2001-2004 (2003) döneminde kadınların işsiz sayısındaki artış daha hızlı olmuştur.

Diğer bir deyişle, yüksek eğitimlilerin işsiz sayısı, 2001 bunalımı sonrasında hızla artmış, bu artış toplam işsizlikte (20-24 yaş grubu işsizliğine kıyasla) ve kadın işsizliğinde daha yoğun biçimde yaşanmıştır. Bu olgu, 2001 bunalımından yüksek eğitimliler arasında kadınların ve görece yaşlıların daha çok etkilendikleri şeklinde yorumlanabilir.

Büyük 2001 bunalımından yüksek eğitimlilerin de, diğer gruplar gibi, büyük ölçüde etkilenmiş olmaları normal sayılabilir. Kadınların bu bunalımdan daha fazla etkilenmeleri, yüksek eğitimliler arasında bile işgücüne katılma oranının kadınlarda, erkeklerinkinden önemli ölçüde düşük olmasına bağlanabilir (Bkz. Tablo 2).

Açıklanan üç özellik içinde özellikle dikkat çekeni, 2001 bunalımından görece daha yaşlıların 20-24 yaş grubundakilerden daha çok etkilenmiş olmaları eğilimidir. Bu olgu hem varlığı ile hem de Türk işgücü piyasasında temel bir değişmeyi göstermesiyle önemlidir. Çünkü bu olgu Türk işgücü piyasasında "işini kaybetmenin" giderek daha fazla önem kazanmasının sonucu olabilir.

Önceleri, örneğin 1994'de işsizlik nedenleri arasında en büyük paya sahip olan neden, "ilk kez iş arıyor" olmaktı. Büyük yoğunlukla 20-24 yaş grubunda gözlenen bu neden işsizliğin daha çok ilk, yeni işlendirmelerde ortaya çıkması anlamına gelir. Bu oran 1994'de %40.37 idi. Aynı oran, 2003'de %19.5'e düşmüştür (DİE, 1995; 65; DİE, 2003a:116).

Yeni bir yazıda (Hall, 2005: 397), çağdaş A.B.D. ekonomisinde gerileme dönemlerinin işten çıkarmaların (layoffs) patlamasıyla başlamadığı, işsizliğin iş bulmadaki güçlük nedeniyle yükseldiği, normalin üstünde insanın işsizliğe sürüklenmesi şeklinde gerçekleşmediği sonucuna varılıyor. Böylece asıl sıkıntının iş bulmadaki güçlükten kaynaklandığı, işlerin, işçi ve işverenin karşılıklı çıkarlarına uygun düştüğü için sona erdiği söyleniyor.

Yukarıda verdiğim açıklamalar ve son paragraftaki görüşler doğru ise, 2001 bunalımı öncesinde Türkiye'deki işsizlik günümüz A.B.D. işsizliğine benziyordu. Bu bunalımdan sonra ise Türkiye işsizliğinde "işini kaybetme" nedeni ağırlık kazanmış, işsizliğin niteliği değişmiştir. Günümüzde Türkiye işsizliği bir ölçüde çağdaş A.B.D. işsizliğinden farklı bir özelliğe bürünmüştür.

TABLO 1

	YÜKSEKOKUL VE FAKÜLTELERDE İŞSİZLER (Bin Kişi)				
Yıl	**Toplam İşsiz Sayısı**			**20-24 Yaş Grubundaki İşsiz Sayısı**	
1994					
	Toplam	99	**Artış**	48	**Artış**
	Erkek	54	**Oranı**	22	**Oranı**
	Kadın	45	**(%)**	26	**(%)**
1995					
	Toplam	85		41	
	Erkek	52		24	
	Kadın	33		18	
2001			**2001-1994**		**2001-1994**
	Toplam	156	58	74	54
	Erkek	89	65	37	68
	Kadın	67	49	37	42
2004			**2004-2001**	**2003**	**2003-2001**
	Toplam	317	103	131	77
	Erkek	172	93	62	68
	Kadın	144	115	69	86

Kaynak: 1994 – 2001 dönemi için (DİE, 2002: 271,272), 2004 yılı için (DİE, 2005 a: 3), son sütunda 2003 yılı için (DİE, 2003a:113).

TABLO 2

TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜNE KATILIM ORANLARI (2003)		
	Kentler	**Kırsal Yöreler**
Erkek	**68.9**	**72.9**
Okuma Yazma Bilmeyen	41.5	53.1
Okuma Yazma Bilip Okul Bitirmeyen	34.6	50.2
İlkokul	75.5	79.5
İlköğretim	11.5	23.4
Orta Okul	70.0	70.0
Orta Dengi Meslek Okulu	65.7	75.7
Lise	61.3	68.9
Lise Dengi Meslek Okulu	77.0	82.1
Yüksek Öğretim	82.4	84.3
Kadın	**18.5**	**39.0**
Okuma Yazma Bilmeyen	5.5	37.6
Okuma Yazma Bilip Okul Bitirmeyen	8.5	36.8
İlkokul	11.8	41.4
İlköğretim	5.1	24.8
Orta Okul	17.8	26.1
Orta Dengi Meslek Okulu	25.8	47.3
Lise	24.6	28.4
Lise Dengi Meslek Okulu	36.0	38.6
Yüksek Öğretim	69.3	71.4

Kaynak: DİE, Hane Halkı İşgücü İstatistikleri; 2003a: s.51,52.

b. İşlendirme (İstihdam)

Türkiye'de, Hanehalkı İşgücü Anketleri uygulamalarının başlatıldığı ilk yıl olan 1988 ile 2004 yılları arasında çeşitli eğitim düzeyindeki işlendirme sayılarını Tablo 3'de veriyorum. Tabloda açık biçimde görüldüğü gibi Türkiye'de işlendirmede yüksek öğrenimlilerin sayıları hızla artmıştır. En büyük artış kadınların işlendirilmesinde gerçekleşmiştir.

İkinci büyük artış erkeklerde "lise ve dengi meslek" öğrenim alanlarında sağlanmıştır. Bu eğitim düzeyinde 1988-2001 döneminde "lise dengi meslek okulu"nda gözlenen işlendirme artışı, hem erkekler hem de kadınlarda "liselerde" sağlanan artışın üzerinde olmuştur (DİE, 2000-2001:184).

Tablo 3'de görüldüğü gibi, "lise altı eğitimliler" in işlendirme artışları düşük düzeyde kalmıştır. Okur-yazar olmayanlarda işlendirme ise 1988'den beri sürekli biçimde azalmaktadır.

Bu veriler Türkiye işlendirmesinde eğitim düzeyinin yükseldiğini göstermektedir. 1988 yılında incelenen üç öğrenim düzeyinde işlendirme payları şöyledir: "Lise altı eğitimlilerde" %68.6, "Lise ve dengi meslekte" %9, "Yüksekokul ve Fakültede" %4.9. Aynı paylar 2004'de sırasıyla şöyle olmuştur: %64.0, %18.9, %10.3. Okur yazar olmayanların payı ise 1988'de %17.5, 2004'de %6.8'dir (DİE, 2000-2001: 184; DİE, 2005a:3).

Burada önemli bir soru ortaya çıkıyor? İşlendirmede sözkonusu eğitim düzeyi artışının temel nedeni nedir? Türk ekonomisi daha eğitimli insanlara gereksinim duyar hale mi gelmiştir, yoksa daha yüksek eğitimliler az eğitimlilerin yerini, işini mi almıştır? Bu soruya yanıt aramak için tablo 4'dü oluşturdum. Şimdi Tablo 3 ve Tablo 4'ü birlikte ele alarak bu soruya yanıt bulmayı deneyeceğim. Başlarken yanıtımın tam doyurucu olmayacağını, bu konuda daha ayrıntılı incelemelere gereksinim bulunduğunu belirtmek istiyorum.

TABLO 3

ÇEŞİTLİ ÖĞRETİM DÜZEYLERİNDE İŞLENDİRME (İSTİHDAM) ARTIŞLARI

Yüksekokul ve Fakülte (Yüksek Öğrenim)							Lise ve Dengi Meslek				Lise Altı Eğitimliler			
	Toplam		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın	
Dönemler	Artış Bin	Artış Oranı %	Artış Bin	Artış Oranı %	Artış Bin	Artış Oranı %	Artış Bin	Artış Oranı %	Artış Bin	Artış Oranı %	Artış Bin	Artış Oranı %	Artış Bin	Artış Oranı %
1988-1992	200	23.0	95	14.5	106	49.5	370	30.1	87	23.4	888	9.52	387	13.6
1992-1996	355	33.2	253	33.7	101	31.6	685	42.8	138	30.1	353	3.45	229	7.1
1996-2000	411	28.8	229	22.8	182	43.2	422	18.5	130	21.8	28	0.26	-524	-15.2
2000-2004	405	22.1	303	24.6	102	16.9	635	23.5	45	6.2	43	0.41	381	13.1
Dönem Boyu 1988-2004	1371	157.6	880	134.1	491	229.4	2112	171.8	400	107.5	1312	14.1	473	16.6

Kaynak: DİE (2000-2001: 184); DİE (2005a:3)

i) “Lise altı eğitimlilerin” kadın nüfus ve işlendirmesinde gözlenen durumu anlamlı biçimde açıklayamıyorum. Bu kalemde 1996-2000 döneminde büyük bir nüfus artışı (110 bin), buna karşılık önemli bir işlendirme azalışı (524 bin) gözlenmektedir. Burada yanıtlayamadığım iki temel soru var: a) Nüfus bu ölçüde artarken işlendirme niye bu kadar azalsın? b) İşlendirme 1996-2000’de bu ölçülerde azalırken neden 2000-2004 döneminde yakın bir hacimle (381 bin) artsın?

ii) “Lise altı eğitimde” erkeklere, “Lise ve dengi meslekte” kadınlara ait işlendirme sayılarında (Tablo 3) genellikle bir azalış eğilimi egemendir. “Lise ve Dengi Meslek” grubunda, kadınlarda 2000 sonrasında, “Lise altı eğitimli” erkeklerde 1996 sonrasında bu azalış çok daha belirgindir.

iii) Dayandığımız verilerin sağlıklı olduğunu varsayarsak, asıl ilginç sonuç, “Yüksek eğitimli” erkek ve kadın ve “Lise ve Dengi Meslek” grubunda erkekte gözlenmektedir. Bu üç grupta işlendirme oranları 2000 yılına dek (bir dönem dışında) sürekli azalırken, 2000 sonrasında artış sıçramaları göstermektedir (Tablo 4). Artış oranı en yüksek düzeyine yüksek eğitimli kadınlarda ulaşmaktadır. Bu sonucu yüksek eğitimlilerin (ve “Lise ve Dengi Meslek” kesiminde erkeklerin) 2001 bunalımı ve sonrasında bir ölçüde az eğitimlilerin ellerinden işlerini aldıkları şeklinde yorumlayabiliyorum. Tablo 5’de bu yorumu doğrulamaktadır. Ama bu konuda ek araştırmalara gereksinim olduğunu da yineliyorum.

Bu açıklamalarımdan sonra, yazımın ilk kısmında ele almış olduğum verimlilik ve işlendirme ilişkisi, az eğitimli kadınların işgücü piyasası dışında sayılması gibi Türk işgücü piyasasının iki temel olgusunu kısaca inceleyerek devam etmek istiyorum.

TABLO 4

KURUMSAL OLMAYAN SİVİL 15+ NÜFUSTA DÖNEMLER BOYU GELİŞMELER (BİN KİŞİ) ve İŞLENDİRME ORANLARI (İO)

	Yüksekokul ve Fakülte				Lise ve Dengi Meslek				Lise Altı Eğitimliler			
Dönemler	Erkek		Kadın		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın	
		io		io		io		io		io		io
1988-1992	113	0.84	129	0.82	548	0.68	277	0.31	1640	0.54	1594	0.24
1992-1996	335	0.76	192	0.53	1113	0.62	752	0.18	587	0.60	1338	0.17
1996-2000	351	0.65	318	0.57	756	0.56	595	0.22	927	0.03	1110	-
2000-2004	223	1.36	35	2.91	333	1.91	-248	+	-571	+	653	0.58

Kaynak: DİE (2000-2001: 176; DİE (2005 a: 3) ve yukarıdaki Tablo 2. Not: Artı işaretleri, nüfusun azalmasına karşın işlendirmenin arttığını , eksi işareti nüfusun artmasına rağmen işlendirmenin azaldığını göstermektedir.

B. Eğitim Düzeyi ve İşgücüne Katılım Oranları

OECD ülkelerine 15-64 yaş grubu verilerine bakıldığında 2004 yılında işsizlik oranı yönünden Türkiye'den daha kötü durumda, Polonya (işsizlik oranı %19.3), Slovakya (%18.2), İspanya (%11) gibi ülkelere vardır. Türkiye'de aynı oran 2004 yılında %10.6'dır (OECD, 2005a: 238). Buna karşılık aynı yaş grubunda ve 2004 yılında işlendirme oranı ve işgücüne katılım oranı Türkiye'den daha düşük ülke yoktur.

İşlendirme ve işgücüne katılım oranlarındaki sözkonusu farklılık kadınlarda çok daha belirgindir. Kadınlarda gözlenen bu farklılığın temel kaynağı da eğitim düzeyi düşük kadınlardır. Yüksek eğitimlilerde, 25-64 yaş grubu ve 2003 yılında işgücüne katılım oranı Türkiye'de %69.9, toplam OECD'de %78.1'dir (OECD, 2005a: 240,252). Dolayısıyla Türkiye'nin sözkonusu verileri, yüksek eğitimli kadınlarda OECD ortalamasından çok farklı değildir.

Türkiye'yi bu yönden gelişmiş ülkelerle karşılaştırdığımızda Avrupa Birliği ile A.B.D. arasında bir ayırım yapılması gerektiğine dikkat çekmek istiyorum. Türkiye'deki durum A.B.D.'ye kıyasla Avrupa'ya daha yakındır. Bir araştırmaya (Dolado, Felgueroso, Jimeno, 2001: 875, 888) göre, Avrupa Birliği'nde yüksek öğrenimli kadınların nüfus içindeki ağırlığı, yavaş hızla da olsa A.B.D.'deki düzeyine yaklaşmaktadır. Aynı şekilde Avrupa'da genç yüksek öğrenimli kadınların işlendirme oranları ve girdikleri işlerin nitelikleri A.B.D.'deki karşıtlarına benzemektedir.

Buna karşılık, Avrupa'da, Türkiye'de olduğu gibi, az eğitimli kadınların işlendirme oranları, İskandinav ülkeleri hariç, 25-34 yaş grubunda bile, A.B.D.'ye kıyasla çok düşüktür. Ayrıca bu kadınların iş tercihleri de, hizmet kesimlerinde yoğunlaşmış olmakla birlikte farklıdır: Avrupa'dakiler daha çok toplumsal hizmetlerde, Kuzey Amerika'lılar daha çok özel hizmetlerde çalışmaktadırlar (s.875,888).

Türkiye işgücü piyasasının diğer bir özelliği de işgücüne ve işlendirmeye katılım oranlarının zaman içinde sürekli düşmesidir. Bu konuda Türkiye yalnız değildir. Örneğin, Finlandiya ve İsveç'te de bu oranlar zamanla azalmaktadır. Türkiye'nin bu alandaki en çarpıcı farklılığı yine düşük eğitimli kadınların çok yetersiz (2003 yılında, 25-64 yaş grubunda % 24.3) işgücüne katılım oranıdır (OECD, 2005a: 238,252).

OECD'nin (2004 b:184) diğer bir yayınında 1990-2000 döneminde birey başına ulusal gelir (GDP) artışını sağlayan güçler ele alınıyor. Şu güçlerin katkıları sayısal büyüklükler şeklinde gösteriliyor: i) İşlendirilen kişi başına ulusal gelir. ii) Çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranı. iii) İşlendirme bölü çalışan çağ nüfusu (işlendirme oranı).

İncelemede, ele alınan OECD ülkelerinin büyümesinde en büyük katkıyı işgücü verimliliğindeki artışın sağladığı bulgusuna ulaşılıyor. Türkiye'de de en büyük katkıyı verimlilik artışı sağlıyor, çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payının katkısı da, çok daha az olmakla birlikte, olumlu bulunuyor. Buna karşılık işlendirme oranı katkısına, önemli ölçüde eksi olarak ulaşılıyor.

İşlendirme oranının katkısı başka ülkelerde de (Avusturya, İzlanda, İtalya, Almanya, İsviçre gibi) eksi çıkabiliyor. Ama bu katkılar büyük değil. Önemli eksi katkı, Türkiye'dekinden az olmakla birlikte, İsveç ve Finlandiya'da da gözleniyor. İşlendirme arttıkça ulusal gelir azalıyor şeklinde bu bulgu değişik biçimlerde yorumlanmaya muhtaç bir sonuç niteliği taşıyor. (Burada, ulusların büyümesine üç etkenin katkısını gösteren bir bulguyu da belirtmek istiyorum. (World Bank, 2005:3). i) Sermayenin katkısı (%45), ii) Toplam faktör verimliliğinin katkısı (%41), iii) Eğitimin katkısı (%14)).

Bu konuda Türkiye'deki durumu incelemek amacıyla aşağıdaki Tablo 6'dan yararlanıyorum.

TABLO 5

YÜKSEK EĞİTİMLİLERİN İŞLENDİRMESİNİN GÖRECE AĞIRLIĞI			
Yıllar	"Yüksekokul ve Fakülte" İşlendirmesi bölü "Lise ve Dengi Meslek" İşlendirmesi	"Yüksekokul ve Fakülte" İşlendirmesi bölü "Lise altı Eğitimliler" İşlendirmesi	"Yüksekokul ve Fakülte" İşlendirmesi bölü "Okur – yazar olmayanlar" İşlendirmesi
1990	0.5704	0.0762	0.3465
1994	0.5292	0.0891	0.5814
1995	0.4851	0.0941	0.6413
2000	0.5347	0.1357	1.0326
2001	0.5461	0.1430	1.1196
2004	0.5449	0.1606	1.5142

Kaynak: DİE (2000-2001: 184; DİE (2005a:3).

TABLO 6

TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜNE DAHİL OLMAYAN NÜFUSUN EN BÜYÜK DÖRT ÖĞESİ					
Yıllar	Toplam	Ev Kadını	Öğrenci	Emekli	Özürlü, Yaşlı ve Hasta
1988	14.354	8.860	1.562	1.116	1.352
2003	25.272	12.578	3.458	2.982	2.471
Artış Oranı	1.76	1.42	2.21	2.67	1.83

Kaynak: DİE (2000-2001 : 177) ; DİE (2003a: 56)

Tablo 6'da görüldüğü gibi, Türkiye'de işgücüne dahil olmayan nüfusun yarısını ev kadınları oluşturmaktadır. En hızlı artan öğe emekliler, sonra öğrencilerdir. Böylece Türkiye'de işgücü dışında kalmanın ya da kalıyor sayılmanın temel nedeni ev kadını olmaktır. Emekli, öğrenci olmanın katkıları da giderek artmaktadır. Bu artışlar işgücüne katılım oranlarının azalmasının temel nedenleri arasındadır.

Kentleşmenin yarattığı bir sonuç, Türkiye'de işgücüne katılım oranının azalmasının bir diğer önemli nedenidir. Ev kadınlarının "işgücüne dahil olmayan nüfus" içindeki payı, 2003 yılında kırsal yörelerde %64.41, kentlerde %71.97'dir (DİE, 2003a: 57,58). Böylece aileler kentlere göç edince, kırsal yörelerde işgücü içinde sayılan bazı kadınlar işgücü dışına konulup ev kadını sınıfında sayılmaktadır. Bu sınıflama, özellikle çalışma yoğunluğu açısından geniş ölçüde yapay bir durumu yansıtmaktadır.

Bu durum kendisini az eğitimli kadınlarda göstermektedir. Yukarıdaki Tablo 2'de bu olgular açıklıkla gözlenmektedir. İlkokul ve daha az eğitimli kadınların işgücüne katılımı kentsel yörelerde çok düşüktür. Aynı kadınların kırsal yörelerdeki katılım oranları ise çok daha yüksektir.

Türkiye'de birey başına gelir artışının işlendirme ile ters yönlü ilişki içinde görünmesinin diğer nedenleri de vardır: Tarımda gizli işsizliğin, makineleşmenin olduğu bellidir. Ayrıca tarım hala iklim koşullarına bağlıdır. Dolayısıyla tarımsal üretimle işlendirme arasında ilişki olmaması ya da ilişkinin eksi yönde çıkabilmesi normaldir.

Öte yandan, özellikle son yıllarda verimlilik artışının daha çok kârlara gitmesi olayı yaşanmaktadır. Daha önemlisi, faizler ekonomi üzerinde büyük ağırlık oluşturmaktadır. Özellikle büyük firmalar kazançlarının önemli kısmını faizlerden sağlamaktadır.

Bunlar verimliliğin işlendirme artışına yansımamasının nedenleridir. Bunların ötesinde, işlendirme üzerinde vergi ve diğer yüklerin işlendirme artışına bir ölçüde engel olmaları da olasıdır. (Bu konuda yukarıda OECD ülkelerindeki duruma, ayrıca TİSK (2004)'e bakılabilir). Bu neden ve engeller ortamında gelir ve verimlilik artışlarının işlendirmeye yansımamasını normal karşılamak gerekir.

Sonuçta Türkiye'de "işlendirmedeki ya da işgücündeki şu kadar artış ulusal gelirde aynı ya da fazla ölçüde azalışa neden olmaktadır" şeklinde bir bulgu, ekonometrik çalışmalar sonucunda elde edilmiş de olsa, anlamsızdır. Çünkü olaya işlendirmeden gelire doğru bir ilişki şeklinde bakmak yanlıştır. Olay gelir ve verimlilikten işlendirmeye doğru bir ilişki içinde ele alınarak yorumlanmalıdır.

Türkiye'de son yıllarda gerçekleşen verimlilik ve ulusal gelir artışı işlendirmeye yeterince yansımamıştır şeklinde bir yorum çok daha anlamlı olur.

Böylece bence Türkiye'de, işsizliğin bir temel nedeni verimliliğin işlendirmeye yansımamasıdır. Diğer nedenler de vardır.. Şimdi bunları kısaca anlatmaya çalışacağım.

C. Yüksek Eğitimlilerin İşsizliği ve Nedenleri

Tablo 4'de görüldüğü gibi, 1988-2004 döneminde nüfusu en fazla artan kesim yüksek öğrenimliler ve "Lise ve Dengi Meslek" kesiminde erkeklerdir. Bunlar içinde, 1988-2000 döneminde en hızlı artış erkek yüksek öğrenimlilerde kaydedilmiştir. Kadın yüksek öğrenimliler 2000-2004 döneminde en büyük artış hızına erişmiştir, ikinci sırayı "Lise ve Dengi Meslek" grubundaki erkekler almıştır.

Bu verilerin sağlığı konusunda tartışmalı olabilecek konular vardır. Bu noktaların göz önüne alınması, yüksek öğrenimli erkek ve kadınların sunumunun 1988 sonrasında hızla artmış olduğu olgusunu yanlışlamaz. Dolayısıyla yüksek öğrenimlilerin işsizliğinin, bu işsizliğin 2001 bunalımına bağlı olarak artışının bir nedeni bu nitelikli insanların sayısındaki artıştır.

a. Sunumla İlgili Nedenler

Başlarken, bazı başka kaynaklarda, özellikle açık öğrenim de göz önüne alınarak, Türkiye'de yüksek öğrenimliler oranlarının yüksek değerlerle verildiğine dikkat çekmek istiyorum. Ben burada OECD kaynaklarına ve DİE'nin Hanehalkı İşgücü İstatistiklerine dayanıyorum.

Türkiye'de yüksek öğrenimlilerin nüfus içindeki ağırlığının arttığı OECD (2004b:71) kaynaklarında da gözlenebilmektedir. Bu verilere göre, Türkiye'de 2002 yılında yüksek öğrenimlilerin (ve daha fazla eğitimlilerin) oranı 25-34 yaş grubunda %11 olduğu halde, 45-54 yaş grubunda %9, 55-64 yaş grubunda %7'dir. Dolayısıyla genç nüfusta daha çok "en az yüksek öğrenimli kişi" vardır. (Ama aynı verilerde 35-44 yaş grubunda "en az yüksek öğrenimli kişi" payının, %8 değeriyle, 45-54 yaş grubundaki payın (%9) altında olduğu şeklindeki açıklanması zor, ters olguya da dikkat çekilmelidir).

OECD ülkeleri Arasında 25-34 yaş grubunda, yüksek öğrenimlilerin nüfus içindeki payı açısından Türkiye'ye en yakın ülke Meksika'dır. Eski sosyalist ülkelerdeki (Çekoslavakya, Macaristan, Polonya ve Slovakya) sözkonusu pay Türkiye'den yüksek ama çok farklı değildir. Ayrıca, Avusturya, İtalya ve Portekiz'deki paylar da pek uzakta değildir (OECD 2004b: 74,75).

Buna karşılık, 25-34 yaş grubunda yüksek öğrenimlilerin payı, Türkiye'de 1991'de %6'dan 2002'de %11'e çıktığı halde, OECD ülke ortalamalarında 1991'de

%20'den 2002'de %28'e çıkmıştır. Aynı dönemde aynı nitelikte artışlar Kore'de %21'den 2002'de %41'e, İspanya'da %16'dan %37'ye çıkmak şeklinde olmuştur (OECD, 2004b:74,75).

Yalnız, OECD ülkeleri arasında 25-34 yaş grubunda yüksek öğretimlilerin payındaki artışların Türkiye'dekilerin altında kaldığı ülkeler de vardır. Örneğin Almanya'da bu pay 1991'de %21'den 2002'de %22'ye çıkabilmiştir. Yunanistan'da 2002 yılındaki pay (% 24) , 1995'teki payın (% 26) altındadır (OECD, 2004b: 74,75).

Türkiye'de erkek nüfusunda 25-34 yaş grubunda yüksek ve daha ileri araştırma izlencelerinde yer alan kişilerin payı, 2002 yılında %12 iken, aynı pay kadınlarda %9'dur. OECD ülkeleri ortalamasındaki aynı paylar (erkeklerde %18, kadınlarda %20) birbirine yakındır ama ters yöndedir. Böylece bazı ülkelerde (Finlandiya, İsveç, A.B.D., Kanada gibi) kadınlar erkeklerden daha yüksek öğrenim oranlarına sahiptir. (OECD, 2004b:76,77).

Nitelikleri gereği kaba ve her zaman karşılaştırılabilir olmayan bütün bu veriler, Türkiye'nin 1990 sonrasında yüksek öğrenim alanında gelişme sağladığını göstermektedir. Ama bu gelişme, diğer OECD ülkelerinin başarımlarıyla karşılaştırıldığında mütevazi düzeyde kalmaktadır. Diğer bir deyişle, Türkiye'de yüksek öğrenimlilerin işsizlik düzeyini ve bundaki artışları yalnızca sunum artışlarıyla açıklayabilme olanağı yoktur.

Moda olan, sunumla ilgili diğer bir görüş işsizliği üniversitelerden mezun olanların alanlarıyla, iş olanaklarının yaratıldığı kesimler arasındaki uyuşmalığa bağlamaktadır. Örneğin yetişen binlerce Ziraat mühendisinin işsizliği, üniversite sisteminin istemlere uygun mezunları yetiştirmemesi olgusuna bağlanmaktadır.

Ben bu görüşe katılmıyorum. Üniversitelerin işlevinin meslek adamı yetiştirmek olmadığını düşünüyorum. Kanımca, üniversitelerin görevi, öğrenebilme, çözümleyebilme, düşünebilme yeteneğine ve araçlarına sahip kişileri yetiştirmektir. Böyle olunca, esas sorun bir kütle olarak tüm yükseköğrenimlileri işlendirebilecek istemi yaratabilmektir. Üniversite mezunlarını işlendirebilecek genel istem düzeyi yaratılabildiğinde, hangi fakülteden mezun olursa olsun her yüksek öğrenimliye iş olanağı bulunabilecektir. Gerçek yaşamda bir sürü aksaklıklar içinde bulunan işgücü piyasalarında bazı fakülte mezunlarının bir süre ek bazı güçlüklerle karşılaşmaları normaldir (Bu konuya aşağıda dönüyorum).

Dolayısıyla temel sorun, ekonominin yüksek öğrenimlileri emebilecek bir genel işlendirme olanağı yaratıp yaratmadığı noktasında düğümlenmektedir. Özellikle 2000 sonrasında Türk ekonomisi yeterli işlendirme olanağı yaratamamıştır. Bu görüşlerimi 2000-2004 dönemini, dolayısıyla 2001 bunalımının etkilerini esas alarak ve yukarıda

verdiğim tablolara dayanarak açıklamaya çalışacağım. Yüksek öğrenimliler üzerinde duracağım.

i) 2000-2004 döneminde yüksek öğrenimli erkek ve kadın nüfus artışı önceki dönemlerin artışlarının altındadır. Bu fark özellikle kadınlarda belirgindir (Tablo 4). ii) İşlendirmede aynı dönemde bir önceki döneme göre erkeklerde artış, kadınlarda azalış vardır. Kadınlarda azalış biraz daha fazla olduğu için toplam işlendirmede azalış ya da durgunluk gözlenmektedir (Tablo 3). iii) Yine 2000-2004 döneminde işlendirme artış oranı (erkeklerde 1992-1996 dönemine kıyasla), özellikle kadınlarda çok düşmüştür (Tablo3). iv) İşlendirme oranı 2000-2004 döneminde yüzde yüzü aşmıştır. Oysa 1988-2000 döneminde aynı oran hem erkek hem de kadında (kadınlarda 1996-2000 döneminde küçük bir artış hariç) sürekli azalmıştır (Tablo 4).

v) Yüksek öğrenimlilerde işgücüne katılma oranı erkeklerde 2000 yılında %82.95'den 2004 yılında %85.3'e, kadınlarda %69.39'dan 2004'te %71.3'e çıkmıştır. (DİE, 2000-2001:176,179,184; DİE, 2005a: 3). Dolayısıyla sunumda bir ölçüde artış olmuştur. Ama sunum üzerindeki baskın etki bazı gençlerin yüksek öğrenim olanağından yoksun kalması olduğu için, 2000-2004 döneminde yüksek öğrenimlilerin sunumuna azalma eğilimi egemen olmuştur.

vi) Yüksek öğrenimlilerin 2000 (2001) sonrası işsizliğinde şu eğilimler egemendir: a) İşsizlik önemli ölçülerde artmıştır. b) İşsizlikteki artış hızı 1994-2001 döneminde erkeklerde daha hızlı iken, 2001-2004 döneminde kadınlarda daha hızlıdır. c) Yüksek öğrenimlilerde işsizlik, 20-24 yaş grubundan ziyade toplam yüksek öğrenimlilerde yaşanmıştır, ama fark belirgin değildir. Toplam işsizlikte, 2003 yılındaki sayının (290 bin) %45'i (131 bin) 20-24 yaş grubundadır. Toplam işsizlikte 2001 yılı ile 2003 yılı arasında yaşanan artışın (134 bin), 57 bini (%42.54) 20-24 yaş grubundadır (Tablo 1; DİE, 2005a:3).

Özet

Kullandığım veriler gerçeği yansıtıyorsa, yaptığım hesap ve çözümlemeler doğru ise, yukarıdaki açıklamalardan şu önemli saydığım özet sonuçlara ulaşıyorum: i) 2000 sonrasında yüksek öğrenimli kişilerin nüfus içindeki paylarındaki artış hızı önemli ölçülerde yavaşlamıştır. Bu yavaşlama özellikle kadınlarda yoğunlaşmıştır. Böylece, 2001 bunalımı bazı kesimleri, özellikle kadınları yüksek öğrenim olanağından yoksun kılmıştır. ii) Bu dönemde yüksek öğrenimlilerin işsizliği önemli ölçülerde artmıştır. Yine de yaratılan işlendirme olanaklarından en çok yararlanan kesim yüksek öğrenimliler olmuştur. iii) Böylece işsizlik artışının işlendirme yetersizliklerinin temelinde, Türk ekonomisinde özellikle 2000 sonrasında iş yaratabilme güçsüzlüğü yatmaktadır.

b.İstem ve İşlendirme Yetersizliği

b1. Giriş

Bence Türkiye'de 1980, özellikle de 1990 sonrasında yeterli düzeyde işlendirme yaratılamamaktadır. Bu yetersizliğin temel nedenleri şunlardır:

i) İmalat sanayi yeterince gelişmiyor. Dışsatım, dışsatım içinde sanayi payı hızla arttığı halde, bu gelişme iç sanayiye pek yansımıyor. ii) Finansal kesim ekonomide büyük ağırlık kazanıyor. Bu kesimin öz niteliği bir yandan parayla para kazanmayı ön plana çıkarır, gelir dağılımını çok bozarken, yeterli işlendirme yaratmıyor, bunalımlara büyük katkısıyla da bu etkileri çok daha ağırlaştırıyor. iii) Ekonomi üzerinde büyük yük oluşturan borç ve faizler, bunların yarattığı bunalımlar yatırımları kesiyor. Ayrıca konut yatırımlarının ekonomideki ağırlığı artıyor. Konut yatırımlarının aşırı şişmelere ve patlamalara açık niteliği, sorunları daha da arttırıyor. iv) Devlet özellikle sanayi alanından hızla çekiliyor.

Türkiye'de imalat sanayii alanında 1960 sonrasında dışalım yerine geçen sanayi politikalarıyla hızlı bir gelişme sürecine girilmişti. Ama 1970'lerde petrol fiyatı şoklarıyla oluşan bunalım ortamı bu gelişmeleri engelledi. Sonuçta, 1980'e gelindiğinde Türkiye'de yeterli bir sanayi temeli ve gücü oluşturulamamıştı. Ekonomi durağan karşılaştırmalı üstünlük durumundan, devingen üstünlüğe geçmeye hazır bir düzeye erişememişti. Böylece, Türkiye 1980 sonrası dışa açılımda daha yüksek katma değerli alanlara geçip, devingen bir sanayi oluşturabilme olanağından yoksun kalmıştı.

24 Ocak 1980 kararlarında bu temel neden gözardı edildi. Sanıldı ki Türkiye'nin temel iki sorunu vardır: i) Devletin ekonomideki ağırlığı, ii) Dış ticaretteki tıkanıklık. Köklü bir politika değişikliği yapılırsa, özel kesim ön plana çıkarsa, piyasa egemen kılınırsa çözüm ve kalkınma yoluna girilebilir. Dışa açılım politikası benimsenirse dış ticaretin gelişmesiyle sanayi alanında, kalkınma yolunda büyük adımlar atılabilir.

Ayrıca bu dönüşümün ani bir biçimde yapılmasında bir sakınca olmayacağı, tersine bir başarı kaynağı oluşturacağı düşünüldü. Böylece hazırlıksız, sağlam dayanaklar oluşturmadan, bilinçli bir sanayi politikası yaratılmadan harekete geçildi. Sonuç, sanayide daha üst katma değerlere geçememek, genel olarak sanayinin gelişememesi oldu. Doğal olarak istem, işlendirme yetersizliği ortaya çıktı.

Bu genel düşüncelerden sonra konuyu, yüksek eğitimlilerin işlendirmesi çerçevesinde daha yakından ele almaya çalışacağım. Esas olarak Türkiye'deki işlendirme yetersizliklerini konu edineceğim. Ona geçmeden bu alanda bazı temel gelişmeleri özetlemek istiyorum.

b2. Dünya'da Temel Gelişmeler

b2.1 Gelişmiş Ülkelerdeki Eğilimler

Bence gelişmiş ülkelerde, özellikle A.B.D.'de yaşanan en önemli gelişme imalat sanayindeki büyük verimlilik artışıdır. Bilgi-iletimi ve iletişim alanındaki hızlı teknolojik gelişmelerin büyük katkısıyla sağlanan bu verimlilik artışı ekonomiyi yeni bir niteliğe büründürmüştür. Bu değişmede şu özellikler egemen olmuştur: i) Ekonomide bilgi toplumuna geçilmiştir. Bu ekonomide, a) Öğrenim temel iktisadi güç haline gelmiştir. Beceri içinde beyin gücü, el, zanaat gücüne kıyasla çok daha önemli rol oynar olmuştur. Sonuçta, deneyimle sağlanan becerinin katkısı azalmış, öğrenimle sağlanan çözümleme yöntemleri ağırlık kazanmıştır. Bu yeni içeriği ile yüksek becerili işler ön plana çıkmıştır. b) Bu gelişmelerde sanayi ve hizmet kesimleri birbirine karışmıştır. Dolayısıyla sanayiden hizmete kayış olmuştur ifadesi dikkatli kullanılmalıdır. Kaba şekliyle doğru olsa da ifadenin, yaşanmakta olan dönüşümleri doyurucu biçimde yansıtmaktan uzak olduğu bilinmelidir. c) Bu olgular göz önüne alınarak, sınıflandırmalarda hizmet ve sanayi kesimleri yanında, düşük becerili ve yüksek becerili kesimler ayırımına da yer verilmelidir. (Bu konularda benzer görüşler için (The Economist, October 1st, 2005:70)'e bakılabilir).

İmalat kesiminde hızlı verimlilik artışının bilinen nedenleri vardır: i) Yenilik yapma, makine kullanma, otomatik üretim süreci oluşturma imalat sanayiinde daha kolaydır. ii) Teknolojinin işgücü yerine geçmesi imalat sanayiinde daha kolay ve etkindir. iii) Ekonomiler giderek daha yüksek teknoloji kullanmaktadır. iv) Düşük teknolojili, katma değerli işler gelişmekte olan ülkelere aktarılmaktadır. (Önemli olan bu son noktaya aşağıda döneceğim).

İkinci önemli gelişme kadın işlendirmesindeki büyük artıştır. Sağlık alanındaki gelişmeler, bunun sonucunda insan ömrünün önemli ölçülerde uzaması da temel bir gelişmedir. Bilindiği gibi, küreselleşme ve dış ticaret alanında da dünya son zamanlarda önemli değişmeler yaşamıştır.

Bu gelişmelerin sonucunda, gelişmiş ülkelerde sanayi işlendirmesi azalma eğilimine girmiştir. Bu eğilim her ülkede aynı derecede gerçekleşmemiştir. A.B.D.'de imalat sanayiinin işlendirme payı yanında işlendirme hacmi de azalırken, İtalya ve Almanya'da sözkonusu pay çok azalmamıştır. İmalat sanayiinin ulusal gelir içindeki payında da azalma olmuştur ama bu daha ziyade, hızlı verimlilik artışı sonucunda bu kesimin fiyatlarının hizmet kesimi fiyatlarına kıyasla azalması sonucuna bağlı olarak gerçekleşmiştir (The Economist, October 1st, 2005:69,70).

Kadın işlendirmesindeki artışın şu önemli sonuçları oldu: i) İki kazanç sahibi ailelerin nüfus içindeki payı arttı. Bu gelişmenin gelir dağılımı üzerinde eşitsizlik

yaratıcı etkileri oldu. ii) Çocuk sayısı azaldı, nüfus azalma eğilimi içine girdi. iii)Sson sonuç, sağlık alanındaki büyük gelişmelerle birleşince ülke nüfusları yaşlandı.

Verimlilik artışının, hisse senedi piyasasındaki kazançların, emekli fonlarının, ilgili yatırım ve "hedge" fonlarının yarattığı kaynaklar finans kesimine büyük güç ve ivme kazandırdı. Uluslararası piyasalar her türlü sermaye hareketlerine, borçlanmalara dayanak oluşturdu. Özellikle Doğu Asya ve Çin'deki büyük döviz rezervleri, iktisat kuramının öngörülerine ters yönde, A.B.D.'nin gelişmesinin finansmanı için kullanıldı.

b2.2 Gelişmekte Olan Ülkelerde Durum

Gelişmekte olan dünyada her ülke grubu sanayi dışsatımında büyük gelişme sağlayabilmiş değildir. Ama dünya'da 1980 sonrasında birçok ülkede sanayi malları dışsatımında çok hızlı artışlar yaşanmıştır. Bu artışların yurtiçi imalat sanayiine etkileri ülkelerde ve ülke gruplarında farklı olmuştur. Bu farklılıklar ışık saçması açısından ve Türkiye'deki durum yönünden bu grup ülkeleri dört grupta topluyorum.

İlk grupta tek başına Çin'i ele alıyorum. Bu ülke çok büyük, daha önemlisi çok farklıdır. Ekonomiye komunizm, dolayısıyla kamu mülkiyeti egemendir. Son zamanlarda bozulduğu söylense de gelir dağılımı eşitliğe yakındır, eğitime, yoksulluğun giderilmesine büyük ağırlık verilmektedir.

Öte yandan ekonomi geniş ölçüde dışa açılmıştır. Dış ticaretin ulusal gelir içindeki payı (%70 civarındaki değeriyle), A.B.D. ve Japonya'daki oranların çok üstündedir. Çin geniş ölçüde doğrudan sermaye çekmektedir. Dışsatımında uluslararası firmaların katkısı yüksektir.

Ekonomide yatırım oranları çok yüksektir, ama tasarruf oranları da daha da yüksek olduğu için A.B.D.'ye borç vermektedir (IMF, 2005b:96,97). Buradaki amacımız açısından daha önemli olarak Çin'de yurtiçi sanayinin ağırlığı artmaktadır.

İkinci grupta, bir azınlık oluşturan Doğu Asya ülkeleri yer almaktadır. Bu ülkelerde, dışsatım artışı hem yurtiçi sanayii geliştirmiş, hem de sanayinin daha yüksek katma değerli alanlara kaymasını sağlamıştır.

Üçüncü gruba bazı Latin Amerika ülkeleri konabilir. Bu ülkelerde hızlı dışsatım artışına karşın, imalat sanayii pek gelişmemiştir. Diğer bir deyişle sanayi alanında dışsatım artışı yurtiçinde sanayinin gelişmesine dönüşememiştir.

Dördüncü gruba Meksika ve Türkiye gibi ülkelerin sokulmasının uygun olacağını düşünüyorum. Bu ülkelerde dışsatım çok hızlı artmış ama yurtiçi imalat sanayii bu artışa koşut, koşuta yakın bir gelişme gösterememiştir.

Yukarıdaki paragraflardaki açıklamalarda geniş ölçüde yararlandığım (Shafaeddin, 2005:1,20,21), bu farlılıkların arkasında, Doğu Asya ülkelerinde uzun – dönemli bir gelişme politikasının bulunmasını, yavaş ve seçici bir yaklaşımla bir güçlü sanayi temelinin oluşturulmuş olmasını görüyor. Aynı yazıda böyle bir temel olmadan,

iç sanayi güçlü bir düzeye erişmeden, ani kararlarla, "Washington ortak görüşü" benimsenerek ekonominin dışa açılmasının sanayi üzerinde olumludan çok olumsuz etkiler yaratacağı sonucuna varılıyor.

b3.Dış Ticaret ve Yurtiçi Ekonomi

Burada dış ticaretteki gelişmelerin yurtiçi sanayiye yeterince yansımamasının şu temel nedenlerini belirteceğim. i) Bazı ülkelerde tersine gelişmeler olsa da, özellikle Türkiye gibi büyük ülkelerde dış ticaretin yurtiçi gelişmeyi belirleme şansı yüksek değildir. ii) Dış ticaretin etkisi daha çok sanayinin yapısı üzerinde görülür (not 12'ye bakınız). iii) Bu etki de genellikle sanayii genişletme yönünde değil daraltma yönünde olur. iv) Küreselleşmenin dış ticaret üzerindeki en büyük etkisi ara malları ticareti üzerinde olmuştur. v) Türkiye gibi ülkelerde son yıllarda yerli paranın, sermaye ve sıcak para akımları nedeniyle değer kazanması özellikle ara mallarındaki dışalımı çok arttırmıştır. vi) Dünya ekonomisinde önemli bir dikine uzmanlaşma eğilimi vardır (Yukarıda da bu konular üzerinde durmuştum).

Bunların ötesinde dış ticaretin bilinen geleneksel sorunları vardır. Gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında önemli ticaret hadlerinin aleyhe gelişmesi eğilimi sözkonusudur. Bu eğilime, yukarıda belirttiğim son yıllardaki TL.'nin değerlenmesi olgusunun ters yönde etkileri olabilir. Bu yazıdaki amacım yönünden daha önemlisi dışsatımın, daha geniş olarak dış ilişkilerin gelişmesinin doğaları gereği dışalımı arttırma eğilimidir. Dış ilişkiler yoğunlaşınca dışsatımla dışalımın içiçe geçmesi doğaldır.

Aşağıda daha çok, sondan bir önceki paragrafta saydığım beşinci ve özellikle altıncı gelişmeler üzerinde duracağım. Ama onlara geçmeden o ve son paragrafta saydığım noktalara kısaca değineceğim.

R.C. Feenstra'ya (1998:38-41) göre, son yirmi yılda bir çok OECD ülkesinde dıştan alınan girdi kullanımında artış ve ülkeler içinde üretim etkinliklerinin kapsamında daralış eğilimleri yaşanmıştır. Ara girdilerde ticarete olanak sağlaması yoluyla küreselleşme işlendirme ve ücretleri etkilemiştir. (s.32).

Türkiye,Akdeniz Bölgesi ve Mersin ili için yapılan bir çalışmada (Altıok, Tuncer, 2005) "1980'lerde Türkiye'de iç ve dış ticaret piyasalarının tedrici liberalleşmesinin"… imalat sanayinin üretkenlik artışında ekstra bir büyüme kazancı yaratmadığı sonucuna varılıyor. "Ayrıca yapısal değişim imalat sanayii alt sektörlerinin büyümesine pozitif katkı sağlamamıştır…Toplam üretkenlik artışı,imalat sanayinin tüm dalları için yaygınlaşan sektör içi üretkenlik büyümesiyle sürdürülmüştür".

Diğer bir yazıdaki (Günçavdı, Küçükçiftçi, McKay, 2003: 315,328,329) bulgulara göre Türkiye'de ara mallarda dış ticaret ülke içinde ek işgücü gereksinimi

yaratmıştır. Böylece Türkiye'de dış ticaret işlendirme artışı kaynağı olmuştur. Bu artış 1980 sonrasındaki liberalleşme döneminde de sürmüştür. Ancak, ara malları dışalımı sonucunda ulaşılan ek işgücü kullanım kapasitesi bu liberal dönemde azalmıştır.

Benzer konuları ele alan başka bir yazı (Günçavdı, Küçükçiftçi, Üngör, 2005: 4,5,9,17-20) i) Dış ticaret hadlerindeki ülke aleyhine gelişmeleri ve ii) Dışsatımın gereksinim duyacağı dışalımı incelemektedir (s.4,5).Yazıda, dış ticaret hadlerinde 1980 öncesinde olumlu, 1980 sonrasında olumsuz gelişmenin yaşandığı sonucuna varılmaktadır. 1980 sonrasının olumsuz gelişmelerine bağlı olarak 2000 yılında oluşan birikimli gelir kaybı ulusal gelirin (GSMH) yaklaşık %12'sine ulaşmıştır. Böylece, "dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine döndüğü 1980'li ve 1990'lı dönemlerde" ekonominin dışsatımın gerektirdiği dışalımı "karşılama gücünde önemli azalmalar meydana gelmiştir" (s.9).

Yazıya göre, Türkiye dışsatımının girdi dışalımı ve döviz bağımlılığı 1980 sonrasında artmıştır. Türkiye ekonomisinde dışsatımın dışalım gereksinimi, diğer bazı sonul (nihai) istem öğelerinin (tüketim, yatırım, net kamu harcamaları) dışalım gereksinimine göre daha fazladır. Dışsatımın bu gereksinimi zaman içinde önemli artışlar gösterdiği için, Türkiye dışsatımı giderek daha çok dışalıma bağımlı hale gelmektedir. Sonuçta, 1980 sonrasında hem dışsatımın dışalıma "bağımlılığının artması, hem de dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine gerçekleşmesi sonucunda ülke giderek daha fazla döviz yaratacak faaliyetlerde bulunmak zorunda kalmıştır" (s.19,20).

b3.1 Dikine Uzmanlaşma

Bilindiği gibi, firma konusunda işlem masrafı anlayışı ileri sürülmüştür. Başka yazılarımda incelediğim bu yaklaşımın önemli katkılar getirdiği bellidir. Ama bu anlayış, D.M. Kreps'in (1990:96) belirttiği gibi firmayı da piyasa gibi alır. Bu yaklaşım da firma içine bakmaz. Bu yazım açısından daha önemli olarak bu Coase'ci işlem masraflarının önemi zamanla azalmıştır.

W. Kohler'in (2004: C166) söylediği gibi, sözkonusu işlem masraflarının önem kaybının arkasında iletişim ve ulaşım alanlarındaki teknolojik gelişmeler, karmaşık ürün zincirlerini düzenlemede daha güçlü yöntemlerin geliştirilmesi olayları yatar. Bu gelişmeler uluslar arası planda dikine uzmanlaşma girişimlerine yol açmıştır. ((Feenstra, 1998:31)'e de bakılabilir).

Esasında Coase'ci işlem masraflarından tasarruf sağlama güdüsü dikine birleşme eğilimi yaratırken, sözkonusu teknik gelişmeler dikine uzmanlaşma süreçlerini güçlendirmiştir. Buna üretimin parçalanması, ürün içi uzmanlaşma, küresel üretim paylaşımı, taşeronluk gibi başka adlar da verilmektedir.(Grossman,

Helpman,2002:2). Burada üzerinde duracağım uluslar arası etkinliğin özü üretimin yoğun işgücü kullanımı gerektiren aşamalarının, masrafları azaltmak amacıyla, gelişmekte olan ülkelere aktarılmasıdır.

Yukarıda değindiğim, önceki yazılarımda incelediğim dikine uzmanlaşma etkinliği uluslararası ticarette önemli boyutlara ulaşmıştır. Dünya Ticaret Örgütünün bir raporuna göre, 1998 yılında A.B.D.'nin bir otomobil üretimi değerinin %63'ü birbirinden çok uzak Asya ve Avrupa ülkesinde yaratılmıştır. Boeing uçaklarında bu oran %50 civarındadır. Barbie bebeklerinde, Nike firmasının ayakkabı ve giysilerinde de benzer oranlar vardır. (Kohler, 2004: C166; Feenstra, 1998:35,36; Grossman, Helpman, 2002:1,2).

Dikine uzmanlaşma, ara mallarının, iş hizmetlerinin ticaretinden ibaret değildir. Bu işlendirmede, beni burada ilgilendiren şekliyle yabancı bir ülkede bir ortak bulmak, çoğunlukla onunla bir bağıt yapmak, onun bir ürünün belirli parçalarını üretmesini sağlamak gerekir. Bu üretimin ürünün kalitesini düşürmeyecek düzeyde olması önemlidir. Bu sonuçların sağlanabilmesi ortaklar arasında ciddi bir güven ilişkisinin, sorumluluk paylaşımının gerçekleşebilmesine bağlıdır. (Grossman, Helpman, 2002:2).

Çoğu zaman olduğu gibi, Dikine Uzmanlaşmaya (DU) bakışta da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında bir ayırım yapmakta yarar vardır.

Gelişmiş Ülkeler

DU olayını bir masrafı azaltma girişimi olarak alan bir anlayış vardır. Bu anlayışa göre, bu etkinlik biçimi tarihsel gelişmede bir aşamadan ibarettir.

Bilindiği gibi, fiziksel sermayenin, üretimde makinaların kullanılması üretim masraflarını çok azaltmıştır. Bu azalış çok önemli bir tarihsel gelişmedir. Bunun üç temel sonucu olmuştur. Kârların, ücretlerin artması, fiyatların düşmesi. İlk iki etkinin baskın olması büyüme, verimlilik artışlarının sonuçlarının geniş ölçüde gelişmiş ülkelerde kalmasına neden olmuştur.

Temel amacı kârı arttırmak, masrafı azaltmak olan özel girişimin sürekli olarak masrafları azaltma arayışı içinde bulunması doğaldır. Son dönemlerde bu arayışa yanıt gelişmekte olan ülkelerin ucuz işgücünü kullanma alanında ortaya çıkmıştır. Ulaşım ve iletişim alanındaki büyük teknolojik gelişmeler bu olanakları geliştirmiştir.

Böylece gelişmiş ülkeler açısından bakıldığında, gelişmekte olan ülkelerdeki düşük ücretler, üretim masraflarını azaltmanın önemli bir yolu olarak görülmüştür. Bu olanakları hangi gelişmiş ülke daha iyi kullanabilmiştir?

Bu sorunun ve ilgili konuların incelendiği yazıda (The Economist, A Survey of Outsourcing, November 13th, 2004:4,12,14,15), işgücü piyasasının esnek olduğu A.B.D.'nin bu olanakları geniş ölçüde kullandığı söyleniyor. Buna karşılık dergiye

göre işgücü piyasalarının katı olduğu Avrupa'da aynı fırsatlardan yeterince yararlanılamamıştır.

Tabii bu gelişmelerden zarar görenler de vardır. Bir OECD (2005b: 2,3) yayınına göre, küreselleşen işgücü piyasasındaki gelişmelerden Kuzey Amerika ve 14 Avrupa Birliği ülkesinde imalat kesimi, hizmet kesimine kıyasla çok daha fazla etkilenmiştir. Ayrıca, imalat kesimi içinde de en yüksek işsiz kalma riski dış ticaret rekabetine açık kesimlerde yaşanmaktadır. İmalat sanayiinde işini kaybedenler ise, daha çok yaşlı ve az eğitimli kişiler olmaktadır.[13]

Bu anlayış olaylara gelişmiş ülkeler açısından bakmaktadır. Bu yaklaşımda DU'nun faktör fiyatlarını belirlemesi özelliğine ağırlık tanınmaktadır. Daha çok bu uzmanlaşmanın gelişmiş ülkelerde ücretleri etkilemesi üzerinde durulmaktadır.

Bu yönde bir görüş R.C. Freenstra (1998: 32) tarafından geliştirilmiştir. Bu yazara göre, küreselleşmenin gelişmiş ülkelerde ücretler üzerinde önemli etki yaratmadığı bulgusu yalnızca sonul (nihai) mallardaki ticarete dayandığı için yanıltıcıdır. Çünkü bu şekliyle model üretim etkinliklerinde taşeronluğun önemini azaltmakta ya da göz ardı etmektedir. Dolayısıyla sağlıklı bulgulara ulaşabilmek için ana girdiler üzerindeki ticareti de göz önüne almak gerekir. Bu ticaret ise işlendirme ve ücretler üzerinde teknolojik yeniliklerin yarattığına eşit etki yaratır.

Gelişmekte Olan Ülkeler

Olaya gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında, yukarıda da belirtildiği gibi, DU'nun faktör fiyatları (ücretler) üzerindeki etkisinden ziyade, ücretlerdeki düşüklükten yararlanmak isteği ağırlık kazanır. Burada gelişmiş ülkelerin firmalarının gelişmekte olan ülkelerin düşük faktör fiyatlarından, özellikle de düşük ücretlerinden yararlanma istekleri ön plana çıkar. Firmalar üretimin işgücü yoğun aşamalarını gelişmekte olan ülkelere aktarırlar.

Doğu Asya ülkeleri ve Çin'de taşeronluk etkinlikleri daha çok sanayi kesiminde yoğın biçimde yaşanmaktadır. UNCTAD'a (2005:153) göre bu bölgede bir Güney-Güney ticareti oluşmaktadır. Bu süreçte Kore ve Tayvan batı ülkeleriyle doğrudan beceri yoğun ticarete girişmektedir. Ayrıca, örneğin Kore ve Malezya gibi ülkeler Çin'e ara malı satmakta, Çin ise bu girdileri sonul (nihai) mal şekline sokarak dışa satmaktadır. Bütün bu sanayi üretimlerinin kullandığı ham maddelerin bir çoğu çevredeki diğer gelişmekte olan ülkelerden sağlanmaktadır.

Öte yandan hizmetler kesiminde maaş ödemeleri, kredi kartı işlemleri, borçla ilgili işler, kimi yazılım etkinlikleri gelişmekte olan ülkelere, özellikle de Hindistan'a aktarılmış ve aktarılmaktadır. Bu etkinliklerde Hindistan'ın eski koloni kültürü, İngilizce dilinin önemli katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan bu konudaki gelişmelerden gelişmiş ülkelerin pek etkilenmediği görüşü de yaygındır. (Yukarıda

belirtilen Bhagwati ve arkadaşlarının görüşlerine ve (Baily, Lawrence, 2004:257,271)'e bakılabilir).

Belki daha önemli bir sakınca, Hindistan'a giden bu işleri yinelenen, sıkı kurallara bağlanmış, daha çok makinaların yaptığı türden işler olmasıdır. Yaratıcı işlerin, örneğin araştırma, geliştirme işlerinin de, Hindistan gibi ülkelere yöneltilip, yöneltilmeyeceği, böylece Hindistan'da bu yaratıcı etkinliklerin katkısının artıp artmayacağı belli değildir. (The Economist, A Survey of Outsourcing, November 13th, 2004:14). (IMF (2005: 36,37) de Hindistan'ın dünya büyümesine katkısı inceleniyor. Ama bu ülkede hala ekonominin dışa kapalı olduğundan şikayet ediliyor).

Bu açıklamalar gelişmekte olan ülkelerde DU'nun geniş ölçüde gelişmiş dünyanın istem düzeyi tarafından belirlendiğini gösteriyor. Gelişmekte olan dünya bu tek yönlü egemenlik ilişkisini kırabilir, gelişmekte olan ülkeleri kendi istemlerine göre hareket edebilir hale yükseltebilir mi? Yukarıda belirtilen Güney-Güney ticareti bu yönde bir umuttur. Ama günümüzün küreselleşme ortamında Türkiye için bu umut pek fazla görünmemektedir.

b4. Türkiye'de Durum

b4.1. Dikine Uzmanlaşma ve Dış Ticaret

DU'nun Türkiye'de de özellikle otomotif ve tekstil kesimlerinde yoğun biçimde uygulama alanı bulduğu anlaşılmaktadır. Bu alanda, başka araştırmacılarla birlikte yapmaya çalıştığım incelemelerde DU'nun katkısının önemli olduğunu gördüm. Ama incelemelerimi şu anda tamamlayamadım.

Esasında sorun çok daha önemli ve kapsamlıdır. Yinelemede sakınca yoksa, Türkiye'de 1980 sonrasında dış ticaret alanında büyük gelişmeler gerçekleşmiştir. Bu gelişmede esas katkıyı sanayi ürünleri sağlamış, gelişmiş ülkelere önemli ölçülerde dışsatım yapılabilmiştir. Bu ölçüde bir gelişmenin yurtiçi sanayi üzerinde büyük etki yaratması beklenirdi. Ama diğer bir yazımda (Bulutay, 2005c) açıkladığım gibi bu beklenti gerçekleşmemiştir.

Dış ticaret kendi dışalım ve dışsatım döngüsü içinde işleyen, adeta Türkiye'den kopuk bir ada içinde oluşan bir ilişkiler ağı niteliği kazanmıştır. Bu ada üretiminin yurtiçi üretimine yeterince yansıması sözkonusu olmamıştır.

Bu gelişmelerde DU'nun önemli katkısı olmuştur. Yukarıda açıklandığı gibi, gelişmiş ülkeler açısından amaç kendi istemlerini karşılamaktır. DU'yle yapılmak istenen, bu istemleri karşılamayı amaçlayan üretim zincirinde işgücü yoğun üretim parçalarını gelişmekte olan ülkelere aktarmaktır. Böyle olunca gelişmekte olan ülkelerin katkısı bu işgücü yoğun üretimi sağlamaktan öteye geçemez. Buna dışalım ya da dışsatım denilmesinin de fazla bir anlamı yoktur. Burada dışalım ya da dışsatım,

geniş ölçüde malların yurda giriş ve çıkışında kayıtlardan geçmesinden ibarettir. Yanıltıcı olmamak için bunlara başka bir ad vermek daha uygun olur.

Türkiye ekonomisinde dışalımdaki eğilimler şu noktalarda özetlenebilir: i) 1947-1968 döneminde dışalım içinde en büyük paya genellikle yatırım malları sahiptir. Bu pay 1969'da ani bir düşüşle %20'ler civarına inmekte, bundan sonra kabaca korunmaktadır. ii) Tüketim payı ise 1947'den bugüne dek % 10 civarındaki değerini korumaktadır. iii) Hammade (ara malı) dışalımının payı ise 1969'da %67.5'e yükselmektedir. Bu pay, iniş çıkışlı da olsa bugüne dek sürmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de dışalıma 1969 sonrasında ara malları egemen bulunmaktadır. ((DİE, 2003b: 403,414,416,417,418; DİE, 2004a: 276). Burada ham madde paylarındaki gelişmelerin DİE (1996:265) de anlatılanlardan farklı olduğuna dikkat çekmeliyim).

Bu sonucu esas alıp, ara malı dışalımında yoğunlaştığımızda ve bu mallarla toplam dışsatım verilerini karşılaştırdığımızda şu çözümlemelerin yapılabileceğini düşünüyorum: i) Ara mallarının artan ve süren öneminde petrol fiyatlarının, özellikle 1973-1980 döneminde önemli katkısı olmuştur. ii) Döviz kurları da sonuç üzerinde etki yaratmıştır.

Bu son etkiyi, 1990-2004 dönemi için incelediğimizde şunları görüyoruz. Bütün bu dönem boyunca, dolar olarak, ara malları (ham maddeler) dışalımı genellikle toplam dışsatımından fazladır. Ancak bunalım yıllarında (1994,1999 (bu yılda iki değer birbirine yakındır),2001) dolar değeri fırladığında, ara malları dışalımı toplam dışsatımın altında kalmaktadır. Beklenebileceği gibi, doların büyük değer kazanmasının etkisi (1999'daki küçük azalış hariç) dışsatımı arttırmak yönünde, aramalarının dışalımını ise önemli ölçülerde azaltmak şeklinde olmaktadır (DİE, 1996: 264,265; DİE, 2000: 518; DİE, 2004a: 276,409). Böylece, doların değerindeki gelişmelerden en çok etkilenen ara malları dışalımı olmaktadır.

Petrol fiyatlarındaki gelişmeleri bir tarafa bırakmakta sakınca yoksa, bu sonuçlara dayanarak şu hipotezleri ileri sürüyorum. Ara malı dışalımındaki büyük artışın arkasında, i) 1980 öncesinde dışalım yerine geçen (ithal ikameci) iktisat politikaları yatmakta, ii) Bunalımların yaşandığı 1990 sonrasında ise hem doğrudan ara malı dışalımı, hem de dikine uzmanlaşma (DU) bulunmaktadır.

iii) Doğrudan ara malı dışalımına yönelten bir etken döviz fiyatları olduğu halde, DU çok daha yaygın ve köklü uluslararası taşeronlaşma eğiliminin sonucudur. iv) Uluslararası sermaye akımları döviz kurlarının dış ticaretle ilişkisini kestiği için, yurtiçinden sağlanabilecek mallar dışarıdan doğrudan getirilmekte, bu da yurtiçi imalat sanayiinde üretim ve işlendirme yetersizliğine yol açmaktadır.

TABLO 7

İMALAT SANAYİİ Çalışanların Yıllık Ortalama Sayıları											**Hanehalkı İşgücü İstatistiklerinde İmalat Sanayii Çalışanları**		
Yıl	Yıl Artış Hızı		Yıl Artış Hızı		Yıl Artış Hızı		Yıl Artış Hızı		Yıl Artış Hızı		Yıl	Yıl Artış Hızı	
1950	1960		1970		1980		1990		2000		2000	2004	
Toplam													
165454	301143	1.82	525908	1.75	795650	1.51	1028196	1.29	1130474	1.10	3638	3801	1.045
Devlet													
76033	127988	1.68	185444	1.45	287189	1.55	249762	0.87	124104	0.50			
Özel													
89421	173155	1.94	324993	1.88	508461	1.56	778434	1.53	1006370	1.29			

Kaynak: DİE, 2003b: 292-294. Son iki sütun için, DİE 2005b:228.

b4.2 İmalat Sanayiinde Gelişmeler

Bu işlendirme yetersizliği aşağıdaki tabloda (Tablo 7) yer alan imalat sanayii verileriyle doğrulanmaktadır.

Bir DİE (2005b:244) yayınında görüldüğü gibi, kamu kesiminde imalat sanayiinde "üretimde çalışanlar ortalaması" sayıları 2000 sonrasında sürekli biçimde azalmakta, 2000 yılında 89226'dan 2004'de (9.ay) 56234'e düşmektedir. Düşüş 2005'in ilk çeyreğinde (%-10.2) ve ikinci çeyreğinde (%-7.8) sürmektedir. (DİE, Haber Bülteni, 21 Eylül 2005, Sayı 151).

Aynı verilerde, özel kesimde ise bir artış eğilimi vardır. Bu değerler 2000 yılında 505713'den, 2004 yılında (9.ay) 580710'a çıkmaktadır. Aynı kesimde 2005 in ilk çeyreğinde %3.1'lik bir artış, ikinci çeyreğinde ise %-1.1'lik bir azalış vardır. Özel kesimde imalat sanayiinde üretimde çalışanlar endeksinin 2003'de 87.0 değerinden 2004'de 90.1 değerine çıktığını göz önüne alırsak (DPT, 2005:143), 2004 yılı sonunda bu özel kesim çalışanlar sayısının 589701 olduğu sonucuna varırız. Bunlara dayanarak 2000-2004 döneminde, özel imalat sanayinde artış hızını %16.61 olarak buluruz.

Bu tablo ve verilerde şu eğilimler gözlenmektedir: i) İmalat sanayindeki çalışan sayılarının artış hızı 1960 sonrasında (devlet kesiminde 1970-1980 dönemi hariç) sürekli olarak azalmaktadır. ii) Devlet kesimi 1980 sonrasında, giderek artan bir hızla imalat sanayiinden çekilmektedir. iii) Özel kesimde de 1990 sonrasında işlendirme artış hızı önemli ölçüde azalmaktadır. iv) 2001 bunalımı imalat sanayii işlendirmesini hem devlet, hem devlet kesiminde azaltmıştır.[14] v) İşlendirme 2001 sonrasında devlet kesiminde önemli ölçülerde azalmış, özel kesimdeki artış önceki dönemlerin artışının belirgin ölçülerde altında kalmıştır.

Burada son olarak özel imalat sanayiinde, 1997 sonrasında bazı yıllar için işlendirme ve birim ücret endeksini ($) vermek istiyorum. Sözkonusu işlendirme endeksi, 1997, 1998'den sonra, 2001 yılı sonuna dek sürekli azalmış, 2002-2004 döneminde artışa geçmiştir. Bu artışa rağmen, endeks değeri 2004 yılında ancak 90.1'dir (1997'de 100). Birim ücret endeksi ($) ise 1997'de 100, 1998-2000 döneminde 100'den fazla olmuştur. Ama endeks 2001 yılında 71.1'e inmiştir. Sonraki yıllarda endeks sürekli artmış, ama 2004 yılında ancak 96.1'e çıkabilmiştir. (DPT, 2005:143,148).

Özel imalat sanayiinde verimlilik (üretkenlik) endeksinin gelişimi daha ilginçtir. Bu endeks 1997 sonrasında, yalnızca 1998 ve 2001 yıllarında küçük ölçülerde azalmış, bu yıllar dışında sürekli artış eğilimi göstermiştir. Endeks 1997'de 100 iken 20042de 145.8'e yükselmiştir (DPT, 2005:148). Böylece bu sanayide üretim artışı daha çok kapasite kullanım oranını arttırmak yoluyla gerçekleşmiştir. Bu oran artarak 2000

yılında 75.9, 2001 yılında 70.9 değerinden 2004'de 81.2 düzeyine çıkmıştır. (DİE, 2004a:213).

b4.3 Bölgesel Gelir ve İşlendirme Dağılımı

Açıklamalarıma iller arası gelir farklılıklarını belirterek başlamak istiyorum. DİE'nin (2004a: 354-356), 2001 yılı için kentlerin gelir düzeyini gösteren, dolar cinsinden ortalama kişi başına gelir (GSMH) (Türkiye ortalaması 2146 dolar) verilerine göre durum şöyledir: Ortalama gelir en yüksek düzeyine 6165 değeriyle Kocaeli'de erişmekte, en düşük düzeyine Şırnak'ta 638, Muş'ta 578 değerleriyle inmektedir. Kocaeli geliri Muş gelirinin 10.67 katıdır.

Bölge olarak, en yüksek gelir düzeyi İstanbul ve Doğu Marmara (Bursa, Kocaeli, Sakarya) illerinde gerçekleşmektedir. Sonra, sırasıyla, Ege, sonra Batı Marmara ve Adana, İçel, sonra Batı Anadolu gelmektedir.. Bu son üç grup arasındaki fark çok değildir.

En düşük gelir düzeyleri Kuzey Doğu Anadolu'da (919 dolar) ve Orta Doğu Anadolu'da (1071 dolar) gözlenmektedir. Güney Doğu Anadolu'da ortalama gelir daha yüksek, 1186 dolardır. En düşük gelirli (749 dolar) iller grubu "Van, Muş, Bitlis, Hakkari" illerinden oluşmaktadır. Doğu Marmara'nın ortalama geliri, bu son dört il grubunun gelirinin 4.36 (3268/749) katıdır.

Bu sayılardan şu sonuçlara ulaşabiliriz: i) Türkiye'de bölgeler arasında büyük gelir farklılıkları vardır. Bölgeler içinde iller arasında da gelir farklılıkları gözlenmektedir. Ama başat farklılık bölgeler arasındadır. ii) Gelirin sahip olunduğu, kullanıldığı yer değil yaratıldığı yer olan Kocaeli, yakınlığı nedeniyle de İstanbul'un bir parçası sayıldığında Türkiye gelirinin bu kentte yoğunlaştığı söylenebilir.

DİE (2005a:6)'nin yayınladığı 2004 yılı için bölgelere göre işgücü durumunu aşağıda özetlemeye çalışıyorum. Önce verilerin daima sağlıklı görünmediğini (örneğin Erzurum, Ağrı gibi doğu illeri için olduğu gibi) belirtmeliyim. (Bunları göz önüne almıyorum) Ayrıca, vereceğim açıklamalar ancak genel eğilimleri göstermektedir.

Açıklamalarımda dört kavrama, işgücüne katılma oranı, işlendirme (istihdam) oranı, işsizlik oranı, tarım dışı işsizlik oranına dayanıyorum. Türkiye'yi Adana, Mersin'in batısı ve doğusu diye ayırdığımızda ve Adana, Mersin'i Doğu Anadolu'ya koyduğumuzda verilerde şu genel eğilimler gözleniyor.

Bilindiği gibi, Türkiye'de tarımın hala büyük ağırlığı vardır. Özellikle kadınlarda kırsal yörelerde işgücüne katılım oranı daha yüksek, işsizlik oranı daha düşüktür. Geniş ölçüde bu olayın sonucu olarak, tarım dışı işsizlik oranı, genel işsizlik oranından çok daha yüksektir. Türkiye genelinde işgücüne katılım ve işlendirme oranları ise çok düşüktür.

Bu çerçevede işgücüne ve işlendirmeye katılım oranları Doğu Anadolu'da ve Ankara, Konya bölgeleri dahil, İç Anadolu'da Batı Anadolu'ya kıyasla daha düşüktür. Aynı oranlar Samsun ve doğusunda kalan Karadeniz bölgesinde çok yüksektir, Ordu ve doğusunda ise en yüksek değerlerine ulaşmaktadır.

Yukarıda belirttiğim gibi "tarım dışı işsizlik oranı", "genel işsizlik oranından" her bölgede daha yüksektir. Ama farklılık, "Balıkesir, Çanakkale" ve "Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak" illeri hariç, Batı bölgesinde çok fazla değildir. Buna karşılık fark genellikle Doğu Anadolu'da yüksektir, Samsun ve Doğu Karadeniz'de ve Güneydoğu Anadolu'da en büyük değerlerine ulaşmaktadır.

Tarım dışı işsizlik oranında en büyük değere "Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli" bölgesinde (%27'yle) ulaşılmaktadır. İkinci en yüksek oran %23.2 ile "Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye" illerinde gözlenmektedir. Yalnız bölge içi farklılıklar da vardır. Örneğin, aynı işsizlik oranı "Mardin, Batman, Şırnak, Siirt" illerinde %10.8'dir.

Sözkonusu işsizlik oranının en düşük düzeyine indiği il grupları "Tekirdağ, Edirne, Kırklareli" (%9.8), "Antalya, Isparta, Burdur" (%9.6) illeridir. (%4.6 oranıyla "Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan" grubunu, yukarıda belirttiğim gibi göz önüne almıyorum). Özetle sonuç şudur: Türkiye'de tarım dışı işsizlik oranı yüksek ve işsizlik bölgelere göre çok değişmektedir.

Bu konuda son bir veri kümesi olarak büyük illerdeki işsizlik sayılarını belirtmek istiyorum. Tarım dışı işsizlik oranı, 2004 yılında, İstanbul'da %12.4, Ankara'da %15.7, İzmir'de %17.1, "Bursa, Eskişehir, Bilecik" grubunda %11.4 "Adana, Mersin" grubunda %18.8'dir. Bu illerde (Bursa grubu ve İzmir'de işgücüne katılma oranları hariç) işgücüne katılım ve işlendirme oranları da ortalamanın altındadır.

Bu sayılar olayın çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Burada yalnızca tarım dışı işsizlik verilerini kullanmakla yetinirsek şu iki sonucu ileri sürebiliriz. i) İşsizliğe neden olan temel etken istem, yaratılan iş olanaklarıdır. Büyük göç akımı alabilen yerlerde iş yaratılabiliyorsa işsizlik ortalamanın (%14.7) altında kalabilir. İstanbul buna örnektir. ii) Göç işsizliğin görece düşük olduğu yörelerden yüksek olduğu yörelere doğru da olabilir. Nitekim, İzmir'e kıyasla, işlendirme oranının daha yüksek, işsizlik oranının daha düşük olduğu "Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak" illerinden İzmir'e göç vardır. (Benzer sonuçlar için, OECD, 2005a: 75,99)'a bakılabilir).

b*4.4 Kamu'da Çalışanlar ve Yatırımlar*

Sözkonusu yetersiz işlendirmeyi devlette çalışanların sayılarında da görebiliyoruz. "Genel bütçeli kuruluşlarda serbest personel kadroları" bu durumu göstermektedir. Bu verilerde 1976-1979 döneminde, yani üç yılda kadrolarda %47'lik

bir artış olduğu gözlenmektedir. Buna karşılık izleyen iki 11 yıllık dönemde artş oranı %30'u aşamamaktadır. İlk dönemde (1979-1990) oran %25, İkinci dönemde (1990-2001) %30'dur.[15]

Bu yetersizliklerin altında tabii yatırımlardaki gelişmeler yatmaktadır. Yatırım konusundaki 1990-2004 dönemini kapsayan sabit fiyatlı veriler[16] şu durumu göstermektedir: Kamu Kesimi: Yatırım hacmi 1990-1993 arasında sürekli artmıştır. Sonraki 1994-1996 döneminde yatırımlar önemli ölçülerde azalmış ve bu düşük düzey dönem boyunca korunmuştur. Sonraki 1997-2000 döneminde (1999 yılı hariç) yatırımlar sürekli artmış ve en yüksek düzeyine erişmiştir. Daha sonra (2001-2004 döneminde) yatırım hacmi (2002 yılı hariç) sürekli azalmıştır. Yatırım hacmi 2004 yılında 1993 yılı değerinden önemli ölçüde düşüktür. (1993'de 7599.4, 2004'de 6180.1).

Özel Kesim: Yatırımlar 1990-1993 döneminde sürekli biçimde artmıştır. Bu artış, 1994 yılındaki azalış dışında, 1997 yılı sonuna dek sürmüştür. 1998 yılında başlayan azalış eğilimi (2000 yılı hariç) 2002 yılı sonuna dek sürmüştür. Yatırım hacmi 2003 ve özellikle de 2004 yılında yeniden artış eğilimine girmiştir. Yalnız 2004 yılındaki yatırım hacmi (26622.2), hâlâ 1997 yılı değerinin (28203.9) önemli ölçüde altındadır.

Bu sayılar şu genel eğilimleri göstermektedir. i) Türk ekonomisinde yatırım hacminde 1990-1997 döneminde bir artış eğilimi vardır. Bu artış eğilimi 1994 yılında (kamu kesiminde 1994'e ek olarak 1995 ve 1996 yıllarında da) sekteye uğramaktadır. ii) Yatırım hacmine 1997 sonrasında, 2003 yılına dek azalış eğilimi egemendir. Ama bu eğilim 2000 yılında (kamu kesiminde ek olarak 1998 ve 2002 yıllarında da) artışa dönüşmektedir. iii) Yatırımlar 2003 yılı ve sonrasında kamu kesiminde azalış eğilimini sürdürmekte, özel kesimde ise, özellikle 2004 yılında artış eğilimi içine girmektedir. Öte yandan 2005 yılının ilk çeyreğinde yatırımlarda kamu kesiminde önemli artışlar gözlenmekte, özel kesim yatırımları ise duraklamış görünmektedir.

Bu eğilimler toplam yatırım verilerinde daha açık biçimde gözlenmektedir. Bu verilere göre, yatırımlar bunalım yıllarında (1994, 1999, 2001) ayrıca 1998 yılında çok düşmektedir. Yatırım hacmine 1997 sonrasında egemen olan azalış eğilimi 2000 yılında artışa dönmektedir. Ama bu yıldan sonra, 2001 yılı büyük bunalımı yaşamıştır. Son yılların (2003, özellikle de 2004) artışlarını benzer düşüşlerin izlememesini dilerim.

b4.5 Finans ve Konut Kesimi

İşlendirme yetersizliklerinde etkin olan bir önemli faktör finans kesiminin Türkiye'de de egemen olmasıdır. Bu egemenliğin olumsuz etkilerini diğer yazılarımda

ele aldığım için burada incelemeyeceğim. Yalnızca bir önemli sakıncayı vurgulamakla yetineceğim.

İlk nokta, dış ticarette denge sağladığı söylenen fiyat sinyallerinin sağlıklı biçimde işlemediğidir. Ders kitaplarımızda yer alan bir sağlıklı, disiplin sağlayıcı sinyal sistemi şunları söyler: Diğer alanlarda olduğu gibi, dış ticarette de ortaya çıkacak dengesizlik bizzat bu dengesizliğin yaratacağı fiyat hareketleri ve sinyalleri ile dengeye yönelmeyi sağlar.

Buna göre büyük dış ticaret ve özellikle cari işlemler açığının döviz fiyatlarını arttırması, bunun da denge yolunu açması beklenir. Oysa bilindiği gibi Türkiye'de son yıllarda büyük cari açıklara karşın, kuramın öngörüsünün tam tersine, TL değer kazanmaktadır. Diğer bir deyişle, piyasa, fiyat sistemi sağlıklı sinyal vermemekte, kuram, ders kitaplarında anlatıldığı şekilde işlememektedir.

Bu eğilimin altında yatan neden de Türkiye'ye son yıllarda çok hızlı sermaye, sıcak para akımının olmasıdır. Bu parayla yabancı spekülatörler büyük kazançlar, faiz gelirleri sağlamaktadır. Ayrıca bunların her an sert bir şekilde ülkeyi terkedebilme olanakları bunalım olasılığını daima gündemde tutmaktadır.

Son zamanlarda Türkiye'de finans kesimi ötesinde büyük gelişme gösteren iki alan daha vardır: i) Konut kesimi, ii) Araba alımı. Özellikle A.B.D.'de olduğu gibi üst gelir grubundakiler kent dışına çıkmakta, araba da bu çıkışın temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır.

Bu konular önemlidir, daha ayrıntılı araştırmalar gerektirir. Ben burada özellikle konut kesiminin şişme ve bunalım yaratma özelliğine ve kent dışına çıkışın gelir eşitsizliğine yeni bir boyut kazandırması olgusuna dikkat çekmek istiyorum.

A.B.D.'de konutla ilgili bir nokta, bunların fiyatlarının 2000 sonrasında hızla artmasıdır. Ortalama konut fiyatları yılda %13 oranıyla artmaktadır. Bu gelişmenin bir şişme olanağı yaratması olasılığı vardır. Ayrıca konut sahipliği ve serveti, diğer finansal servet kaynakları arasında tasarrufu en fazla azaltan kaynaktır. (The Economist, September 24th, 2005:22,24).

Şişme endişesinin varlığı diğer kaynaklarda da (örneğin, McCarthy, Peach, 2004:1) belirtilmektedir. Konut fiyatları A.B.D.'de 1990'ların ortalarından beri artmaktadır. Böyle bir şişme patlarsa ekonomiye zarar verir diye korkulmaktadır.(Ama aşağıda belirtileceği gibi yazarlar bu endişeyi yerinde bulmuyorlar).

Diğer bir yazıda (Davis, Heathcote, 2005:751,752,780) konut yatırımlarının iş yatırımlarına kıyasla iki katından fazla oynak olduğu sonucuna varılıyor. Önemli, ama bu yazının doğrulamadığı bir sava göre, konut yatırımları ulusal gelire (GDP) yol açtığı halde, konut dışı yatırımlar ulusal gelir artışından sonra gelir. Dolayısıyla konut

yatırımlarının gelir artışlarını şişirmesi, konut dışı yatırımların gelir artışlarına dayanması olasılığı güçlüdür.

Tabii ters yönde görüş ve bulgular da vardır. Sondan önceki paragrafta yararlandığım yazıda (McCarthy, Peach, 2004:1) konut alanında A.B.D.'de bir şişme olmadığı görüşü savunuluyor. Buna göre bu ülkede konut fiyatlarındaki artışlar ekonomideki temel gelişmelere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Aile gelirlerindeki artışlar ve "mortgage" sistemindeki faizlerde düşüşler bu sonucu yaratmışlardır. Ayrıca, geçmişteki gelişmeler, zayıf iktisadi koşulların konut fiyatlarında kesin bir düşüşe neden olması olasılığının az olduğunu göstermektedir.

Yeni bir yazıya (Glaeser, Gyourko, Saks, 2005:1,2) göre, A.B.D.'de konut fiyatlarındaki artışların nedeni konut sunumu yönünde aranmalıdır. Havanın temiz, insan yoğunluğunun az, suç oranının düşük olduğu bu yörelerde yaşayan insanlar, basın ve yargı organlarını da kullanarak, yeni yerleşmeleri engellemeyi başarmışlardır.

Başka yazılarımda belirttiğim gibi, Türkiye'de sabit yatırımlar içinde konut yatırımlarının payı 1990'larda artmıştır. Buna karşılık 2001 bunalımı bu kesimi çok olumsuz yönde etkilemiştir. Şimdilerde konuta büyük akımlar vardır. Bu akımın da bunalımla sonuçlanmamasını dilerim.

b4.6 Özet

"İstem ve İşlendirme Yetersizliği" bahsi için, özet olarak şunları söyleyebilirim: i) Türkiye'de işgücüne katılım ve işlendirme oranları yetersiz düzeydedir. ii) 1980 sonrasında dış ticarette, sanayi ürünleri dışsatımında sağlanan büyük gelişmeler yurt içi imalat sanayii işlendirmesine pek yansımamıştır. iii) 1980 sonrasında genel devlet kadrolarındaki ve kamu kesimi imalat sanayiindeki işlendirme gelişmeleri çok yetersiz düzeylerde kalmıştır. Devlet son zamanlarda sanayi kesiminden hızla çekilme eğilimi içinde olmuştur. iv) Özel imalat sanayiinde işlendirme gücü 1990 sonrasında giderek azalmıştır. v) Yatırımlar 1997 sonrasında, özel kesimde 2004 yılı dışında, yetersiz düzeylerde kalmıştır. vi) İmalat sanayiinde üretim artışları özellikle 2001 bunalımı sonrasında daha çok verimlilik ve kapasite kullanımı artışları yoluyla gerçekleştirilmiştir. vii) Finans kesimi, özellikle yüksek bunalım yaratma gücüyle işlendirmeyi olumsuz yönde etkilemektedir. viii) Son günlerdeki konuta yoğun akınların bir bunalıma yol açmamasına dikkat etmek gerekir.

b5. İki Önemli Konu

Yukarıda devletin giderek daha büyük bir hızla, özellikle imalat sanayii alanından çekildiğini anlattım. Önemli ek bir sorun bilgi ekonomisine geçişin, dikine uzmanlaşmanın firma içinin önemini azaltıp azaltmadığıdır. Diğer bir konu büyük firmalarda işlendirme yeteneğinin azalma eğilimi içinde bulunup bulunmamasıdır.

Bunlar sonuçta özellikle yüksek öğrenimlilerin işlendirme olanaklarının geniş ölçüde belirleyecek eğilimlerdir. Yüksek eğitimliler maaşlı ve ücretli olmakla yetinebilecekler midir? Kendi işlerini yaratmak giderek daha zorunlu bir seçenek haline dönüşecek midir? Bu durumda risk üstlenme, küçük de olsa firmaya sahiplik çok önem kazanmayacak mıdır?

Yazımın bu son kısmında bu konuları kısaca inceleyeceğim. Önce Neoklasik İktisat kuramının yetersizliğini, firmaların içinin önemini belirteceğim. Sonra yeni eğilimlere dikkat çekeceğim. Türkiye'de yüksek öğrenimlilerin işlendirme eğilimlerini gösteren sayıları vererek açıklamalarımı tamamlayacağım. Yalnız bu konularda yoğun ek çalışmalar yapılmasına gereksinim olduğunu başlangıçta belirtmeliyim.

Neoklasik İktisat kuramının firma anlayışı çok yetersizdir. Kuramda şirket bir masraf ya da üretim işlevi olarak ele alınmaktadır. Her firma kârı ençoklaştırdığı için firmalar arasında ne fark olduğu açık ve belli değildir.

Oysa E.J. Bartelsman, M. Doms'un (2000:571) belirttiği gibi bazı firmalar diğerlerinden önemli ölçülerde daha verimlidir. Ayrıca, bugünün yüksek verimli firmalarının gelecekte de yüksek verimli olmaları olasılığı yüksektir. Öte yandan, verimli firmalar dağılımında değişmeler de yaşanmaktadır. Ayrıca toplam verimlilik artışının önemli bir kısmı kaynak dağılımına bağlanabilmektedir.

Neoklasik firma kuramında örgüt sermayesi, firma kültürü de ele alınmamaktadır. Şirketlerin yazgısı yalnızca piyasalarca belirlenmektedir. Piyasalardaki rekabet durumu firma etkinliklerini belirleyen temel faktördür. (Benzer görüşler için, (Kreps, 1990:91)'e bakılabilir).

Oysa ülkelerin iktisadi gelişmesini belirleyen temel bir etken özellikle güçlü şirketlerde, şirketlerin oluşum ve gelişim sürecinde yaratılan bilgi birikimidir. Bu birikim şirketlerin gelişmesinin de temel belirleyicileri arasındadır. Bunlar, önemleri çok önceleri A. Marshall tarafından vurgulanmış olduğu halde, günümüze dek doyurucu biçimde incelenmemiştir (Atkenson, Kehoe, 2005: 1028,1029).

Aynı kaynakta ve yerde aktarıldığı gibi sözkonusu bilgi firmalarda, belirli fabrikalarda ortaya çıktığı gibi, firma çalışanlarında, onların gerçekleştirdikleri etkinliklerde de gözlenebilir. Firmaların üretime, verimliliğe katkılarının önemli bir kısmı bu öz bilgi tarafından sağlanır.

Bu bilgi birikimi, toplumlarda oluşan güven, bağıt güvenliği, toplumsal sermaye, her türlü olumlu dışsallıklar, artan getiri olanakları ve uzmanlaşma, gelişmişliğin, büyümenin yarattığı diğer üstünlükler kalkınma ve büyümeyi belirleyen temel etkenlerdir. Bunların katkısı geleneksel beşeri ve fiziki sermaye, teknoloji gibi faktörlerin katkısından az değildir. Daha doğrusu sayılan etkenler, bu geleneksel faktörlerle karşılıklı etkileşim içinde ülkelerin kalkınma şansını belirlerler.

Ama son zamanlarda firma içinin önemini azaltan gelişmeler yaşanmıştır. Taşeronluk çok artmış, en uç biçimiyle yalnızca, farklı yerlerdeki, ülkelerdeki etkinlikler arasında eşgüdüm sağlayan "varsayımsal firma" kavramına yol açan gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bunların yanında diğer önemli değişmeler de yaşanmış ve yaşanmaktadır. Bunlar arasında firmaların en yüksek bürokratının (CEO) hissedarlarla ilişkileri, aldıkları büyük paralar yer alır.

Belki daha önemlisi bu bürokratların firmalarıyla özdeş olmaktan çıkmış bulunmalarıdır. Genel, her firmada kullanılabilecek bir CEO mesleği yaratılmış gibidir. Böyle olunca bu bürokratlar bir firmada fazla kalmamakta, kalınca da ya şirket birleşmeleriyle veya işçi çıkarıp masraf azaltılmasıyla ilgilenmektedirler. Sonuçta CEO'lar firmanın içsel gelişmesini eskisi gibi temel görev saymamaktadırlar. (Bkz., örneğin (Rosen, Case, Staubus, 2005: 130). Bu yazıya aşağıda dönüyorum).

Diğer önemli bir durum, örneğin Danimarka'da firmaların işgücü hacmiyle işgücü verimlilikleri arasında bir bağıntının bulunmamasıdır. Buna karşılık firmaların işgücü verimliliği ile katma değeri güçlü biçimde ve artı yönde bağıntılıdır (Lentz, Mortensen, 2005: 732,734). Bu ilişkiler anlamlı ise firmalar işgücü kullanma yoluna daha az gidecekler demektir. Ayrıca firmalarda hacmi daraltma (downsizing) eğilimlerinin son zamanlarda yoğunlaştığı da bilinmektedir.

Bu eğilimlerin yüksek öğrenimlilerin işlendirmesini çok etkilemesi normaldir. Türkiye'de yüksek öğrenimliler alışmış oldukları gibi maaşlı ve ücretli çalışma geleneklerini terk etmek zorunda kalabileceklerdir. Gerçekten Türkiye'de yüksek öğrenimliler çok büyük oranda maaşlı ve ücretli olarak çalışmaktadır.

Bu konudaki sayılar aşağıdaki Tablo 8'de sunulmaktadır.

TABLO 8

TÜRKİYE'DE 2003 YILINDA EĞİTİM VE İŞTEKİ DURUM (% pay)				
Eğitim Durumu	**Erkek**		**Kadın**	
	Ücretli veya Maaşlı	İşveren artı Kendi Hesabına Çalışan	Ücretli veya Maaşlı	İşveren artı Kendi Hesabına Çalışan
İlkokul	0.35	0.45	0.14	0.13
Ortaokul	0.53	0.28	0.54	0.09
Lise	0.61	0.25	0.77	0.06
Lise Dengi Meslek	0.70	0.18	0.84	0.04
Yüksek Öğretim	0.79	0.18	0.91	0.06

Kaynak: DİE (2003a:68).

Tablo'daki oranlar bir eğitim durumdaki (örneğin yüksek öğretimdeki) kişilerin yüzde kaçının "ücretli veya maaşlı" ya da "işveren veya kendi hesabına" çalıştığını göstermektedir. Tabloda yevmiyeli ve ücretsiz aile işçilerine yer verilmemiştir.

Tablo'da gözlendiği gibi "ücretli veya maaşlı çalışanların" oranı hem erkeklerde hem de kadınlarda eğitim düzeyinin yükselmesine koşut olarak, önemli ölçülerde artmaktadır. Bu oran yüksek öğretimde erkelerde %79'a, kadınlarda %91'e ulaşmaktadır.

Bilgi ekonomisine geçildiği, hizmet kesimlerinin giderek önem kazandığı günümüz ortamında yüksek öğrenimli kişilerin risk alarak kendilerine ve başkalarına iş olanakları yaratma durumunda kalacakları beklenebilir. Bu anlamda girişimcilik işsizlikle savaşımın önemli bir yoludur. Yalnız burada kastettiğim, ekonomilere egemen olma anlamında girişimcilikten çok farklıdır.

Ben daima başkalarından emir almayan, kendi yaşamını kendi düzenleyen, yaşamda, çalışma hayatında ortaya çıkan öngörülmez olay ve oluşumlara kendi çözüm bulan[17], özerk olan ya da özerk kuruluşlarda çalışan insanlara dayanan bir işlendirme düzenini özleyip savundum. Bu düzende risklerin olması doğaldır. Yüksek öğrenimliler bu riskleri üstlenmeye en hazır gruplar arasındadır.

Bence son onyılların sendika hareketlerinin en büyük eksik ve aksaklığı risk üstlenmeye yanaşmamasıdır. Sendikalara göre temel ilke, devlet ya da büyük girişimciler riske girip kazanacak ya da (devlette olduğu gibi) kaybedecek, sendikalı işçilere yüksek ücret ödeyecek. Oysa, 19. yüzyıl sosyalistleri işçilerin şirketlere sahip olmalarına, risk üstlenmelerine büyük ağırlık vermişlerdi.

İşçilerin firmalara sahip olmalarının güçlükleri, eleştirilen bazı yanları elbette vardır. Bence bunlardan en önemlisi sahipliğin toplum içinde bir kesimle, işçilerle sınırlı kalmasıdır. Bu sınırlılık bir kesimin egemenliğine yol açabilir. Başka eleştiriler de vardır.[18]

Bilindiği gibi, Batı dünyasında, özellikle A.B.D.'de işçilerin çalıştıkları firmaların hisse senetlerine belirli ölçülerde sahip olmaları olanağı vardır. Bu sahiplik çeşitli uygulama biçimleri içinde ortaya çıkar.[19] Ama bunların firmalara sahip olma diye algılanması doğru değildir.

Öte yandan, A.B.D.'de çalışanların şirketlerine sahip oldukları girişimler de vardır. C. Rosen, J. Case, M. Staubus'un (2005:124) yazdığı gibi bir çok çalışma şu sonuçları göstermektedir. Geniş tabanlı bir ortak sahipliğin bulunduğu ve ortaklığın doğru biçimde gerçekleştiği firmalarda daha yüksek verimliliğe, daha az işgücü değişimine (turnover), daha iyi işgücü kullanımına, daha yüksek ücret ve kârlara ulaşılmaktadır.

Bu konular, bunlara ek olarak iyi öğrenimli genç nüfusun Avrupa Birliğinde ya da A.B.D.'de iş bulması ya da yaratması önemli konulardır. Bunlarının tümünün ek bilimsel çalışmalarla yoğun biçimde tartışılmaları gerekir. Amaç bu insanlara beyinlerini kullanma olanağını sağlamaktır. Böylece kendini yetiştirme şansına erişenlerin de geride kalanlara aynı imkânların sağlanabilmesi için katkı sağlamaları gerekir. Yurt dışında iyi iş

olanakları edinenlerin ilişkileriyle, manevi destekleriyle, vergileri ve doğrudan parasal katkılarıyla yeni kuşakları desteklemelerinde büyük yarar vardır.

IV. ÖZET VE SONUÇLAR

Türkiye ekonomisi açısından bakıldığında, işlendirme ve işsizlik alanında şu olumsuz eğilimler egemendir: i) Türkiye'de işgücüne katılım ve işlendirme oranları düşüktür. Daha da kötüsü bu oranlar azalma eğilimi içindedir. ii) Ekonomide hizmet ve özellikle finans kesimlerinin büyük ağırlık kazanmasına da bağlı olarak imalat sanayiinin gelişmesi görece yetersiz düzeylerde kalmaktadır. iii) Dış ticaretin gelişmesi imalat sanayiini umulan düzeyde geliştirememiştir. iv) Devlet kesimi hızla, özellikle imalat sanayii alanından çekilmektedir.

Bu ortamda, v) Yüksek öğrenimde, özellikle kadınlarda sağlanan gelişmeler sevindiricidir. Ama, özellikle gelişmiş ülkelerin ve Çin'in aynı alandaki gelişmelerine kıyasla, Türkiye'nin bu konudaki başarısı yetersiz düzeydedir.[20] vii) Son 2001 bunalımının bazı kesimleri yüksek öğrenim olanağından yoksun kıldığını gösteren veriler vardır. Bu çok sakıncalı bir gelişmedir.

vii) Yüksek öğrenimin iktisat açısından bir çok yararı olduğu bilinir: a) Yüksek öğrenim diğer öğretim düzeyleri gibi, ama olasılıkla onlarınkinden daha yüksek düzeylerde bireysel ve toplumsal verimlilik, getiri artışı sağlar. b) Bence daha da önemli olarak yüksek öğrenim tüm toplum için olumlu dışsallıklar yaratır. viii) Yüksek öğrenimin önemli bir katkısı işgücüne ve işlendirmeye katılım oranını arttırmasıdır. Genel olarak doğru olan bu olgu Türkiye'de de geçerlidir.

ix) Bu yararlarına karşın, Türkiye'de yüksek öğrenimlilerde işsizlik oranı, OECD ülkelerine kıyasla çok daha yüksektir. a) Bu işsizlik son yıllarda, özellikle 2001 bunalımı sonrasında artmıştır. b) Yüksek öğrenimlilerin işlendirilmesinin daha düşük eğitimlilerin işlendirilmesi aleyhine geliştiğini gösteren bulgular vardır. c) Yüksek öğrenim çok masraflı olduğundan yüksek öğrenimlilerin işsizliği toplum üzerinde daha büyük yük oluşturur.

Yüksek öğrenim çok boyutlu bir olaydır. Bu olgular karşısında, yalnızca iktisat açısından bakıldığında, bence yapılması gerekenler şunlardır: x) Dış ticaretteki, sıcak para akımlarındaki olumsuz gelişmeleri, kendi içinde oluşan, bir adayla sınırlı kalan etkinlikleri sınırlamak. xi) Finans kesiminin egemenliğini kısıtlamak. xii) Bireysel düzeyde yüksek öğrenimlilerin küçük ölçekli girişimciliğine, şirketlerde ortak mülkiyete ağırlık vermek.

9 /11 /2005

Ankara

NOTLAR

(1) Bu konular için, (Rodrik, 2003: Table 2, pp.5,6) 'ya bakılabilir. Aynı yerlerde, Doğu Asya ülkelerinin, Çin'in başarımlarının Washington ortak görüşüne pek uymadığı, buna karşılık bu ortak görüşe uyan Latin Amerika'nın başarı sağlayamadığı açıklanıyor.

(2) Yeni bir yazıda D.Acemoğlu ve S. Johnson (2005:949,988) ülkelerin kalkınmasında devletle birey arasındaki ilişkileri düzenleyen mülkiyet haklarının çok önemli olduğu, buna karşılık kişiler arası ilişkileri düzenleyen bağıt sağlığının o denli belirleyici olmadığı bulgularına varılıyor.

(3) D. Rodrik'e (2003:3,26) göre, neoklasik iktisat kuramının temel ilkeleri tek bir başarılı politika paketi oluşturmaz. Yerel koşullar bu paketin nitelik ve bileşimini belirler. Ama şu kurumlar önemlidir: Yeteneği öne çıkaran bürokrasi, bağımsız yargı ve merkez bankası, istikrar sağlayan mali politika, düzenlemeler, mali kontrol, sosyal güvenlik, siyasal demokrasi.

Aynı yerde (s.3) büyüme sürecini başlatmak ile sürdürebilmek arasında çok fark olduğu söyleniyor. İlki görece kolaydır. İkincisinde ise, verimli büyüme sürecini sağlayıp sürdürebilecek, şoklara direnme gücü verecek kurumsal temeller oluşturulmalıdır.

(4) Çin, Hindistan, Japonya ve Kore'nin büyümesine iç ekonominin, ulusal politikaların büyük katkısı için (UNCTAD, 2005:33,34,37,38)'e bakılabilir.

(5) Bilindiği gibi, uluslararası sermaye gelişmemiş ülkelere değil, gelişmiş ülkelere gider. Birinci Dünya Savaşı öncesinde bu alanda gelişmeleri inceleyen M.A. Clemens, J.G. Williamson (2004: 304-306, 333,334) şu sonuçlara ulaşıyorlar. Gerçekten sermaye akımı gelişmiş ülkelere yönelmiştir. Bu akımın neden gelişmemiş ülkelere yönelmediğini açıklamayı amaçlayan iki karşıt hipotez vardır: i) Sermaye bu ülkelere verimlilik düşüklüğü (okullaşmanın, doğal kaynakların, demografik niteliklerin yetersizliği) nedeniyle gitmemektedir. ii) Sermaye yoksul ülkelerde çok verimlidir. Sermayenin bu yoksul ülkelere gitmemesinin nedeni global finans (sermaye) piyasalarının güvenilmez oluşudur. Yazı birinci hipotezi doğrulamaktadır.

(6) Bilindiği gibi, kadınlar için işgücü piyasalarında bir cam tavanın (glass ceiling) bulunduğu söylenir, buna göre, kadınlar işgücü piyasasında belirli bir düzeye kadar başarılı olabilseler de bu düzeyin üstüne geçebilmeleri zordur. Böyle bir sınırın İsveç gibi bir ülkede sözkonusu olamayacağı düşünülebilir, çünkü İsveç'te ortalama kadın erkek farkı, uluslar arası ölçülere kıyasla çok küçüktür. Örneğin bu ülkede ortalama logaritmik kadın erkek ücret farklılığı, A.B.D.'ninkinden küçüktür.

Böyle olmasına karşın, İsveç'te cam tavan vardır. Daha da önemlisi, İsveç'teki cam tavan A.B.D.'kinden çok daha önemlidir. İsveç'teki sözkonusu cam tavanı yaratan neden de kadın ve erkeklerin ödüllendirilmesindeki farklılıktır (Albrecht, Björklund, Vroman, 2003).

(7) F. Schneider'in (2002:45) bulgularına 1999/2000'de katma değerin GDP içindeki oranı açısından enformal ekonominin ortalama payı "Batı OECD ülkelerinde (Avrupa'da)" %18, Kuzey Amerika ve Pasifik OECD ülkelerinde %13.5'tir. Avrupa'da işgücü açısından enformal kesimin payı %16.4'tür.

Bazıları A.B.D.'de vergi kaçırma gibi olayların olmadığı görüşündedirler. Oysa yeni bir yazıda (Hanlon, Shevlin, 2005:1,4,10) belirtildiği gibi, bu ülkede, A.B.D. hazinesinin 1999 yılındaki bir araştırmasına göre, firmaların kayıtlardaki vergi öncesi toplam gelirinin toplam vergilenebilir gelire oranı 1996 yılında 1.86'dır. Bu oran 1990-1994 dönemindeki ortalama değer olan 1.25'in çok üstündedir. Yazıda finansal muhasebe geliri denilen ilk kalemle vergilenebilir gelir arasındaki fark 1990'lı yıllar sonunda ve 2000 yılında artmaktadır.

Farklılıktaki bu artış eğilimi üzerinde pek tartışma yoktur, ama olayı yaratan nedenler konusunda farklı görüşler vardır. Sorunun temelinde şu ikilemin yattığı anlaşılmaktadır. Firma yöneticileri finansal muhasebe gelirini, yüksek vergi ödemelerine yol açacağı için aşırı göstermekten, vergilenebilir geliri de kredi vericilere ve hisse sahiplerine düşük geleceğinden olduğundan çok az beyan etmekten kaçınacaklardır. Bu ikilem karşısında benimsenen yolun şu olması olasılığı yüksektir: Finansal muhasebe kazancını yüksek göstermek, bunu yaparken de vergi gelirini en aza indirebilmek için vergi sığınaklarına (shelters) başvurmak, ya da bu iki yolu birlikte kullanmak.

(8) Burada verilen notlar için (OECD, 2005a: 17,238)'e bakılabilir. Tabii gruplar içinde her ülkede farklı durumlar yaşanır. Örneğin Finlanda'da durum, kullanılan işgücüyle ilgili ölçütler açısından A.B.D.'deki durumdan daha kötüdür. Buna karşılık Hollanda'da sözkonusu ölçütler, A.B.D.'nin verilerinden daha iyidir (OECD 2005a: 238).

Öte yandan 2004 yılında yarı-zamanlı işlendirme oranı Hollanda'da, toplam OECD'deki ortalama oranın, erkeklerde iki katı kadardır (%15.1), kadınlarda iki katından daha fazladır (%60.2). 2004 yılında aynı oran Türkiye'de erkeklerde %3.7, kadınlarda %14.8, A.B.D.'de erkeklerde %8.1, kadınlarda %18.8'dir (OECD 2005a: 253). Böylece Hollanda'nın işlendirmedeki başarısı önemli ölçüde yarı-zamanlı iş olanakları yaratmış olmasına bağlıdır.

(9) Her sorun gibi göç konusu da çok boyutludur, çelişik eğilimler içerir. Önce, bazı ülkelerde (Çek Cumhuriyeti, Fransa, Hollanda) net iç göç, çoğunlukla işlendirme

oranının yüksek, işsizlik oranının düşük olduğu yörelere doğru değil, tam tersi yönde olmaktadır.Dolayısıyla, göçte tek neden işgücü değildir. İkinci daha önemli olgu, göç edenlerin niteliğinden kaynaklanır. Yüksek becerili, eğitimli kişiler göç ediyorsa, bölgesel farklılıklar azalmaz, tersine artar. Çünkü verimlilik yüksekliği, ona bağlı gelir ve istem iş olanaklarını yaratan temel güçtür. (OECD, 2005a: 75,85; Nickell, Nunziata, Ochel, 2005: 22).

(10) Bu paragraftaki görüşler için (OECD 2005a: 75,96,101)'e bakılabilir. 1988-1995 döneminde ev sahipliği konusunda Avrupa ülkesindeki oranlar için (Nickell, Nunziata, Ochel, 2005:9)'a da bakılabilir.

(11) Gelişmiş ülkelerde, özellikle hizmet kesiminin bazı etkinliklerinin, gelişmekte olan ülkelere, örneğin Hindistan'a aktarılmasından şikayet edilir. Bu aktarımın gelişmiş ülkelerde yüksek kazançlı kişilerin iş ve gelirlerini ellerinden alınacağından korkulur. Oysa, (Bhagwati, Panagaria, Srinivasan, 2004:97,110)'da belirtildiği gibi A.B.D.'de hizmet alanında dış ülkelerde üretimin (outsourcing) katkısı çık azdır, ayrıca bu üretim bu ülkede yüksek katma değerli işlere geçiş yönünde etki yaratmıştır.

Bazı yazılarda (örneğin (Santos- Paulino, Thirlwall, 2004: F3) yüksek eğitimlilere ilişkin metinde açıklanan nitelikte bir görüşün ve küreselleşmeden en çok düşük ücretlilerin etkilendiği bulgusunun yanında, küreselleşmenin rantları ortadan kaldırdığı söylenmektedir. Ben bu görüşe katılmıyor, şu görüşü daha geçerli buluyorum: Küreselleşme bazı rantları yok eder, ama büyük olasılıkla yok ettiğinden daha fazla rant yaratır.

(12) Diğer bir yazımda (Bulutay, 2005c) açıkladığım gibi Türkiye'de 1980 sonrasında dış ticarette gerçekleşen büyük gelişme iç ekonomiye yeterince yansımamıştır. Bu durum, (Bhagwati, Panagariya, Srinivasan, 2004: 109)'da belirtileni şu görüşe uymaktadır: İktisatçılar, günümüzde A.B.D ekonomisini iyi yansıtan şu görüşü ileri sürerler: Ekonomide toplam iş miktarını genil iktisadi politikalar belirler, ticaret politikası yalnızca işlerin kompozisyonunu etkiler.

(13) Aynı yerde (OECD, 2005b:3) belirtildiğine göre, imalat sanayiinde iş kaybedenlerin zararı, hizmet kesimindekilerden daha fazla olmaktadır. Ayrıca iş kaybedenler A.B.D.'de, Avrupa'ya kıyasla, daha çabuk yeni iş bulmakta, ama daha çok ücret kaybına uğramaktadırlar. Bu son olgu, A.B.D. işgücü piyasasının daha esnek olmasının bir kanıtı sayılabilir.

(14) Hanehalkı işgücü istatistikleri verilerinde 15+ yaş grubunda imalat sanayinde çalışanlar sayıları şöyledir: 2000'de 3638, 2001'de 3581, 2002'de 3731, 2003'de 3663, 2004'de 3801 (bin kişi) (DİE, 2005b: 228). Aynı verilerde 2000-2004 döneminde saptanan artış oranı %4.48'dir.

Öte yandan, özel kesimde imalat sanayiinde "diğer işlerde çalışanlar ortalaması" 2004 (9.ay)-2000 döneminde %11 artmıştır. Kamu kesiminde azalma vardır. Aynı kesimde üretimde çalışanlar ortalaması 2000'de 505713, 2001'de 485163'dür (DİE, 2005b:244).

(15) Kullanılan veriler şunlardır: 1976'da 749039, 1979'da 1103031, 1990'da 1379593, 2001'de 1793000 (DİE, 2003b:169).

(16) Buradaki açıklamalarımda şu kaynaklara dayanıyorum: DPT (2005:16); Hazine Müsteşarlığı, 2005:39).

(17) Yukarıda da yararlandığım güzel yazısında D.M. Kreps (1990:92,93) şunları yazıyor: i) Yaşamda, firmanın işleyişinde bir çok işlemin, özellikle sürekliliği olanların, öngörülmeyen durumlar (contigencies) yaratması doğaldır. Bu durumlara katılanlar bunlara adil ve etkin bir uyum olanağına sahip olmadıklarında bir çok işlem üstlenilemeyecek kadar masraflı olur. ii) Bu öngörülmez durumları karşılayacak yargılama, hakemlik süreçleri olmalıdır. Hiyerarşik işlemlerde firma, uyumun yolunu belirleyen temel güç, otoritedir. iii) Firma ünüyle bu otoriteyi sağlar. Bu ünü sağlayıp koruyabilmek için firma birtakım ilkeler seçer ve şirket içinde herkese uygulanacak bu ilkeleri iletir.

Esasında belirli nitelik taşıyan ya da hiyerarşik olan bu işlemler arasında ayırım yapılmalıdır. Belirli işlemlerde ta başında koşullar saptanmaya çalışılır. Hiyerarşik işlemlerde ise ortamın terim ve koşullarının belirlenmesi yoluna pek gidilmez (s.99).

(18) Firma sahipliğine şu eleştiriler de yöneltilir: i) Çok küçük olanlar dışında firmalarda işçiler kendi çabalarıyla şirketlerin sağladıkları sonuçlar arasında nadiren ilişki kurabilirler, dolayısıyla sahipliğin şirketin başarımı üzerinde pek etkisi olmaz. ii) Bireysel bedavacılık her zaman vardır ve daima etkin olur. iii) Firmanın işçi sahipleri çoğunlukta olup şirketi kontrol ettiklerinde, işçiler ücretlerinin yüksekliğine ve diğer kısa süreli çıkarlara ağırlık verir, gelecekte büyümesini sağlayacak yatırımları ve kârı göz ardı ederler. (Rosen, Case, Staubus, 2005:125,126).

(19) İşçi sahipliğinin çeşitleri için (Rosen, Case, Staubus, 2005:125)'e bakılabilir.

(20) Bu konuda, örneğin (OECD, 2004b: 64,65) ve (The Economist, September 10th 2005: Survey, p.3) bakılabilir.

KAYNAKÇA

ACEMOĞLU, D. (2002): *Cross- Country Inequality Trends*, NBER Working Paper, 8832, March 2002.

ACEMOĞLU, D., JOHNSON, S. (2005) : Unbundling Institutions, *Journal of Political Economy*, October 2005, pp. 949-995.

ALBRECHT, J., BJÖRKLUND, A., VROMAN, S. (2003) : Is There a Glass Ceiling in Sweden*?, Journal of Labor Economics*, January 2003, pp. 145-177.

ALESINA, A., GLAESER, E., SACERDOTE, B. (2005) : *Work and Leisure in the U.S. and Europe : Why So Different?*, NBER Working Paper, 11278, April 2005.

ALTIOK, M., TUNCER, İ. (2005) : *İmalat Sanayinde Yapısal Değişim ve Üretkenlik Artışı Ayrıştırması: Türkiye, Akdeniz Bölgesi ve Mersin İli Karşılaştırması*, Türkiye Ekonomi Kurumu ve Mersin Üniversite'since Düzenlenen 29-30 Eylül 2005, 13. Ulusal İktisat Kongresine sunulan Tebliğ.

ARBACHE, J. S.,DICKERSON, A., GREEN, F. (2004) : Trade Liberalisation and Wages in Developing Countries, *The Economic Journal*, February 2004, pp. F73-F96.

ATKESON, A., KEHOE, P. J. (2005) : Modeling and Measuring Organization Capital, *Journal of Political Economy*, October 2005, pp. 1026-1053.

BAILY, M. N., LAWRENCE, R. Z. (2004) : What Happened to the Great U.S. Job Machine? The Role of Trade and Electronic Offshoring? BRAİNARD, W. C., PERRY, G. L. (Ed.) (2004) : *Brookings Papers on Economics Activity*, 2, 2004, Brookings Institution, Washington, D.C., 2004, içinde, pp.211-270.

BARTELSMAN, E. J., DOMS, M. (2000) : Understanding Productivity: Lessons From Longitudinal Micro Data, *The Journal of Economic Literature*, September 2000, pp. 569-594.

BHAGWATI, J., PANAGARIYA, A., SRINIVASAN, T. N. (2004): The Muddles Over Outsourcing, *Journal of Economic Perspectives*, Fall 2004, pp.93-114.

BLACK, S. E., LYNCH, L. M. (2004) : What's Driving the New Economy? The Benefits of Workplace Innovation, *The Economic Journal*, February 2004, pp. F97-F116.

BLANCHARD, O. (2004) : The Economic Ferdure of Europe, *The Journal of Economic Perpectives*, Fall 2004, pp. 3-26.

BLANCHARD, O., WOLFERS, J. (2000) : The Role of Shocks and Institution in the Rise of European Unemployment: The Aggregate Evidence, *The Economic Journal*, 110, March 2000, pp.C1-C33.

BLAU, F. D., KAHN, L. M. (1996) : International Differences in Male Wage Incquality : Institutions Versus Market Forces*, Journal of Political Economy*, August 1996, pp. 791-837.

BRAINARD, W. C., PERRY, G. L. (2004) : Editors Summary, BRAİNARD, W. C., PERRY, G. L. (Ed.) (2004), *Brookings Papers on Economics Activity*, 2, 2004, Brookings Institution, Washington, D.C., 2004i, içinde, pp. ix- xxxviii.

BULUTAY, T. (1995): *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*, İLO, DİE, Ankara, 1995.

BULUTAY, T. (2000a): T. Bulutay (Ed.), *Kadın İstihdamı*, DİE, Ankara, Eylül 2002.

BULUTAY, T. (2000b): T. Bulutay (Ed.), *Employment of Women*, SİS, Ankara, July 2002.

BULUTAY, T. (2005a): Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Bölüşüm Sorunları, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Mayıs 2005, s.5-55.

BULUTAY, T. (2005c) : Türkiye Ekonomisinde Uluslararası Ticaret ve Döviz Piyasalarında 1980 Sonrası Gelişmelerin Temel Nitelikleri, H.ERLAT (Ed.), Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi, *Türkiye Ekonomi Kurumu*, Ankara 2005, içinde, s. 21-85.

BULUTAY, T. (2005d): *Son Elli yılda İktisat Alanında ve Düşüncelerimde Temel Değişmeler*, Nejat Bengül'e Armağan kitabında, yayınlanacak.

CLEMENS, M. A., WILLIAMSON, J. G. (2004) : Wealth Bias in the First Global Capital Market Boom, 1870-1913, *The Economic Journal*, April 2004, pp. 304-337.

DAVIS, M. A., HEATHCOTE, J. (2005) : Housing and the Business Cycle, *International Economic Review*, August 2005, pp. 751-784.

DI TELLA, R., MacCULLOCH, R. (2005) : The Consequences of Labor Market Flexibility: Panel Evidence Based on Survey Data, *European Economic Review*, 2005, pp. 1225-1259.

DİE (1995) : *Çalışma İstatistikleri, 1995*, Ankara, Haziran 1996.

DİE (1996) : *İstatistik göstergeler, 1923-1995,* Ankara, Temmuz 1996.

DİE (2000): *Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000*, Ankara, Ağustos 2001.

DİE (2000-2001): *Çalışma İstatistikleri*, *Labour Statistics*, 2000-2001, Ankara, Kasım 2002.

DİE (2002) : *İstatistik Yıllığı, 2002*, Ankara, Ağustos 2003.

DİE (2003a) : *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, 2003*, Ankara, Eylül 2004.

DİE (2003b) : *İstatistik Göstergeler, 1923-2002*, DİE, Ankara Aralık 2003.

DİE (2004a) : *Türkiye İstatistik Yıllığı, 2004*, DİE, Ankara, Mayıs 2005.

DİE (2004b) : *Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 2001*, Ankara, Nisan 2004.

DİE (2005a) : *Haber Bülteni*, 30 Mart 2005, sayı: 49.

DİE (2005b) : *Ekonomik Göstergele,r 2005*, Ankara, Temmuz 2005.

DİE (2005c) : *Haber Bülteni*, 25 Ağustos 2005, sayı:134.

DOLADO, J. J., FELGUEROSO, F., JİMENO, J. F. (2001) : Female Employment and Occupational Changes in the 1990s : How Is the EU Performing Relative to the US?, *European Economic Review*, 45 (2001) 875-889.

DPT (2005) : *Temel Ekonomik Göstergeler*, Temmuz 2005.

FEENSTRA, R. C. (1998) : Integration of Trade and Disintegration of Production in the Global Economy, *The Journal of Economic Perpectives*, Fall 1998, pp. 31-50.

FERGUSON, R. W., Jr, WASCHER, W. L. (2004) : Distinguished Lecture on Economics in Goverment: Lessons from past productivity Booms, *Journal of Economic Perspectives*, Spring 2004, pp.3-28.

FOGEL, R.W. (1999) : Catching Up With the Economy, *The American Economic Review*, March 1999, pp. 1-21.

FREEMAN, R. B., SCHETTKAT, R. (2002) : *Marketization of production and The US-Europe Employment* GAP, NBER Working Paper, 8797, February 2002.

GLASER, E., GYOURKO, J., SAKS, R. (2005): *The NBER Digest*, September 2005 (notun yazarı D. R. FRANCİS).

GLOSSER, S., GOLDEN, L. (2005) : Is Labour Becoming more or Less Flexible? Changing Dynamic Behaviour and Asymmetries of Labour Input in Us Manifacturing, *Cambridge Journal of Economics*, July 2005, pp. 535-557.

GOTTSCHALK, P., HANSEN, M. (2003): Is the Proportion of College Workers in Noncollege Jobs Increasing?, *Journal of Labor Economics*, April 2003, pp.449-471.

GROSSMAN, G. M., HELPMAN, E. (2002) : *Outsourcing in a Global Economy*, NBER Working Paper, No: 8728, January 2002.

GUNÇAVDI, Ö., KÜÇÜKÇİFTÇİ, S., McKAY, A. (2003) : *Economics of Planning 36*: 315-331, 2003.

GUNÇAVDI, Ö., KÜÇÜKÇİFTÇİ, S., ÜNGÖR, M. (2005) : *Cari Açıklar ve Türkiye Ekonomisinin Artan Döviz İhtiyacı*, Araştırma Yazısı, 1 Mart 2005.

HALL, R. E. (2005) : Employment Efficiency and Sticky Wages : Evidence From Flows in the Labor Market, *The Review of Economics and Statistics*, August 2005, pp. 397-407.

HANLON, M., SHEVLİN, T. (2005) : *Book – Tax Conformity for Corporate Income: An Introduction to the Issues*, NBER Working Paper 11067, January 2005.

HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI (2005) : Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, *Aylık Ekonomik Göstergeler*, Ağustos 2005.

IMF (2005) : *World Economic Outlook, Building Institutions*, September 2005, Washington D. C., 2005.

KELLER, W. (2004) : International Technology Diffusion, *Journal of Economic Literature*, September 2004, pp. 752-782.

KOHLER, W. (2004) : International Outsourcing and Factor Prices with Multistage Production, *The Economic Journal*, March 2004, pp. C166- C185.

KREPS, D. M. (1990) : Corporate Culture and Economic Theory, J. E. ALT, K. A. SHEPSLE (Ed.), *Perpectives on Positive Political Economy*, Cambridge University Press, New York, 1990, içinde, pp.90-143.

KRUEGER, D., KUMAR, K. B. (2004) : Skill- Specific Rather Than General Education: A Reason for US-Europe Growth Differences?, *Journal of Economic Growth*, June 2004, pp.167-207.

LENTZ, R., MORTENSEN, D. T. (2005): Productivity Growth and Worker Reallocation, *International Economic Review*, August 2005, pp. 731-749.

LEUVEN, E., OOSTERBECK, H., VAN OPHEM, H. (2004) : Explaining International Differences in Male Skill Wage Differantials by Differences in Demond and Supply of Skill, *The Economic Journa*l, April 2004, pp. 466-486.

LEVY, F. (2004) : Comments and Discussion, BRAİNARD, W. C., PERRY, G. L. (Ed.) (2004) : *Brooking Papers on Economic Activity*, 2, 2004, Brookings Institution , Washington
D.C., 2004, içinde, pp. 271-276.

LOZADA, C. (2005) : *The Productivity Slowdown of the 1970s*, The NBER Digest, June 2005, pp. 4,5.

MANDEL, M. (2005) : *Business Week*, October 3, 2005, pp.50-56.

McCARTHY, J., PEACH, R. W. (2004) : Are Home Prices the Next "Buble"?, *Federal Reserve Bank of New York*, December 2004, pp. 1-17.

METCALF, D. (2004) : The Impact of the National Minimum Wage on the pay Distribution, Employment and Training, *The Economic Journal*, March 2004, C84-C109.

MILANOVIC, B., SQUİRE, L. (2005) : *Does Tariff Liberalization Increase Wage Inequality?, Some Emperical Evidence*, NBER Working Paper 11046, January 2005.

MURPHY, K. M., PELTZMAN, S. (2004): School Performance and the Youth Labor Market, *Journal of Labor Economics*, April 2004, pp. 299-327.

NİCKELL, S., NUNZİATA, L., OCHEL, W. (2005) : Unemployment in the OECD since the 1960s. What Do We Know?, *The Economic Journal*, January 2005, pp.1-27.

NORDHAUS, W. (2005) : *Retrospective on the 1970s Productivity Slowdown*, NBER Working Paper, No: 10950.

OECD (2003) : *The Sources of Economic Growth in OECD Countries*, OECD, 2003.

OECD (2004a) : *OECD Employment Outlook*, OECD, Paris 2004.

OECD (2004b) : *Education at a Glance, OECD Indicators 2004*, OECD, Paris 2004.

OECD (2005a) : *OECD Employment Outlook*, OECD, Paris, 2005.

OECD (2005b) : *Policy Brief, Helping Workers to Navigate in "Globalised" Labour Markets*, June 2005.

PRESSCOTT, E. C. (2004) : *Why Do Americans Work So Much More Than Europeans?*, NBER Working Paper, 10316, February 2004.

RODRIK, D. (2003) : *Growth Strategies*, NBER Working Paper, No: 10050, October 2003.

ROSEN, C., CASE, J., STAUBUS, M. (2005) : Every Employee an Owner, *Haward Business Review*, June 2005, pp.123-130.

SAFFRAN, R. (2005) : Recommendations For Further Reading, *Journal of Economic Perpectives*, Winter 2005, pp.233-240.

SAINT-PAUL, G. (2004) : Why Are European Countries Diverging in their Unemployment Experince?, *Journal of Economic Perspectives*, Fall 2004, pp.49-68.

SANTOS – PAULİNO, A., THİRLWALL, A. P. (2004) : Trade Liberalisation and Economic Performance in Developing Countries – Introduction, *The Economic Journal*, February 2004, pp. F1-F3.

SCHNEIDER, F. (2002) : *Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries Around the World*, July 2002, http: //www.economics.uni-Linz.ac.at

SHAFAEDDIN, S. M. (2005) : *Trade Liberalization and Economic Reform in Developing Countries: Structural Change or De-Industrialization*? UNCTAD, Discussion Papers, No:179, April 2005, Geneva.

STEWART, M. B. (2004) : The Employment Effects of the National Minimum Wage, *The Economic Journal*, March 2004, pp. C110-C116.

STIGLITZ, J. E., DRIFFILL, J. (2000) : *Economics*, W. W. Norton and Company, New York, London, 2000.

TAYLOR, T. (2005): Recommendations for Further Reading, *Journal of Economic Perspectives*, Spring 2005, pp. 221-228.

TİSK (2004) : *2004 Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti*, Yayın No:262, Ekim 2005.

UNITED NATIONS (2005) : *Economic Survey of Europe*, Economic Commission for Europe, 2005 No.1, United Nations.

UNCTAD (2005) : Trade and Development Report, 2005, United Nations, New York and Geneva, 2005.

WORLD BANK (2005) : *World Development Report 2005, A Better Investment Climate For Everyone*, A Copublication of the World Bank and Oxford University Press, 2004.

ZEIRA, J. (1998) : Workes, Machines, and Economic Growth, *Quarterly Journal of Economics*, November 1998, pp. 1091-1117.